

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**HAYFA KAZASI'NDA SOSYO-EKONOMİK YAPI
(1900-1914)**

**Tezi Hazırlayan
Recep KÜREKLİ**

**Tezi Yöneten
Doç. Dr. Şakir BATMAZ**

**Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi**

**Temmuz 2009
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**HAYFA KAZASI'NDA SOSYO-EKONOMİK YAPI
(1900-1914)**

**Tezi Hazırlayan
Recep KÜREKLİ**

**Tezi Yöneten
Doç. Dr. Şakir BATMAZ**

**Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi**

**Temmuz 2009
KAYSERİ**

Doç. Dr. Şakir BATMAZ danışmanlığında Recep KÜREKLİ tarafından hazırlanan
"HAYFA KAZASI'NDA SOSYO-EKONOMİK YAPI (1900-1914)" adlı bu çalışma
jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında
Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

...15.../07.../2008

JÜRİ:

Danışman : Doç. Dr. Şakir BATMAZ

Üye : Prof. Dr. Abdülkadir YUVALI

Üye : Prof. Dr. Metin HÜLAGU

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 12.07.2008 tarih ve ...21...
sayılı kararı ile onaylanmıştır.

ÖNSÖZ

Hayfa, Osmanlı Devleti idaresi altındaki Beyrut Vilayetinin Akka Sancağına bağlı Akdeniz'e kıyısı olan bir kazadır. Bugün ise İsrail devleti sınırları içerisinde bulunmaktadır. İsrail'in en büyük üç şehrinden biri olup önemli bir kültür, endüstri ve ticaret merkezidir. Bu çalışmamızda zaman dilimi olarak 20. yüzyılın başından I. Dünya Savaşına kadar Osmanlı idaresi altındaki Hayfa'nın sosyo-ekonomik yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu dönemde bölgeye yoğun bir Yahudi göçünün olması ile demografik yapıda meydana gelen değişim, demografik unsurların eğitim faaliyetleri ve uluslararası kuruluşların Hayfa'ya ve Filistin'e yönelik eğitim faaliyetleri ile 1905 yılında Hicaz demiryoluna bağlı Hayfa şubesinin açılmasıyla ekonomik yapısında meydana gelen büyük değişim, Hayfa limanının ekonomik büyümeye ve sosyal dönüşüme katkısı ile bankacılık sektörünün gelişmesi, yerli ve yabancı banka şubelerinin faaliyetleri, verimli tarım arazileri, yetiştirilen ürünler ve sanayi dalları, yetiştirilen hayvanlar ile ulaşım ve haberleşme olanakları gibi konular açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

19. yüzyılın sonlarına doğru Endüstri Devrimi'nin getirdiklerine bağlı olarak gittikçe artan hammadde ihtiyacı, Avrupa'da 1870 ve 1871'de İtalya ve Almanya'nın ulusal birliklerini sağlamaları ve hızla sanayileşmeleri ile birlikte güç dengesinin alt üst olması, 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü koruma politikasını terk etmesi gibi gelişmeler yaşanmıştır. Böylece jeopolitik açıdan önemli olan Ortadoğu'nun kontrolüne yönelik faaliyetler artmıştır. Sonuç olarak bu bölge Osmanlı devleti ile emperyalist devletlerle ve Filistin'de Yahudi devleti kurmak isteyen Yahudiler arasında mücadeleye sahne olmuştur. Bu gelişmelerin yaşandığı bir dünya konjonktüründe Ortadoğu'da Akdeniz'e kıyısı olan bir liman kentinde meydana gelen sosyo-ekonomik değişikliklerin ortaya çıkarılmaya çalışılması önem arz etmektedir. Bu da dünya şartlarının bir bölgenin toplumsal ve ekonomik yapısına etkisinin anlaşılması bakımından önemlidir.

Doğu Akdeniz liman şehirlerine ve bizim araştırma alanımız olan Hayfa Kazası'na münhasır bir çalışma ulusal kaynaklarımızda yoktur. Fakat Osmanlı yönetimine, Ortadoğu'ya ve Filistin'e yönelik olarak özellikle Yahudi iskanıyla ilgili muhtelif çalışmalar mevcuttur ve bu kaynaklardan yeri geldiğinde tez çalışmamızda istifade edilmiştir. Fakat araştırmamızda asıl yararlandığımız kaynaklar yabancı kaynaklardır.

Yabancı kaynaklar içerisinde de öncelikle Mahmoud Yazbak'ın "Haifa in The Late Ottoman Period (1864-1914)" isimli eseri ile Alman kolonisiyle ilgili yazdığı "Templars as Proto-Zionists? The "German Colony" in Late Ottoman Haifa" makalesi kullanılmıştır. David Kushner'in editörlüğünü yaptığı "Palastine in The Late Ottoman Period" isimli eserden, Gad G. Gilbar'ın editörlüğünü yaptığı "Ottoman Palastine 1800-1914" isimli eserden ve Moshe Ma'oz'un editörlüğünü yaptığı "Studies on Palestine During The Ottoman Period" isimli eserden azami ölçüde istifade edilmiştir. Birinci elden kaynak olarak Beyrut Vilayeti'nde incelemelerde bulunup bunu raporlaştıran Mehmet Behcet'in "Beyrut Vilayeti" isimli eserinden Hayfa'nın demografik yapısı ve cemaatlerin sosyal hayatları ve bölgede faaliyet gösteren işletmeler hakkında oldukça yararlanılmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti Aliye'sinin hazırlamış olduğu muhtelif bilgi ve verileri bünyesinde barındıran vilayet salnamelerinden Hayfa Kazasının da dahil olduğu çeşitli tarihlerdeki Beyrut Vilayet Salmamelerinden ve eğitim kurumlarının tespitinde ise çeşitli tarihlerdeki Maarif Salmamelerinden, sosyo-ekonomik olayların yansıdığı Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki çeşitli belgelerden de istifade edilmiştir. İşte eserimizin omurgasını bu bilimsel veriler teşkil etmektedir. Bunun yanında Ali Emiri (Millet Kütüphanesi) Kütüphane'sinden, Milli Kütüphane'den ve Milli Kütüphane'nin anlaşmalı olduğu uluslararası veri tabanlarından ulaşılan çeşitli makalelerden, Türk Tarih Kurumu kütüphanesinden ve İstanbul'daki İslam araştırma merkezinin (İSAM) dokümanlarından ve Beyazıt Kütüphanesi'nden de yararlanılmıştır.

Konu ortaya konulurken eldeki mevcut veriler içerisinde en tutarlı olanlar tespit edilmiş, tezimize dahil edilip bu veriler üzerinden yorumlar yapılmış ve veriler açıklanmaya çalışılmıştır. Devlet verileri ile yabancı kaynaklar arasında farklar mevcuttur ve veriler sık sık birbirleriyle çelişir. Bu çelişkili verileri açıklayabilmek için konunun uzmanlarının yaptıkları açıklamalara başvurulmuştur.

Hayfa Kazası hakkında açıklamalarda bulunurken Hayfa Kazası ile çevresindeki diğer liman kentleri arasında karşılaştırmalar yapmak suretiyle Hayfa'nın sosyo-ekonomik gelişmesi açıklanmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Türkçesi olan fakat günümüzde az kullanılan veya bilinmeyen kelimelerin günümüzde kullanılan eş anlamlı karşılıkları parantez içerisinde verilmiştir.

Bu çalışmamızın Osmanlının son döneminde Doğu Akdeniz liman kentleriyle ilgili sosyo-ekonomik konularda çalışma yapacak araştırmacılarımıza katkı sağlamasını ümit ederiz.

Araştırma süresi boyunca, tez konusunun seçilmesinden çalışmanın bitirilmesine kadar bana her konuda yardımcı olan, tavsiyelerini ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Şakir BATMAZ'a sonsuz teşekkür ediyorum. Ayrıca kaynaklara ulaşmamda katkıları bulunan ve bana aydınlatıcı tavsiyelerde bulunan İstanbul Üniversitesi Yeniçağ Anabilim Dalı Öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Fikret SARICAOĞLU'na teşekkürlerimi sunarım. Eğitim-öğretim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen aileme de minnet duygularımı ifade ederim.

Recep KÜREKLİ

ÖZET

Hayfa Kazası’nda Sosyo-Ekonomik Yapı (1900-1914)

Recep KÜREKLİ

Bu tez çalışmasının amacı, sınırlarını 1900–1914 olarak belirlediğimiz zaman diliminde Doğu Akdeniz’de bir liman kenti olan Hayfa Kazası’nın sosyo-ekonomik durumunu inceleyerek bir kaza tarihi ortaya çıkarmaktır. Bu tarih aralığının belirlenmesinde 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başından 1. Dünya Savaşı’nın patlak vermesine kadar Filistin coğrafyasında sosyal ve ekonomik açıdan çok canlı bir dönem yaşanması etkili olmuştur. Çalışmamızda Osmanlı Arşiv Kaynakları, Vilayet Salnameleri, Maarif Salnamelerinin yanında, 1. elden kaynak olarak Mehmet Behcet’in “Beyrut Vilayeti” adındaki raporu ile dönem hakkında bilgi veren ikinci elden kaynaklardan da yararlanılarak konu bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız giriş bölümüyle birlikte üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Hayfa Kazasıyla ilgili tarihi ve güncel bilgiler verilerek kazanın ön tanıtımı yapılmıştır. Birinci bölümde Hayfa Kazası’nın toplum yapısı, cemaatlerin özellikleri ve aralarındaki ilişkiler ağı , XX. yüzyıla kadarki Hayfa Kazası’nın nüfusu, nüfusun demografik olarak değerlendirilmesi ardından XX. Yüzyılın başından 1.Dünya Savaşına kadarki nüfus, nüfus artışı, nüfus artış sebepleri aşamalı olarak ele alınmış bununla birlikte Yahudi göç dalgaları yorumlanarak yaşanan demografik değişimler anlatılmıştır. Ve birinci bölümde son olarak Hayfa Kazasındaki Müslüman ve Gayrimüslim unsurların Hayfa’daki eğitim öğretim kurumları ve faaliyetleri ile uluslararası kuruluşlardan Alman-Yahudi Hayırseverler Topluluğu (Hilfsverein der Deutschen Juden)’nun amacı, okulları ve faaliyetleri ile “Alliance Israelite Universelle” ’nin amacı, kurduğu Yahudi okulları ve faaliyetleri açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise Hayfa Kazası’nın ekonomik durumuyla ilgili olarak kazadaki bankacılık faaliyetleri, Hayfa limanının ekonomiye etkisi, Hicaz demiryolu’nun Hayfa şubesinin 1905 yılında açılmasının Hayfa Kazası’nın ekonomisine etkisi ile kazanın ithalat ve ihracat potansiyeli açıklanmaya çalışılmıştır. Ve son olarak kazadaki tarım, hayvancılık, sanayi, madencilik, haberleşme ve ulaşım faaliyetlerine değinilmiştir.

Araştırmamızda elde ettiğimiz veriler ışığında şu an bir sanayi, kültür ve ticaret merkezi olarak İsrail'in en büyük 3. şehri olan Hayfa'nın 19. yüzyılda bir balıkçı kasabasından bugünkü gelişmiş durumuna ulaşmasının temellerinin nasıl atıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, Filistin, Beyrut Vilayeti, Hayfa, Hicaz Demiryolu.

ABSTRACT

Socio-Economic Structure in Haifa Qaḏā (1900-1914)

Recep KUREKLI

The aim of this thesis study is to reveal on town history between the years of 1900-1914 analysing socio-economic development of Haifa which is coastal town in East Mediterranean. Have being lived very active socio-economic term in Palestine geography from last of 19th century and from scratch of 20th century until breaking out of First World War become effective for determining this date range. In our studies we tried to provide subject integrity availing of Ottoman Archival resources, Province Annuals, Education Annuals and as a first hand resource “Beirut Province” which is a report of Mehmet Behcet besides second hand resources.

Our Study consists of three chapters with introductory chapter. In introductory chapter predefined of town was done paying historical and actual information about Haifa Town in first chapter social structure of Haifa Town features of communities and relationships among these communities, population of Haifa Town until 20th century, demographical assessment of population, population from scratch of 20th century until First World War, population increase and reasons of population increase was discussed incrementally besides commenting Jews immigration waves and demographical alterations was told. And in the first chapter finally educational institutions and activities of Muslim and Non-Muslim elements in Haifa and the aim of one of the international institution German-Jew Benefactor Community and its schools, activities and also the aim of Alliance Israelite Universal and its schools, activities was tried to explain . In the second chapter in concern with economic situation of Haifa Town banking activities in the town effects of Haifa harbour to economy, effects of opening Haifa branch of Hedjaz Railway in 1905 to Haifa economy, importation and exportation potency of the town was explained.

In the light of our studies Haifa is the third biggest town as a center of industry, culture and trade in Israel. It is tried to reveal that how Haifa developed so quickly when it was just a fishing town in 19th century.

Key Words: East Mediterranean, Palestine, Beirut Province, Haifa, Hedjaz Railway.

İÇİNDEKİLER

0. SUNUŞ.....	i
00.Önsöz.....	i
01.Özet	iv
02.Abstract	vi
03.İçindekiler	viii
04.Kısaltmalar Listesi	x
05.Tablolar Listesi.....	xi
06.Giriş.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Toplum Yapısı	6
1.1. Müslümanlar	12
1.2. Gayrimüslimler	17
1.2.1. Hristiyanlar.....	19
1.2.2. Yahudiler.....	24
1.2.3. Alman Kolonisi	32
2. Demografik Durum.....	38
2.1. 20. Yüzyıla Kadar Hayfa Kazasının Nüfusu.....	38
2.2. I. Dünya Savaşına Kadar Hayfa Kazasının Nüfusu	45
3. Eğitim Faaliyetleri.....	58
3.1. Müslümanlara Ait Eğitim Kurumları	58
3.2. Gayrimüslimlere Ait Eğitim Kurumları	64
3.2.1. Alman Okulları.....	66
3.2.1.1.Alman-Yahudi Hayırseverler Topluluğu(Hilfsverein der Deutschen Juden)'nun Okulları.....	68
3.2.2. Fransız Okulları	69
3.2.3. İngiliz Okulları	72
3.2.4. Yahudi Okulları.....	72

3.2.4.1. “Alliance Israelite Universelle” nin Kurduğu Yahudi Okulları	74
3.2.5. Rus Okulları	75
3.2.6. Rum Okulları.....	76

İKİNCİ BÖLÜM

4. Ticari Yapı	78
4.1. Bankacılık Faaliyetleri	78
4.2. Hayfa Limanının Ekonomiye Katkısı	82
4.3. Hicaz Demiryolu Hayfa Şubesi’nin Açılmasının Ekonomiye Etkisi	92
4.4. İhracat ve İthalat Potansiyeli	102
5. Tarım ve Hayvancılık	107
5.1. Tarımsal Faaliyetler	107
5.2. Hayvancılık Faaliyetleri	113
6. Sanayi ve Madencilik	115
6.1. Sanayi Faaliyetleri	115
6.2. Madencilik Faaliyetleri	118
7. Ulaşım ve Haberleşme.....	119
7.1. Ulaşım Faaliyetleri.....	119
7.2. Haberleşme Faaliyetleri.....	123
SONUÇ.....	128
KAYNAKÇA.....	130-139
EKLER.....	140-157
ÖZGEÇMİŞ	

KISALTMALAR LİSTESİ

Bk.: bakınız.

BOA. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BVS.: Beyrut Vilayet Salnamesi

C. : cilt

Çev. : çeviren

DM. : Alman Markı

Ed. : editör

F. : Fahrenheit

FF. : Fransız Frankı

Haz. : hazırlayan

£. : İngiliz Sterlini

MS.: Maarif Salnamesi

pp. : sayfa

s. : sayfa

S. : sayı

H. : hicri

? : bilinmiyor.

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo: 1.	Kıyı Şehirlerinde Dini Cemaatlerin Nüfus ve Oranları 1895-1896.....	12
Tablo: 2.	Batı Kaynaklarında Cemaatler Esasına Göre Hayfa Nüfusu ve Nüfus Oranları (1854-1912).....	19
Tablo: 3.	Hayfa’da 1885-1905 Yılları Arasında Cemaatlerin Nüfusu ve Nüfus Artış Oranları.....	26
Tablo: 4.	Filistin Kıyı Şehirlerinde 1800-1922 Yılları Arasında Nüfus Artışı.....	40
Tablo: 5.	Osmanlı Salnamelerinde Hayfa’da Hane Sayısı Esas Alınarak Yapılan Nüfus Sayımları.....	42
Tablo: 6.	Hayfa Şeriye Mahkemesi Kayıtlarına Göre Hane Sayısı ve Ortalama Hane Üyesi (1870-1914).....	45
Tablo: 7.	Salnamelere Göre Hayfa Kasabasının Nüfusu 1319-1332 (1901-1914).....	46
Tablo: 8.	1904-1905/1322 Tarihinde Hayfa Kazasında Cemaatlerin Cinsiyet Esasına Göre Miktar ve Oranları.....	48
Tablo: 9.	1850-1914 Yılları Arası Filistin’e Yapılan Yahudi Göçleri.....	49
Tablo: 10.	1905-1906/1323 Tarihinde Hayfa Kazasının Cemaat ve Cinsiyete Göre Nüfusu.....	52
Tablo: 11.	İngiliz Dışişleri Bakanlığının Verilerine Göre 1907’de Hayfa Merkez Kazasının Nüfusu.....	53
Tablo: 12.	1908-1909/1326 Tarihinde Hayfa Kazasında Cemaatlerin Cinsiyet Esasına Göre Miktar ve Oranları.....	54

Tablo: 13.	Memalik-i Osmaniye'nin 1912-1913 (1330) Senesi Nüfus İstatistiki (Hayfa Kazası).....	55
Tablo: 14.	1913-/14 Yılında Hayfa Merkez Kazasının Nüfusu.....	56
Tablo: 15.	Osmanlı Devleti Kaynaklarına Göre 1914'te Hayfa Dahil Filistin'in Nüfusu.....	57
Tablo: 16.	Şehir ve Köy İbtidailerinin Ders Dağıtım Cetveli.....	60
Tablo: 17.	Rüşdiyelerin Ders Dağıtım Cetveli.....	61
Tablo: 18.	Hayfa Kazasındaki Müslümanlara Ait İbtidailer ve Rüştiyeler.....	62
Tablo: 19.	Hayfa Kazasındaki Alman Okulları.....	66
Tablo: 20.	Hayfa Kazasındaki Fransız İbtidaileri.....	69
Tablo: 21.	Hayfa Kazasındaki Fransız Rüşdiyeleri.....	70
Tablo: 22.	Hayfa Kazasındaki Fransız İdadileri.....	71
Tablo: 23.	Hayfa Kazasındaki İngiliz Okulları.....	72
Tablo: 24.	Hayfa Kazasındaki Yahudi Rüşdiyeleri.....	72
Tablo: 25.	Hayfa Kazasındaki Yahudi İdadileri.....	73
Tablo: 26.	Hayfa Kazasındaki Rus Okulları.....	75
Tablo: 27.	Hayfa Kazasındaki Rum Okulları.....	76
Tablo: 28.	1914'te Filistin'de Faaliyet Gösteren Modern Bankalar ve Şubeleri.....	80

Tablo: 29.	Filistin Limanlarına Demirleyen Gemilerin Tonaj ve Adetleri (1895-1913).....	85
Tablo: 30.	1910-1913 yıllarında Suriye ve Filistin'in Başlıca Liman Şehirlerindeki Vapurların Tonajları.....	86
Tablo: 31.	Filistin'in Kıyı Kasabalarının Nüfus Yoğunluğu ve İmar Edilmiş Alanları (1841-1917).....	90
Tablo: 32.	1904-1907 Arası Hayfa Kazasındaki Enflasyon.....	97
Tablo: 33.	1310 ile 1329 Yılları Arası Hayfa Limanı Gümrük Varidatı.....	100
Tablo: 34.	Akka, Hayfa, Yafa ve Gazze'nin Çeşitli Yıllardaki Dış Ticaret Verileri...102	
Tablo: 35.	Hayfa Rüsumat (Gümrük İdaresi) Müdüriyeti 1320 (1904) ve 1322 (1906) Seneleri Hasılatları.....	104
Tablo: 36.	Hayfa'da 1907-1913 Yılları Arası İthalat-İhracat Değerleri.....	105
Tablo: 37.	1331(1912-1913) Tarihinde Hayfa Kazasında Zirai Faaliyete Uygun Araziler.....	108
Tablo: 38.	Ekilen Mahsullerin Dönüm İtibariyle Değerlendirilmesi.....	109
Tablo: 39.	1330 (1911-1912) Senesi Zirai Mahsulatı.....	110
Tablo: 40.	1331(1912-1913) Senesi Zirai Mahsulatı.....	110
Tablo: 41.	1322 (1904-1905) Tarihinde Hayfa'daki Hayvan Türü, Adedi ve Vergisi.....	113

Tablo: 42.	1322 (1904-1905) Senesine Ait Hayfa'daki Ağnam Verileri.....	113
Tablo: 43.	1332 (1913-1914) Senesinde Hayfa'daki Hayvan Türü ve Adedi.....	114
Tablo: 44.	1869 Yol Nizamnamesine Göre Yol Standartları.....	120
Tablo: 45.	Başlıca Vilayet Yolları 1910.....	120
Tablo: 46.	Akka Sancağındaki Tarık (Yol) ve Maabir (Geçitler).....	121
Tablo: 47.	Hicaz Demiryolu Hayfa Şubesinin Güzergahı.....	122
Tablo: 48.	Filistin'de Yabancı Postaların Güzergahları.....	125

GİRİŞ

Filistin olarak bilinen yer kuzeyde Suriye ve Lübnan, batıda Akdeniz, güneyde Mısır'a ait olan Sina çölü, Akabe körfezi ve doğuda Şark'ül Ürdün ile çevrilmiş aşağı yukarı 26.158 km² murabba (kare şeklinde) bir sahayı kapsamaktadır.¹ Filistin bölgesinde Osmanlı devletine bağlı olan Akka sancağının yönetim açısından Akka, Hayfa, Taberiya, Nasıra ve Safad kazaları olmak üzere toplam 5 adet kazası mevcuttu. Bu yönetsel yapı Osmanlı devletinin sonuna kadar büyük ölçüde değişmemiştir. Sadece Nasıra, 1906 yılında hacıların ulaşımını kolaylaştırmak için bir önlem olarak Kudüs'e bağlanmıştır. Fakat 1909'da tekrar eski düzene döndüğü görülür.² 1887 yılında Akka sancağı, Hayfa kazası da dahil olmak üzere Suriye vilayetinden alınarak yeni kurulmuş olan Beyrut vilayetine bağlandı.³ Akka sancağının güneyinde yer alan Hayfa kazası, doğusunda Nasıra, güneyinde Ben'i Saab kazaları ve batısında Bahr-i Sefid ile sınırlı ve çevrilmiştir.⁴ Kazanın merkezi olan Hayfa kasabası merkez liva Akka'nın 13 kilometre güneybatısında ve 35,2 tul-i şarki ile 32,48 arz-ı şimalde bulunmaktadır.⁵ Kazanın mesahayı sathiyesi 313 kilometre merbaandan⁶ ve kaza 347.919 dönümden ibaretti.⁷ Yani yaklaşık 348 km² 'dir.⁸

Beyrut vilayetinde incelemelerde bulunan Mehmet Behcet'in tespitlerine göre bu kasabanın güney ve güneybatı istikametleri nihayet 550 metre yüksekliğe sahip olan Kermil Dağı'nın (Cebel-i Mar İlyas) eteğinde bulunmaktadır. Hayfa kelimesi bir rivayete göre bu dağın arkasında gizlenmiş olmasından kinaye olmak üzere İbranicedeki Hafah (Khafah) kelimesinden, diğer bir rivayete göre dağın denize doğru istitalesinden

¹ Celal Tevfik Karasapan; Filistin ve Şark-ül-Ürdün, C.1, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul 1942, s. 3.

² David Kushner; "From Eyalet to Sancak: The District of Acre in Transition, 1840-1918", (XIII. Türk Tarih Kongresi , Ankara, 4-8 Ekim 1999), Kongreye Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002, pp. 2024.

³ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, Brill, Leiden, Boston, Köln 1998, pp. 25.

⁴ BVS, 1318 (1900-1901), s. 293.

⁵ BVS, 1318 (1900-1901), s. 294.

⁶ BVS, 1326 (1908-1909), s. 280.

⁷ BVS, 1318 (1900-1901), s. 293.

⁸ <http://www.birimcevir.com/alan-birimleri/alan-birimleri.aspx>. sitesi kullanılarak bu sonuca ulaşılmıştır.

(uzanmasından) teşkil ettiği için yine İbranicedeki Kof (Khof) kelimesinden bozularak gelmiş.⁹

Hayfa'nın bir tane nahiyesi vardır. Bu nahiyenin adı Keysariye'dir. Hayfa kasabasının güney yönünde sekiz saat mesafededir.¹⁰ Bu nahiye Boşnak muhacirlerle meskundur.¹¹

Hayfa kasabası 49 köyden müteşekkildir. Bu köylerin isimleri: Aczem, Um elşaf, Um el tut, Um el zinat, Um el alak ve mimas, Baka el şarkiye, Berc, Berika, Betimat, Beled el Şeyh, Cebaa, Cesr el zerka, Cara, Ceditun, Ciza, Hezira, Daliyet el Kermal ve Um el şekef, Daliyet el ruha ve um el dufuf, Dardara, Reyhaniye, Zemarin, Zerğaniye, Sendiyane, Şefiya, Sebarin , Serfand, Tentura, Tira, Ain huz, Ain gezal, Afiya , Atlit, Ara, Arara, Gabet el çerkes, Feridis, Kenir, Kira ve kimun, Kebera, Kerkur, Kefr ata, Kefr lam, Kefr keraa, Merah, Mezar, Kefrin, Bacur, Sevamir, Keysariye'dir.¹²

Hayfa'nın batısındaki mahalleye batı mahallesi (el-mahalle el-garbiyye), doğusundaki mahalleye doğu mahallesi (el-mahalle el-şarkiyye) denilmektedir.¹³ Müslüman bölgesi kasabanın doğusunda, Hristiyan bölgesi ise batısında bulunmaktadır. “Domestic life” ‘ın yazarı Mary Rogers’a (pp.188) göre 1850'lere kadar bu komünsel bölünme çok belirgindi.¹⁴ Bu belirgin toplulukları temelde 1-)Müslümanlar, 2-) Yerli Hristiyanlar, 3-) Yahudiler, 4-) Almanlar olmak üzere dört zümreye ayırabiliriz.¹⁵

Filistin gerçekte, fakir bir alandır. Herhangi bir mineral, kömür, demir cevheri, bakır, altın veya gümüş gibi madenler bulunmamaktadır. Filistin tamamıyla hayvancılığa (çiftlik hayvanlarından özellikle keçiye) ve ziraata bağımlıdır. Belli bölümlerinde yeterli su, iyi bir iklim vardır ve buralarda mükemmel buğday ve arpa yetiştirilir. Zeytin yağı, susam ve portakal en önemli ihraç ürünleridir.¹⁶

⁹ Mehmet Behcet; Beyrut Vilayeti, Vilayet Matbaası, Beyrut H. 1335, s. 239.

¹⁰ BVS, 1326 (1908-1909), s.281. (Vilayet Taksimatı İçin Bk. BVS, 1326 (1908-1909), s. 112.)

¹¹ BVS, 1318 (1900-1901), s. 294.

¹² BVS, 1324 (1906-1907), s. 189. (Aynı veriler için Bk. BVS, 1322 (1904-1905), s. 175.)

¹³ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 84.

¹⁴ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 189.

¹⁵ Mehmet Behcet; Beyrut Vilayeti, s. 258.

¹⁶ C. Gordon Smith; “The Geography and Natural Resources of Palestine As Seen by British Writers in The Nineteenth and Twentieth Centuries”, Studies on Palestine During The Ottoman Period, Ed: Moshe Ma'oz, The Magnes Press, Jerusalem 1975, pp. 99-100.

Filistin çok çeşitli iklim ve bitki örtüsü şekillerini küçük bir alan içerisinde barındırır.¹⁷ Filistin bölgesinde yer alan Hayfa'nın iklimi ise kış mevsiminde yağışlı ve yaz mevsiminde kurak tipik Akdeniz iklimidir. Kış mevsiminde 22.6 inc yağış düşmesi neticesinde zirai alanlar sulama için bol miktarda suya sahip olmaktaydı.¹⁸ Hayfa'da en yağışlı aylar Kasım, Aralık, Ocak ve Şubat aylarıdır. Diğer mevsimlerde yağış yok denecek azdır. Mart, Nisan, Mayıs ve Haziran'da çok daha az yağış vardır. Temmuz ve Ağustos'ta hiç yağış yoktur. Eylül ve Ekim'de çok az yağış vardır.¹⁹ Böylece yıl boyunca ziraat yapılmasına imkan sağlanmış olmaktadır.²⁰ Ve yıllık sıcaklıkları ise 56.5° F ile 83.5° F arasında değişmektedir.²¹ Hayfa'da senelik rutubet oranları ise %62-76 arasında, yayla kısmında ise % 53-64 arasında değişmektedir.²²

Filistin'in tek doğal limanı olan Hayfa limanı Hayfa körfezi boyunca hilal şeklinde Kermil dağının eteklerine uzanır. Hayfa plaj boyunca geniş bir kavisle ve Kermil dağının tepesine doğru genişler.²³ Fakat evvelce Hayfa limanında gemilerin barınmasını mümkün kılacak tertibat pek zayıf ve ibtidai idi.²⁴ Gemicilikte 19. yüzyılda yaşanan teknolojik değişiklikler, vapurun kullanılması, karayolu ile yapılan haberleşmede binek arabalarının ve trenlerin kullanılması, kasabalarda iyileştirme faaliyetleri için gösterilen gayretler limanların önemli nakliye noktaları olmalarını sağladı.²⁵ Böylece bu limanın da etkisiyle gelecekte Hayfa stratejik öneme sahip bir liman kenti olacaktır.

1 Mayıs 1900'de II. Abdülhamit, tahta çıkışının 25. yıldönümünü kutlamak amacıyla, Hicaz Demiryolu'nun yapılacağını ilan etmiştir. Şüphesiz hattın inşasında dini ve ekonomik düşüncelerin dışında önemli politik ve stratejik amaçları da vardı²⁶ Hayfa

¹⁷ C. Gordon Smith; "The Geography and Natural Resources of Palestine As Seen by British Writers in The Nineteenth and Twentieth Centuries", pp. 94.

¹⁸ E. Ray Casto; "Haifa: The Port City of Palestine", Journal of Geography, 37 (1938:Jan./Dec.), pp.348. (22.6 inç milimetreye çevrilince 574.04 değerine sahip olmaktadır. Bk. <http://www.birimcevir.com/basinc-birimleri/basinc-birimleri.aspx>.)

¹⁹ E. Ray Casto; "Haifa: The Port City of Palestine", pp. 346.

²⁰ E. Ray Casto; "Haifa: The Port City of Palestine", pp. 348.

²¹ E. Ray Casto; "Haifa: The Port City of Palestine", pp. 346. (56.5 Fahrenheit=13.61 Santigrat, 83.5 Fahrenheit=28.61 Santrigat'tır. <http://www.birimcevir.com/sicaklik-birimleri/sicaklik-birimleri.aspx>)

²² Celal Tevfik Karasapan; Filistin ve Şark-ül-Ürdün, C. 1, s. 7.

²³ E. Ray Casto; "Haifa: The Port City of Palestine", pp. 344.

²⁴ Celal Tevfik Karasapan; Filistin ve Şark-ül-Ürdün, C. 1, s. 156.

²⁵ Ruth Kark; "The rise and decline of coastal towns in Palestine", Ottoman Palestine 1800-1914, Ed: Gad G. Gilbar, E.J. Brill, Leiden 1990, pp. 70.

²⁶ Walter Pinhas Pick; "Meissner Pahsa and the construction of railways in Palestine and neighboring countries", Ottoman Palestine 1800-1914, Ed: Gad G. Gilbar, E.J. Brill, Leiden 1990, pp. 183.

hattının tamamlanmasıyla, Hicaz demiryolu Akdeniz'e açılan bir çıkış kapısına sahip oldu. Hayfa'nın modern bir şehre doğru gelişmesi, Der'a ya uzanan hattın tamamlanmasıyla²⁷ başladı denilebilir. Hayfa küçük bir kasabadan, Şam, Havran ve Filistin'in kuzeyi için önemli bir çıkış kapısı haline gelmiştir.²⁸

Hayfa'da hemen hemen bütün ülkelerin konsoloslukları vardı.²⁹ Bunlara Almanya, İngiltere, Fransa, Amerika, Rusya, İtalya, İspanya, Avusturya, Belçika, İran konsoloslukları örnek olarak verilebilir.³⁰ Avrupa'nın Osmanlı imparatorluğundaki temsilcilikleri olan konsolosluklar bu devletlerin bölgeye yönelik ilgisinin, politik ve ekonomik projelerinin öncülleri olarak görülebilir.³¹

Hayfa'nın genişlemesini ve Hayfa'ya yerleşmeyi üç ana döneme ayırabiliriz. Birincisi 1830 dan 1870'e kadarki dönemdir. Akka'nın Mısır tarafından 1832 yılında işgal edilmesini ve ardından 1840 yılında Osmanlılar tarafından tekrar alınmasını izleyen bu dönemde Hayfa'nın nüfusu ikiye katlamıştır. 1.500 olan meskun sayısı 3.000'e çıkmıştır. İkincisi Alman Koloni Teşkilatı'nın (Templar³²) bölgeye 1870'lerde yerleşmeye başlamasından 1905'te Hicaz Demiryolu'nun tamamlanmasına kadarki dönemdir. Son dönem ise göçün hızlı bir şekilde artmaya başladığı dönemden 1. Dünya Savaşının patlak verdiği zamana kadar uzanır.³³

Tarihe "Sykes-Picot Andlaşması" olarak geçen Osmanlı İmparatorluğunu paylaşma tasarısına göre, İngiltere ve Fransa Filistin'i aralarında bölüşüyorlardı. Beyrut, Sur ve

²⁷ Başlangıçta ithal edilen malzemeler, Fransızlara ait Beyrut-Şam Demiryolu ile taşınıyordu. Bu durum nakliye masraflarının çok yüksek olmasına yol açtı. Çözüm olarak, Hicaz Demiryolu'nun üzerindeki Dera'dan Akdeniz kıyısındaki Hayfa'ya bir şube hattı döşenmesine karar verildi. Ancak bu bölgedeki demiryolu imtiyazı, daha önce bir İngiliz şirketine (Syria Ottoman Railway Company) verilmişti. Finansal güçlük içindeki şirket, imtiyazını 925.000 Mark karşılığında iade etmeyi kabul etti. Böylece inşa etmiş olduğu sekiz kilometrelik hat da Osmanlı Devleti'ne geçmişti. 160 kilometreyi bulan Hayfa-Der'a hattının yapımına 1 Nisan 1903 tarihinde başlandı. Çalışmalar Alman mühendislerin yönetiminde sürdürülmüş ve demiryolu 1905 yılının Ekim ayında işletmeye açılmıştır. Bk. Murat Özyüksel; "Osmanlı Demiryolu İşletmeciliğinde Bir Devlet Girişimi: Hicaz Demiryolu (II) ", İktisat Dergisi, S. 293-294, Yenilik Basımevi, İstanbul 1989, s. 31-33.

²⁸ Walter Pinhas Pick; "Meissner Pahsa and the construction of railways in Palestine and neighboring countries", pp. 193.

²⁹ Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, Hayfa Maddesi, C. 17, İstanbul 1988, s. 41.

³⁰ BVS, 1322 (1904-1905), s. 174.

³¹ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 27.

³² Asıl adı Tempelgemeinde olan bu heyet 1868'de Filistin'e göçen Württembergli esnaf ve çiftçilerden oluşuyordu. Kutsal topraklara yerleşip orada tarım kolonileri kurarak Hz. İsa devrindeki ilk Hristiyanları taklit ediyorlardı. Bk. Mim Kemal Öke; Filistin Sorunu, Ufuk Kitapları, İzmir 2002, s. 53.

³³ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 189.

Sayda (Sidon) kentlerini içerecek şekilde Kuzey Filistin Fransa'ya bırakılırken, Osmanlı Filistin'inin Yafa, Hayfa, Tel Aviv sahil şehirleri de başta olmak üzere tüm güney Filistin'in İngilizlerin hakimiyetine geçmesi öngörülüyordu. Nitekim, 1918 Eylül'ünde General Allenby yönetimindeki müttefik kuvvetleri Osmanlıları Suriye ve Filistin'den çıkartmaları üzerine Sykes-Picot Andlaşması bilfiil uygulanmıştı.³⁴

Hayfa, Filistin'de manda topraklarının bir parçası olmak üzere 23 Eylül 1918'de İngiliz birlikleri tarafından işgal edildi ve yoğun bir büyüme ve gelişme evresine girdi.³⁵

1948'de İsrail Devleti'nin kurulmasından sonra müslümanların birçoğu başka taraflara göç edince Yahudi nüfusun oranında artış görüldü. 1992 yılına ait rakamlara göre şehrin nüfusu 251.000 idi (23.000 civarı Müslüman vardı). Halen İsrail'in üçüncü büyük şehri olan Hayfa ülkenin en önemli ticaret, endüstri ve kültür merkezlerinden biridir.³⁶

³⁴ Mim Kemal Öke; Osmanlı İmparatorluğu, Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914), Doğu Matbaası, İstanbul 1982, s. 175.

³⁵ The Encyclopaedia Of Islam, Hayfa Maddesi, Vol.III, New Edition, Leiden 1971, pp. 325-326.

³⁶ Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, Hayfa Maddesi, C. 17, Divantaş, İstanbul 1988, s. 42.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Toplum Yapısı

Teşkilatlanmış gruplar halinde yaşayan insanlardan oluşan bütünlüğe toplum, insanların bir arada yaşadığı en üst düzeydeki teşkilatlanma biçimine ise devlet denir. Devlet en az üç unsurun bir araya gelmesini zorunlu kılar: halk, ülke ve hükümlanlık. Osmanlı toplumundan Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde yaşamış olan insan grupları topluluğunu, toplum yapısından ise bu grupların örgütlenme biçimi ve aralarındaki ilişkiler ağı anlaşılmaktadır.³⁷ Osmanlı Devleti'nde toplum, toplum barışının ve düzeninin temeli olarak görülen ve sosyal hayatın sağlıklı bir şekilde işlemesi için iki büyük sınıfa ayrılmıştır. Bunlardan biri, saltanat beratı ile padişahın kendilerine dini ya da idari yetki tanıdığı kimselerden oluşan yönetenler (askeri) sınıfı; diğeri ise çeşitli din ve ırklara mensup zümrelerden oluşan yönetilenler (reaya) sınıfıdır. Reayanın görevi, hangi din ve soya mensup olurlarsa olsunlar, üretim yapmak ve vergi vermek suretiyle askeri sınıfı desteklemektir. Padişah başta olmak üzere askeri sınıfın görevi ise İslam şeriatı ve örften oluşan Osmanlı hukukunu uygulayarak ülkede adaletin hüküm sürmesini ve halkın refahını sağlamaktır.³⁸ Reaya çeşitli din, mezhep ve ırklara mensup topluluklardan müteşekkildi. Ancak toplum ırk esasına göre değil, düşünce ve inanç temeline göre teşkilatlanmıştı.³⁹ Devletin sınırları genişledikçe Müslüman ve gayrimüslim çeşitli unsurlar bu topluma dahil oldu. Böylelikle devletin kuruluşundan bir süre sonra etnik bakımdan kozmopolit, din ve kültür bakımından hayli çeşitli toplulukların yaşadığı bir ülke meydana geldi.⁴⁰ Bu topluluklar İslam hukuku'nun gayrimüslimlerle ilgili hükümleri ile birlikte zaman zaman çıkarılan örfi hükümlerinde sağladığı düzen içerisinde yaşadılar.⁴¹ İslamiyet ise gayrimüslimlere büyük bir tolerans göstermiş, Hristiyan, Musevi ve Zerdüş dinlerini

³⁷ Bahaeddin Yediyıldız; "Osmanlı Toplumu", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, C. I, Yıldız Matbaacılık, İstanbul 1994, s. 441.

³⁸ Bahaeddin Yediyıldız; "Osmanlı Toplumu", s. 444

³⁹ Bahaeddin Yediyıldız; "Osmanlı Toplumu", s. 465.

⁴⁰ Abdullah Saydam; Osmanlı Medeniyeti Tarihi, Kemal Ofset Matbaacılık, Trabzon 1995, s. 130.

⁴¹ Yavuz Ercan; "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)", Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 334.

resmen tanımıştır. Gerçi tüm bu dinlerin mensupları kafir veya kefare, yani İslama inanmayanlar olarak tanımlanıyorsa da bunlara resmi ağızla “zımmi” deniyordu.⁴² Bir başka deyişle Ehl-i kitaplar eğer İslam egemenliğinde yaşıyorsa bunlara Ehl-i Zimmet veya kısaca Zımmi deniyordu. İslam hukukuna göre Zımmilerin varlıkları ve güvenlikleri İslam devletinin sorumluluğu altındaydı.⁴³ Osmanlı belgelerinde de, devletin bünyesindeki gayrimüslimleri anlatmak için, “tebaa-i gayrimüslime”, “cemaat-ı muhtelif”, “millet-i saire” (sair milletler) ve “millet-i muhtelif” (çeşitli milletler) gibi terimler kullanılmıştır.⁴⁴ Müslümanlar hakim millet (millet-i hakime), gayrimüslimler ise hakimiyet altındaki milletler (millet-i mahkume) idiler. Osmanlı toplum yapısını derinden etkileyen bu kavramlara dayanılarak “millet sistemi” meydana getirilmiştir.⁴⁵ Millet sisteminde her cemaat, salt dini bir topluluk değil aynı zamanda idari bir komün niteliği taşımaktaydı. Osmanlı devleti toplum üzerindeki yetkilerini, genel yönetim, güvenlik, maliye ve askerlik gibi konularda sınırlandırmış; bunların dışında kalan eğitim, haberleşme, sosyal güvenlik, adalet, nüfus, dini işler ve vakıf hizmetleri gibi temel fonksiyonları din ya da mezhep esasına dayalı millet teşkilatları eliyle yönetmek üzere gayrimüslim topluluklara bırakmıştı.⁴⁶

Osmanlı’nın çok milletli düzeni diğer imparatorluklara kıyasla son derece insancıl ve hoşgörülüydü. Hiçbir gayrimüslim cemaati dilinden, örf ve adetlerinden ve inançlarından dolayı zulme, baskıya ve işkenceye maruz kalmamıştır.⁴⁷ Genellikle milletler, kendi içlerine dönük olarak, ayrı ayrı mahallelerde yaşamışlar ve her biri kapılı ayrı bir kompartman oluşturmuşlardır. Bu milletler belli ölçüde dışa açık olmakla beraber, hemen hepsi kendi millet yönetiminin denetiminde idi. Bireylerin her türlü sorumlulukları kendi cemaatlerine, milletlerine karşıydı. Gayrimüslim bir kişi idari, mali ve bunun gibi birçok açıdan önce millet yönetimine, sonra devlete karşı sorumlu idi.⁴⁸

⁴² Yuluğ Tekin Kurat; “Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu”, Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 355.

⁴³ Yavuz Ercan; “Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)”, s. 336.

⁴⁴ Bilal Eryılmaz; “Osmanlı Devleti’nde Farklılıklara ve Hoşgörüye Kavramsal Bir Yaklaşım”, Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 406.

⁴⁵ Abdullah Saydam; Osmanlı Medeniyeti Tarihi, s. 147-148.

⁴⁶ Bilal Eryılmaz; “Osmanlı Devleti’nde Farklılıklara ve Hoşgörüye Kavramsal Bir Yaklaşım”, s. 406-407.

⁴⁷ Yuluğ Tekin Kurat; “Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu”, s. 364.

⁴⁸ Nuri Aydıyeke; “Islahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yasantılarına Dair”, Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 382.

19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı devleti Batı'nın hukuk kurallarına uyum sağlamaya başladı. 1856 yılında ilan edilen Hatt-ı Hümayun⁴⁹ bu yönde atılan ilk adımdı ve bu izleyen iki yılın sonunda ceza kanunu yasalaştı.⁵⁰

Tanzimat hareketinin amacı, Osmanlı devlet idaresini o asrın idari esaslarına dayandırmak, yani devlet gücünün tek merkezden en müessir biçimde kullanılmasını sağlamaktır.⁵¹ 1864 Vilayet Kanunu ve onu takiben 1871 yılında yapılan düzenlemeler Osmanlıların imparatorlukta merkezileştirme politikasının ve yerel güçlerin etkilerini ortadan kaldırmaya yönelik niyetleri yansıtıyordu. Vilayetlerdeki yönetim sistemlerinin yeniden düzenlenmesi, bütün devlet memurlarının atanmalarının, mevkilerinin ve memuriyet sürelerinin kesin olarak belirlenmesine ihtiyaç duydu. Bu andan itibaren bütün memurlar İstanbul'daki hükümet tarafından görevlendirildi. 1870'lerden sonra yerel otoriteler ve güçler (vüceha ve ayanlar gibi) tamamıyla merkezi hükümete ve onun temsilcilerine bağlı oldular.⁵²

1864 Vilayet Kanununa göre imparatorluk vilayet adı verilen yönetim birimlerine bölünecekti. Vilayetlerin başında siyasi, mali, adli, askeri ve toplumsal sorunlardan sorumlu valiler vardı. Her bir vilayet mutasarrıflar tarafından yönetilen sancaklara (liva) bölünecekti. Mutasarrıflar da mali, askeri ve siyasi meselelerle ilgilenmekteydi ve valiye karşı sorumluydu. Sancaklar ise kazalara bölünecek ve kazanın en büyük kasabası ise kaza

⁴⁹ 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu, devlet-toplum ilişkilerinde yeni bir düzenleme getiriyordu. Bu ilkelere göre, hükümdarın ve hükümetin keyfi ve takdiri icraatına son veriliyor; halkın tabii hakları ve devlete karşı vazifeleri tespit ediliyor; Meclis-i Ahkam-ı Adliye kanun tasarılarını hazırlamak ve devlet sarfiyatını kontrol ile görevlendiriliyordu. Padişah, devlet erkanı ve bütün memurlar halk huzurunda Hatt-ı Hümayun esaslarına riayet edeceklerine dair yemin etmişlerdi. Sonra, Hat mahkemelerde tescil edilmiş, devlet dairelerine ve kanun tasarılarını hazırlamakla görevli Meclis-i Ahkam-ı Adliyye'ye gönderilmişti. Prensipleri ile tezat teşkil edecek hususları ihtiva eden kanun ve uygunlamalarda yasaklanmıştı. 1856 Islahat Fermanı bu prensipleri genişleterek açıklığa kavuşturdu, özellikle uygulamaya yönelik somut reformları sıraladı. Bu iki ferman bütün yurttaşların din ve ırk ayrımı gözetmeksizin kaynaştırılması ve devletin geleceği ile ilgili bir Osmanlı toplumu oluşturulmasını hedeflemişti. Bk. Bahaeddin Yediyıldız; "Osmanlı Toplumu", s. 505.

⁵⁰ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 64. (1839 ve 1856 fermanları yasal alanda Osmanlı imparatorluğunun gayrı-müslimlerinin (Zimmiler) statülerine yönelik gelişmeleri işaret ediyordu. 19. yüzyılın ortalarına kadar Hristiyan erkekler sicillere veled " çocuğu" şeklinde Müslüman erkekler ise ibn " oğlu" şeklinde kaydediliyordu. 1870'e gelindiğinde Hayfa şer'îye mahkemesi kayıtlarına göre insanların inançlarına bakılmaksızın her erkeğin eşit bir şekilde ibn " oğlu" olarak yazıldığı görülmektedir.)

⁵¹ İlber Ortaylı; "Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, C.1, Yıldız Matbaacılık, İstanbul 1994, s. 306.

⁵² Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 4. (1864 Nizamnamesi 1871'de yürürlüğe konulan "İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi" ile değiştirildi. Yeni düzenlemede kaza ile köy arasında köyler ve çiftliklerin bir araya gelmesinden oluşan "nahiye"lerin (çoğulu nevahi) kurulması öngörülmekteydi. Bk. İlber Ortaylı; "Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat", s. 313.

merkezi olarak hizmet verecekti. Kaza merkezinde ise Kaymakam görev yapacaktı. Kazalarda birçok köyü içine alacak şekilde nahiyelere bölünecekti. Nahiyeler ise kazalar tarafından yönetilecekti. Köyler ise kendi iç yönetimlerine bırakılacak ayrıca kendi büyüklük ve kompozisyonlarına bağlı olarak halk tarafından seçilecek ve kaymakam tarafından onaylanacak bir ya da iki muhtar tarafından yönetilecekti.⁵³

Bürokrasinin gayrimüslimlere açılmasıyla birlikte onların hükümet görevlerinde çalışmaları mümkün oldu.⁵⁴ Tanzimat yıllarında Kaymakam başkanlığında kaza idare meclisleri teşkil ettirildi.⁵⁵ Vilayet kanunları, Kazalardaki idare meclislerinde Müslüman olsun gayrimüslim olsun seçilerek gelen üç tane üyenin olmasını şart koşuyordu. Fakat seçim; kaymakam, kadı, müftü, kaza katipleri ve gayrı-müslim cemaatin muhtarından oluşan bir kurulun, ihtiyar heyetinin ve elit ailelerin seçtikleri üyelerin tekelinde gerçekleşiyordu. Bu toplumun bütün katmanlarının kaza meclisinde temsil edilmediği anlamına gelmekteydi.⁵⁶

Hayfa meclisinde 1881’de iki Müslüman, bir Yahudi ve bir Hristiyan seçilmiş üye vardı. 1882’den 1914’e kadar Yahudiler bu mecliste görev almadılar ve seçilmiş dört üye’nin ikisi Müslüman ve diğer ikisi de Hristiyanlardan oluşmuştur. Doğal olarak Müslümanlar meclis üyeliklerinde başat (hakim) unsurdu. Genellikle bu dört üyenin en azından ikisi Müslüman cemaatine ait olmaktaydı.⁵⁷

1864 Vilayet Kanunu aynı zamanda kaza merkezlerinde iki mahkemenin yan yana faaliyet göstereceğini açık bir şekilde şart koşmaktaydı. Bu mahkemelerden birincisi şeri kanunları izleyecek diğeri ise medeni kanunları (kanun ve nizam) izleyecekti. Yeni kanun meclis el-da’avi (dava meclisi)’nin naib başkanlığında ve üç Müslüman, üç Hristiyan

⁵³ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 28-29.

⁵⁴ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 5.

⁵⁵ Abdullah Saydam; Osmanlı Medeniyeti Tarihi, s. 106. (Kaza meclisleri idari davaları, kaza gelir ve giderlerini inceler, miri malların yönetimi ve korunması, yerel sağlığa ait tedbirlerin alınması, beledi tesislerin onarılması, köy yollarının yapım ve bakımı gibi konuları görüşüp karara bağlardı. Ayrıca vergi itirazlarını görüşmek için ilk merci idi. Kaza meclisleri, kaymakamın yetkisi dahilindeki mukavelerler ve alım-satım işlemlerinin usule uygunluğunu incelerdi. Yetkisini aşan konuları liva idare meclisine havale için karar verirdi.)

⁵⁶ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 34.

⁵⁷ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 39-40.

üyeden oluşmasını istiyordu. Fakat Hayfa'da dava meclisinin toplam üye sayısı hiçbir zaman dört'ü geçemedi.⁵⁸

Tanzimat reformları ve Nizamiye Mahkemeleri takdim edildikten sonra gayrimüslim olan kişi Müslüman bir kişi tarafından suçlandığında Şeriye Mahkemesi tarafından yargılanmayı reddedebilme hakkına tamamiyle sahipti. Yalnız dava bir vakıfla ilgiliyse o zaman davaya Şeriye Mahkemesi bakardı.⁵⁹ İki gayrimüslim arasındaki davada taraflar özgürce Nizamiye Mahkemesinde mi yoksa şeriye mahkemesinde mi davanın görüşüleceğini seçme hakkına sahipti. Hayfa şeriye kayıtlarına göre birçok gayrimüslim şeriye mahkemesinde davanın görülmesini tercih etmiştir.⁶⁰ Osmanlı kayıtlarında yapılan son araştırmalar, Hristiyan ve Yahudilerin düzenli olarak kendi mahkemelerinin yanında, boşanma, miras ve diğer iç toplumsal meseleleri için Müslüman mahkemelerine başvurduklarını ortaya çıkarmıştır.⁶¹ Bununla birlikte Hristiyan kadınlar sicillerde Müslüman kadınlara nispeten daha az görülmektedir. Hristiyan kadından genellikle Şeriye Mahkemesi yerine kendi dini kurumlarını tercih etmişlerdir. Coğrafi olarak Müslüman ve Hristiyan mahallelerinin bölünmüş olması da bunda etkilidir. Kilise kayıtları da tarihçilere tam anlamıyla açık olmadığından bir Müslüman kasabasında Hristiyan bir kadının sosyal statüsünü öğrenebilmek daha zor bir iştir. Hayfa sicillerinde Hristiyan kadınların karıştığı dava sayısı çok azdır.⁶²

Hayfa'da daha önce belirtildiği gibi dört temel cemaat belirgindi. Bunlar: Müslümanlar, Hristiyanlar, Yahudiler ve Almanlardı.⁶³ Muhtemelen Afrika'dan asker kökenli olarak

⁵⁸ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 64-65. (Hayfa'da iki tane mahkeme vardı. Biri dini olan Şer'i mahkeme diğeri ise sivil olan meclis el-deavi mahkemesiydi.. Meclis el-Deavi ileride Nizamiye Mahkemesi olacaktır. Şeriye mahkemesinde açılan davalarda davalı ve davacı olarak iki taraf Müslüman olabileceği gibi bir tarafı Müslüman diğer tarafı gayrı-müslim ve hatta iki tarafta gayrı-müslim olabilir. Tanzimat reformları ve nizamiye mahkemeleri takdim edildikten sonra gayrı Müslim olan kişi Müslüman bir kişi tarafından suçlandığında şeriye mahkemesi tarafından yargılanmayı reddedebilme hakkına tamamiyle sahipti. Yalnız dava bir vakıfla ilgiliyse o zaman davaya şeriye mahkemesi bakardı. İki gayrı-Müslim arasındaki davada taraflar özgürce nizamiye mahkemesinde mi yoksa şeriye mahkemesinde mi davanın görüşüleceğini seçme hakkına sahipti.)

⁵⁹ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 59-60.

⁶⁰ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 61.

⁶¹ Benjamin Braude; "Millet Sisteminin İlginç Tarihi", Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 317.

⁶² Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 165-166.

⁶³ Mehmet Behcet; Beyrut Vilayeti, s. 258. (Hayfa kazasında bulunan gayrimüslimlere Rum Ortodoks, Maruni, Latin, Katolik, Protestan, Musevi cemaatleri örnek olarak verilebilir. Bk. BVS, 1326 (1908-1909), s. Vilayetin Nüfusu Umumiye Cedveli.)

Hayfa'ya gelen El-Zunuc denilen zenci insanlar başlangıçta küçük bir grupken daha sonra kasabanın belirgin bir cemaati oldular.⁶⁴

19.yy'ın son çeyreği liman kentlerinin dünya ekonomisinde doruğa ulaştığı dönem oldu. İngiliz egemenliğinin sürmesinin yanı sıra ulaşım ve iletişim olanaklarının dünya çapında yaygınlaşması küresel anlamda ekonomik bir açılım sağladı. Liman kentlerinin iç kesimlerden farklılıkları, eskisine göre çok daha belirgin hale geldi. Beraberlerinde paha biçilmez teşebbüs güçlerini, başkente ve iç kesimlere uzanan bağlantı ağlarını da getiren göçmenlerin durmak bilmez akınlarının öncülüğünde nüfusla birlikte maddi refah da arttı.⁶⁵ Bu süreçten yararlanan Hayfa 19.yüzyılda özellikle de bu yüzyılın ikinci yarısında önemli gelişme belirtileri gösterdi.⁶⁶ Beyrut vilayetinde incelemelerde bulunan Mehmet Behcet, Hayfa için: “şöyle farklarını düşünürseniz bir iki kilometrelik bir yerde sıkışan bu insan kümesinin nasıl bir mahşer-i azim olduğunu teslim edersiniz”⁶⁷ demiştir. 1915 yılına gelindiğinde Hayfa'nın durumu çok gelişme göstermiş, Hayfa kuzeye doğru ve tren istasyonu istikametinde genişlemiş ve her yerde büyük konaklar, evler, güzel bahçeler ve dükkanlar varmış. Bununla birlikte Hayfa'ya dünyanın çeşitli yerlerinden gelen insanların yanlarında kendi geleneklerini ve kültürlerini de getirmeleri neticesinde Hayfa her türde kıyafetlerin giyildiği ve çok çeşitli dillerin konuşulduğu⁶⁸ bir yer olmuştur.

⁶⁴ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 84. (Bölgeye dinî etkenlerle yerleşen diğer bir grup da Bahâîler'dir. Bahâîliğin kurucusu Bahâullah Mirza Hüseyin 1892'de Akkâ yakınlarında sürgünde iken ölmüştü. Onun Abdülbahâ diye anılan oğlu ve halefi Abbas Efendi ile Bâbîliğin kurucusu Ali Muhammed Şîrâzî'nin mezarları Kermil dağının eteklerinde bulunmaktadır. Hayfa bu bakımdan Bahâîliğin idari merkezi durumundadır.)

⁶⁵ Y. Eyüp Özveren; “Beyrut”, Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri 1800-1914, Ed: Çağlar Keyder; Y. Eyüp Özveren; Donald Quataert, Çev: Gül Çağalı Güven; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 83.

⁶⁶ Yehoshua Ben-Arieh; “The Population of The Large Towns in Palestine During The First Eighty Years of The Nineteenth Century According To Western Sources”, Studies on Palestine During The Ottoman Period, Ed: Moshe Ma’oz, The Magnes Press, Jerusalem 1975. pp. 55.

⁶⁷ Mehmet Behcet; Beyrut Vilayeti, s. 258.

⁶⁸ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 115.

1.1. Müslümanlar

Batılı kaynaklara göre 19. yy'ın sonunda Hayfa'da meskun Müslüman ve Gayrimüslimlerin nüfus ve oranları şu şekildedir.

Tablo 1. Kıyı Şehirlerinde Dini Cemaatlerin Nüfus ve Oranları 1895-1896.⁶⁹

	Akka		Hayfa		Yafa		Gazze	
	Nüfus	Yüzde	Nüfus	Yüzde	Nüfus	Yüzde	Nüfus	Yüzde
Müslümanlar	6.780	65.2	3.350	33.8	13.511	63.2	19.964	96.2
Hıristiyanlar	2.744	26.2	3.908	39.4	3.324	15.5	786	3.8
Yahudiler	766	7.4	2.200	22.0	3.000	14.0	-	-
Yabancılar	110	1.1	450	4.5	1.529	7.2	-	-
Toplam	10.400	100.0	9.908	100.0	21.364	100.0	20.750	100.0

Bu tablo incelendiği Hayfa'daki dini cemaatlerden Müslümanların ve Hıristiyanların diğer dini cemaatlerden fazla olduğu göze çarpar. Hayfa'nın toplam nüfusunun 9.908 kişi olduğu ve bunların 3.350 kişisinin Müslümanlardan oluştuğunu ve Müslümanların toplam nüfusun % 33.8'ini oluşturduğu görülmektedir.

Kayser Wilhelm'in⁷⁰ Filistindeki gezisinde kendisine refakat eden İbrahim El-Esved 1898'deki Hayfa'nın nüfusunu 10.000 olarak vermiştir.⁷¹ Bu bilgi de dikkate alındığında

⁶⁹ Ruth Kark; "The rise and decline of coastal towns in Palestine", Ottoman Palestine 1800-1914, Ed: Gad G. Gilbar, E.J. Brill, Leiden 1990, pp. 75.

⁷⁰ 2.Wilhelm (1859-1941), Prusya kralı ve Alman imparatoru (1888-1918), 1. Wilhelm'in torunu, 3. Friedrich'in oğlu ve anne tarafından İngiltere Kraliçesi Victoria'nın torunudur. Babasının ölmesi üzerine 1888 yılında Prusya ve Almanya imparatoru oldu. Detalı bilgi için bk. Görsel Genel Kültür Ansiklopedisi, Wilhelm 2 Maddesi, C.2. Görsel Yayınları, İstanbul 1981, s. 1275-1276.

Hayfa'nın 1896 yılında 9.908 kişi olarak belirtilen nüfusunun makul kabul edilebileceği görülmektedir.

19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca ortaya çıkan yeni kaynaklar Filistin nüfusunun yeniden değerlendirilmesiyle ilgili birçok demografik araştırma yapılmasına imkan vermiştir. Karışık bir konu olması sebebiyle de birçok anlaşmazlığı da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmanın iskeletini de nüfusun boyutu, onun kompozisyonu ve nüfus artışının sebepleri oluşturmaktadır.⁷² Nüfusun boyutu, kompozisyonu ve artış sebeplerine "Demografik Durum" başlığı altında değinilecektir.

Müslüman bölgesinin kasabanın doğusunda yer aldığına ve buraya doğu mahallesi (el mahalle el-şarkıyye) denildiğine değinmiştik. Bununla birlikte Hayfa Yahudilerinin ikametgah alanı da doğu bölgesinin içine kadar uzanır. İlk olarak sicil kayıtlarında görülen bir Yahudi Mahallesi (harat el-yahud) ve bir Yahudi Pazarı (suq el-yahud) vardır.⁷³ Müslümanların mal varlıkları çoğunlukla Ard El Billan bölgesi, doğu sınırı ve kıyıya yakın olan alanlarda ve Hayfa-Akka yolu üzerinde, Tal Ebu-Havvam, Ayn el-Saada ve Ard el-Ramil civarlarında yoğunlaşmaktaydı.⁷⁴

Hayfa'da etkili olan Müslüman aileler el- Salahlar, el- Sahliler, el-Haliller, el-Suheyliiler, el- Katipler, el- Nabahaniler, El- Beşir el- Zeydanilerdir. Bunları ise Şelebi, Hasan, Murat, Derviş, Sellum, Ebu el-Ula ve Mellah aileleri takip eder.⁷⁵

Vecih, muteber, zevat gibi sosyal onur ifade eden unvanlara sahip olan Hayfa'nın ulema ailesi⁷⁶ halkın kaymak tabakasıdır ve aynı zamanda kaza ve kasabanın yönetim hakkını

⁷¹ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 105.

⁷² Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 89.

⁷³ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 199. (bk. Sijill 1308(1890/1), 3 Dhi al-Hijja; 1308 (1890/1), 25 Shawwal)

⁷⁴ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 196. (Ard El Billan bölgesi Hayfa'nın birinci tren istasyonunun yapılacağı yerdir.)

⁷⁵ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 130-137.(El- Sahliler Hayfa'daki en eski eşraf ailesidir. Bazı sicil kayıtlarında el- Suheyliiler olarak da geçmektedir. El- Katipler de Hayfa'nın en önemli ulema ve en eski eşraf ailelerindendir. El-Katipler ve el-sahliler arasındaki kasabadaki dini makamları tutmak için süregelen anlaşmazlık sonucunda bu aileler arasında herhangi bir evlilik birlikteliği gerçekleşmemiştir. El- Nabahani'ler Arap yarımadasından geldiler. Sicillerde Hayfa'nın yanındaki Aczim köyünde ikamet ettikleri belirtilmektedir.)

⁷⁶ Katipler ailesi, yerel olarak Hayfa'nın ulama ailelerinin lideri sayılır. Geleneksel olarak ulema işlevleri babadan oğla devredilir. Bütün oğullar şeyhtir ve onlar kasabanın ulema işlevlerinin çoğunu yerine getirmişlerdir. Ailenin kurucusu Şeyh Süleyman el-Seyyidi el-Rifai'dir. Ve kendisi Hayfa'da bir cami inşa

elinde bulunduran yerli ailelerdir. Buna ek olarak bu aileler ticaret camiasında ve gayri menkul işlerinde de göze çarpmaktadırlar. Bu ekonomik, sosyal ve politik avantajlar bu aileleri Hayfa'nın seçkin zümresi haline getirmiştir.⁷⁷

Hayfa'da kamu hizmetinde bulunanların unvanlarına örnek olarak “Sahib el-Utufa (utufetli)” ve yine aynı seviyedeki hizmetlilere “Saadetli, Refetli, Efendi” gibi unvanları verilebilir. Bütün bu unvanlar devlet tarafından devlet memurlarına terfi mertebelerinde ilerlemelerinden dolayı ihsan edilir. Devlet ayrıca memurlarına idare sistemindeki yerlerinden dolayı “Paşa, Bey, Efendi” gibi onursal unvanlar da vermiştir. Ulema ailelere verilen unvanlar ise en yüksek ulema rütbesi “Sahib el-Semaha (semahatlı)”dır. Liva merkezinde hizmet veren bir kadıya “Sahib el-Fadile (faziletli)”, kaza veya nahiye merkezinde görevli bir kadıya ise “Sahib el-Makrume (izzetli-ikram sahibi)” unvanları verilir. Ve bütün alim memurlar efendi unvanına sahiptir. Alimler de kamu memurları gibi görevlerine duyulan saygıyı yansıtan onursal sosyal unvanlara sahiptirler.⁷⁸

Mehmet Behcet'in hazırladığı rapora göre Hayfa'daki Müslümanlar ve sosyal hayatları hakkındaki izlenimleri şu şekildedir. Behcet, Hayfa'da sosyal hayat dikkate alındığında en düşük ve en zavallı olanların İslam kitlesi olduğunu belirtiyor. Müslümanlar'ın 4.500 (bu rakam 1914 tarihi için doğrudur) kişi olduğu halde pek bir mevcudiyet gösteremediklerini ifade ediyor. Müslümanların sosyal durumlarını ve yaşayışları hakkında bir fikir edinmek için meskun oldukları mahalleye gitmenin kafi geleceğini söyledikten sonra şu tespiti yapıyor. *“Hayfa'nın gerek doğu ve gerek batı cihetleri havadar ve latif olduğu halde en fena mahalle (Vadi es-Salibe) denilen ve bir vadi içerisinde sıkışıp kalan İslam mahallesidir. Bu mahallenin sokakları bu mümtaz belde için bir hicap sayılır. Kaya parçaları olduğu gibi bırakılmış, mururu iyam ile ufalanmış, parçalanmış bir taş yığını halini almış dik, dar ve kirli keçi yolları ki buradan büyük bir meşakkat ve zahmetle ancak duvarlara tutunarak geçmek kabil olur. Bu yolların her iki tarafındaki evlerden dışarı atılan teneke parçalarından, süprüntülerden, pislikten ve kirlilikten dolayı insan geçerken*

edilmesini önermiştir. Cami gereğine uygun bir şekilde inşa edildi ve el-Nasr “zafer camisi” olarak adlandırıldı. Daha sonra bu cami “büyük” “batı” ve “el-jirina” (yanına bir pazar açıldıktan sonra) cami olarak bilindi. Camiye bir vakıf bağışta bulunuldu. 1890'a gelindiğinde bu vakıf, 8 dükkan, 1 sebze bahçesi, bir miktar arazi ve birkaç evi bünyesinde barındıran diğer üç vakfiyenin vasıtasıyla daha da büyüdü. Bu vakıflardan gelen gelirler El-Nasr camii'sinin bakımına kalanı da caminin mütevellisine yani vakfın yöneticilerine gidiyordu.

⁷⁷ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 127-128.

⁷⁸ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 118.

mutlaka büyük ve kalın bir mendil taşımak mecburiyetinde kalır. Sabunlu kirli sular yine sokağa açılmış bazen oluklardan veyahut kapı kenarlarından sokağa dökülür. Buradaki evlerin birbirine sıkışık, rutubetli, muzlim (karanlık) ve pis evler olduğu hariçten bile görülür. Tesettür meselesi burada ne elim garibeler (tuhaflıklar) yapmıştır. Ne kadar eski gaz sandıkları, kirli tenekeler, eskimiş ve yamanmış çarşafklar vesaire var ise kapılar için örtü veya pencereler için birer setre olmuştur. Bu mahallelerden geçerken bu kirli perdelerin arkasından mutlaka bir kadın sesini fark edersiniz. O başını uzatır ve yüzünü gösterdikten sonra yere çömelir. O zaman perdenin altı açık tarafından görülür. Evlerin önünde bermutad (adet olduğu üzere) mahalle çocuklarının süprütülükten bakiyeler ayıklayarak birbirlerine atmak suretiyle güya şakalaştıkları görülür. Bir az sonra bu evden beyaz donuyla açık başıyla çorapsız ayağıyla bir erkek gözükür. Elinde ya kirli bir sepet veyahut eski bir sahan mevcuttur. İslam mahallesinde bazı büyük evler dahi varsa da bu azim binlerce liralık evlerin önü yine kirli ve pislik içindedir. Hayfa İslamlarından birkaç zengin aile vardır ki bunların büyüklerinin bazen birbiriyle nüfuz yarışı, post kavgası ettikleri görülür. Bunlar için Hayfa ve tebii nihayet birer müekkelden başka bir şey olamaz. Burasıyla alakaları ancak bu kadardır. Mütebaki kalan ekseriye-i azime ise Hayfa'da en adi sanatlar erbabındandır. Bunların ekserisi ya gemici (bahri) dir ya balıkçı veya sandalcıdır. Bir kısım-ı kalil (az bir kısmı) ise tütüncü, leblebici, kahveci, sebzeçi, yorgancı gibi en küçük sanatlara müntesiptirler. Gemicilerden bir kısmı da kaçakçılık ile iştilal ederler. Bu fırkanın çalıştıkları zamanlar mahduttur. Ancak kuvvet-i yevmiyelerini tedarik ederler. Sonra hiçbir şey aramaz olurlar. Kahvelere gider, halkalar yaparak nargile tütürürler. Bunlar için hayat-ı aile, fikr-i ati (gelecek kaygısı) , zevk-i ilm ve sanat meçhul ve madumdur (yok olmuş). Bunların ev hayatı da pek elim bir eza ile geçer. Çünkü daha 18-20 yaşında iken mutlaka kendisince pek meçhul bir zevce ile izdivaç etmiş ve pek az seneler zarfında birkaç çocuk babası olmuştur. Kendisi, zevce ve çocuklar tahsilden mahrum veya tahsilce nakıs (eksik), evde temizlik ve intizamdan eser yok, her zaman kavgı, gürültü ve sefalet. İslamlar beyinde (arasında) ne teati mevcut ne ziyaret mevcut. Kulüpler yok. Muntazam mektepleri yok. Teşkilatı içtimaiyeleri mefkut (yok olmuş-kayıp). Bunun üzerinde içkiye müpteladırlar. Hayfa'da içki sarfiyatı hayrete şayan bir derecede fazladır. Nefs-i Hayfa'da (Hayfa'nın içinde) 40 adet meyhane mevcuttur. Hayatta eğer tenazü'-i beka ve ıstıfa bir kanun-ı tabii olmuş ise bu İslamlar kitlesinin bu halde kalırlarsa atide (gelecekte) kazanacaklarına akıl erdirmek safderunluk olur. Eğer Hayfa'nın havası temiz ve suyu her evde bir kuyu bulunmak itibariyle mahfuz olmasaydı

Hayfa'da mütevattın (yurt edinmiş) diğer milletler muvacehesinde (karşısında) bi-şüphe (şüphesiz) bu kitle pek az bir zaman zarfında intifa ederdi (yok olurdu). Nüfus dairesinin ona kafi istatistiklerinde bile İslamların beş sene zarfında beşte bir derecesinde tezayüd ettikleri (artıkları-çoğaldıkları) gösterildiği halde diğer milletlerin nısfı (yarısı) derecesinde ziyadeleştikleri görülür. Buradaki İslamlar ahlak itibariyle pek müsalematkar (barışçıl) ve mütevekkildirler. Her şeyi kaza ve kadere terk eder ve kendisi atıl ve batıl Hayfa gibi az çok medeniyetin tecelligahı olan bir mahalde teşyi-i enfas eder (nefes tüketirler). İslam evlerinde bilhassa kadınlarındaki fakru'd-dem (kansızlık) eldem pek calib-i dikkat (dikkat çekici) bir derecede imiş. Fakat bilhassa gençliğin fıkdanı (eksikliği) ve erkeklerinde bir fakru'd-dem-i irfan bulunması en elim bir haldir. İslamlar (324) inkılabından sonra biraz uyandıklarını göstermek istediler. (El ahai'l-İslami) namıyla bir cemiyet teşkil ettikleri gibi umur-u maliyesi için 1 eczane ve 2 kunduracı dükkânı açtılar. Fakat bu cemiyet az bir zaman sonra inhilal (çözülme-dağılma) etti. Temaşanın ihyasına sarfı mukadderat etmek maksadıyla teşkil edilen “ Nuhzetü'l-Temsilü'l-Edebi Cemiyet”i dahi payidar olamadı. Bu cemiyet tarafından küşat edilen (açılan) “Mektebi'n-Nuhze” da kapandı. Şimdi İslamların erkekleri aciz ve zavallı, dükkânlarında veyahut pis kokan kahvelerinde sürükleniyor. Kadınları ise ufunet (pis koku) ve rutubet içinde, çocukları ise çerçöp arasında teşyi-i hayat eyliyorlar (hayat geçiriyorlar).”⁷⁹

Müslümanların doğu mahallesinde (el-Mahalle el-Garbiye) vadi es-salib denilen vadide yaşadıkları ifade ediliyor. Bu doğru olmakla birlikte Müslümanlar yerli Yahudilerle birlikte yaşıyorlardı. Yazbak bu konuyla ilgi olarak 1870-1880 yılları arasındaki sicil kayıtlarında neredeyse bütün Yahudiler⁸⁰, Müslümanların kapı komşusu olarak gözükmekte⁸¹, demektedir.

⁷⁹ Mehmet Behcet; Beyrut Vilayeti, s. 258-260.

⁸⁰ Yerli Yahudilere Sefarat denilmektedir. Bununla birlikte Hayfa'da 20. yüzyılın başına kadar Aşkenazi (Merkezi Avrupa ve doğu Avrupa Yahudileri) Yahudilerinin sayısı çok azdı. Yerli Osmanlı Yahudilerinin tersine, Aşkenazi Yahudileri batı bölgesini tercih ettiler. Özellikle ikicini Aşkenazi Yahudi göçmen akınından sonra, Hayfa'da bir Yahudi yerleşim modeli olarak belirmeye başladılar. 1909 yılında Milli Yahudi Fonları (Keren Kayemet le'Israel)'in yaptığı finansman desteğiyle Karmel dağının güneybatı eteklerinde Herzliyya adında yeni bir mahalle kurdular. Bu mahallenin kurucularının büyük bir kısmı Aşkenazi Siyonistleriydi. Burayı Yahudi yerleşiminin çekirdeği olarak gördüler. Ve bu Siyonistlerin Müslüman mahallesiyse herhangi bir bağlantıları yoktu.

⁸¹ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 218.

Hayfa'nın büyüyen önemi Filistin'in değişik bölgelerinden ve ayrıca Suriye ve Lübnan'daki meşhur tüccar ailelerin Hayfa'ya taşınmasını veyahut ta Hayfa'ya şubeler açmalarını teşvik etti. Bunların çoğunu Hristiyan Araplar oluşturuyordu. Aynı zamanda bu Araplar daha önceden Avrupa tüccarları ve konsolosluklarıyla kurdukları yararlı ticari ilişkileri de beraberlerinde getiriyorlardı. Öncelikle aracı olan bu Araplar, Avrupa'nın ilgilendiği çok karlı olan ürünlerin ekiminin yapılması için köylü çiftçileri yönlendiriyorlardı. Fakat bu Araplar çok geçmeden daha büyük karları toplamak için geniş arazileri hatta bütün köyleri satın almaya başladılar. Hristiyan Araplar Tanzimat'ın gayrimüslimlerin de yerel yönetimlerde yönetim görevlerine gelmelerine imkan sağlayan yeniliklerini kullanarak ticaretten elde ettikleri bu kazancı politik güce çevirmeyi başardılar. Müslüman seçkin aileler bu durumun kendilerinin geleneksel egemenliklerini tehdit eden bir hal olduğunun farkındaydılar. Kendi pozisyonlarının çökmesini önlemek için Müslüman ailelerde Hristiyanlar gibi ticarete yöneldiler, Avrupa, Suriye ve Mısır'daki tüccarlarla ticari ilişkiler kurdular ve bunun yanında arazi ve gayrı-menkullerinin de sayılarını artırdılar. Konsolosluk raporlarında sık sık görülen bürokratik-arazi sahibi Müslüman ve Hristiyan seçkinler arasındaki bu rekabet dini boyutta ele alınır fakat gerçekte bu rekabet ekonomik ve siyasi yapıyı kontrol altında tutmayı amaçlamaktaydı.⁸²

1.2. Gayrimüslimler

Osmanlı ülkesinde yaşayan, Müslüman olmayan halkın hak ve görevleri millet sisteminin kapsamı içinde belirlenmiştir. Bu sistemin ana prensibi İslam medeniyetinin uluslararası ilişkiler anlayışından kaynaklanır. İslam hukukçuları gayrimüslimleri İslam devleti ile olan ilişkileri bakımından ikiye ayırmışlardır. Müslümanlarla savaş halinde olanlara “Ehl-i Harb”, barış içinde olanlara ise “Ehl-i Ahd” denilmekteydi. Ehl-i Harb ile ilişkilerde İslam savaş hukukunun bütün gerekleri yerine getirilerek her türlü vasıta ile savaşmak farzdı. İslam devletinin görevi de bu savaşı Müslümanların kazanması için organizasyonu gerçekleştirmektir. Ehl-i Ahd ise üç grupta değerlendirilmekteydi. Zimmiler, İslam devletinin tebası olanlardı. Bunlara ehl-i zimmet denilmekteydi. Osmanlılar önceleri bütün tebaya reaya dedikleri halde bilhassa son dönemlerde sadece gayrimüslim tebaya reaya demeye başladılar. Muahedeler, kendileriyle barış yapılmış olan bir gayrimüslim devletin vatandaşlarına denirdi. Müstemimler ise ticaret, resmi görev veya benzeri sebeplerle İslam

⁸² Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 112-113.

ülkesine izinli gelen gayrimüslimlerdi.⁸³ Osmanlı Devleti'nin daha kuruluş aşamasından itibaren ülke nüfusunun bir bölümünü gayrimüslimler oluşturmaktaydı. Bu gayrimüslim nüfusun, devlet ve Müslümanlarla ilişkileri, hak ve görevleri İslam Hukuku'nun belirlediği çerçevede şekillenmekteydi. Millet sistemi kapsamında her biri birer cemaat (millet) olarak tanınan büyük gayrimüslim gruplar, kendilerini devlet nezdinde temsil ve idare eden liderlerini usullerince seçmekte, padişah da tayin etmekteydi. Seçilen bu kişiler cemaatin hem dini, hem de idari lideri olarak devlete karşı sorumlu olmaktadır. Aynı zamanda devlet taşradaki gayrimüslim nüfusun kendi dini temsilcileri olmasına da önem vermekteydi. Gayrimüslimlerden millet olarak teşkilatlanan üç büyük grup ülkede önemli bir nüfusa sahip olan Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerdi. Bunun yanında üç milletin dışında ülkede nüfusa sahip olan Katolik, Protestan vs. cemaatler de bulunmaktaydı.⁸⁴ Hayfa kazasında bulunan gayrimüslimlere Rum Ortodoks, Maruni, Latin, Katolik, Protestan, Musevi cemaatleri örnek olarak verilebilir.⁸⁵ Bu cemaatleri Hristiyanlar, Yahudiler ve Almanlar olmak üzere üç gruba ayırabiliriz.⁸⁶ Şimdi bunları sırasıyla inceleyelim.

⁸³ Abdullah Saydam; Osmanlı Medeniyeti Tarihi, s. 153.

⁸⁴ Abdullah Saydam; Osmanlı Medeniyeti Tarihi, s. 190-191.

⁸⁵ BVS, 1326 (1908-1909), s. Vilayetin Nüfusu Umumiye Cedveli.

⁸⁶ Mehmet Behcet; Beyrut Vilayeti, s. 258.

1.2.1. Hristiyanlar

Yazbak'a göre (1854-1912) yılları arasında Hayfa'daki cemaatlerin nüfusu ve nüfus oranları şu şekildedir.

Tablo 2. Batı Kaynaklarında Cemaatler Esasına Göre Hayfa Nüfusu ve Nüfus Oranları (1854-1912).⁸⁷

Kaynak	Yıl	Müslüman		Yahudi		Hristiyan	
		Nüfus	Yüzde	Nüfus	Yüzde	Nüfus	Yüzde
Rogers	1854	1.200	59.6	32	1.5	780	38.7
Guerin	1871	1.200	37.7	900	28.3	1.080	33.9
Survey	1875	1.140	28.9	1.000	23.4	1.800	43.7
Oliphant	1884	-	-	-	-	-	75
Schumacher	1886	3.025	47.26	175	2.73	3.200	50
Cuinet	1895	3.350	33.8	2.200	22	3.908	39.4
Hirshberg	1900	3.250	41.3	1.375	17.5	3.240	41.2
FO	1907	4.000	26.6	4.500	30	6.500	43.3
Baedeker	1912	-	50	5.000	25	-	25

Bu tabloyu incelerken bizim araştırmamızın kapsamı dikkate alındığında 1895 ve 1912 yıllarındaki verileri değerlendirmemiz yeterli olacaktır. Cuinet'in verileri Tablo.1'deki cemaatlerle ilgili verilerle birebir uyuşmaktadır. 1900 yılına ilişkin Hirshberg'in verileri dikkate alındığında ise Hristiyanların % 41.2 oranıyla Müslümanlardan sonra ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Hayfa'da toplam 3.240 kişiden oluşan bir Hristiyan nüfusu vardır. Hirshberg'in verilerini Cuinet'in verileriyle karşılaştırıldığı zaman 668 kişilik bir eksilme söz konusudur. Aynı şekilde Yahudilerin nüfusunda da 825 kişilik bir azalma vardır.

⁸⁷ Mahmoud Yazbak; Haifa In The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 106.

1886-1914 arasında Hayfa'nın Filistin'deki başka hiçbir şehirde olmayan bir nüfus artışı yaşadığı⁸⁸ kabul edildiği takdirde böyle bir nüfus azalmasının görülmesi pek mantıklı değildir. Yine de her iki tabloda da Müslümanlar ve Hristiyanlar kazanın en kalabalık iki cemaatidir.

Müslüman ve Hristiyan cemiyeti arasındaki rekabet Hayfa kasabasının sosyo-ekonomik gelişiminin tanımlayıcı bir özelliği olmuştur.⁸⁹ Hristiyan tacirlerin Müslümanlara karşı sosyal ve ekonomik olarak durumlarını daha güçlendirmişlerdir. Bunda “borç verme sistemi”⁹⁰ etkili olmuştur. 1870’lerden sonra Hristiyanların nüfus ve nüfuz olarak gelişmeleri neticesinde yerel yönetimlerde görevler aldıkları görülmektedir.⁹¹

1880’lerden sonra Hayfa’nın batı bölgesindeki Hristiyanlar arasında alınıp satılan gayrimenkullerin çoğu sicillere kaydedilmiştir. Yani uygulamada 1870’lerde bütün batı bölgesi Hristiyanların Müslümanlardan ve devletten alınan arsalar ve meyve bahçeleri sonucunda inşa edilen bir alan olmuştur.⁹² Bununla birlikte Hristiyan tacirler kasabanın batı bölgesinde yaşamasına rağmen depolarını kasabanın doğusuna inşa ediyorlardı. Örneğin Hayfa’nın en önemli Hristiyan taciri Salim El-huri Kermil Dağının batı yamacında görkemli bir evde yaşıyordu fakat bütün depoları kasabanın doğusundaydı.⁹³

Hayfa Kazası’ndaki en etkili Hristiyan aileler olarak Saykaliler, Sa’d ailesi, Salim Huri ailesi, Bülüs Habaybler, Ebyed ailelerini sayabiliriz. Diğer etkili Hristiyan aileler ise

⁸⁸ Yehoshua Ben-Arieh; “The Population of The Large Towns in Palestine During The First Eighty Years of The Nineteenth Century According To Western Sources”, pp. 56.

⁸⁹ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 87.

⁹⁰ Bu borç verme sisteminin adı, Bey Vefa’dır. Bu sistem Şeriye mahkemesinin faiz alımını yasaklamasına rağmen, bu yasağı atlatmak için borçlunun alacaklıya faiz miktarı bedelinde “mal salmış” gibi göstermesine dayanıyordu. Bir örnekle açıklayacak olursak Borç kontratlarında faiz kelimesi ifade edilmemekle birlikte borçlu kişi borcunu ödeyinceye kadar bir odanın kullanımını alacaklıya devretmektedir. İfade edilen kontrata göre borç veren borçluya iki yıllığına 252 kuruştan mezkur odayı kiralamıştır. Yani borçlu 2 yıl sonunda ana borcu olan 1050 kuruşa ek olarak kira bedeli olarak gizlenen faizi de dahil alacaklıya toplamda 1302 kuruş olarak ödemiş olmaktadır. Bu sistemde borçlu bir emlağın (genellikle bir ev ya da bir arazinin bir bölümü ya da her ikisi) kiracısı oluyordu. Alacaklı da bir mülkün geçici (borç ödeninceye kadar) sahibi oluyordu. Anlaşılan süre içerisinde borcunu ödeyemeyen borçlunun borcuna karşılık gösterdiği taahhüdü ceza olarak alacaklının oluyordu. Bu sistem tamamıyla İslam şeriatının faiz bedelinin alımını yasaklamasıyla ilgili hükmünü atlatmak için tasarlanmıştı. Bk. Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 185.

⁹¹ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 204.

⁹² Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 194.

⁹³ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 198.

Cede, Zehlan, Katran, Kueyrdahi, Hakim, Menşur, Keynazi, Müdevver ve Mejdeleni aileleridir.⁹⁴

Şimdi Mehmet Behcet'in raporunda "Hayfa'da Yerli Hıristiyanlar ve Hayatı İçtimaileri" kısmında belirttiklerine bakalım. "*Hayfa'da adet itibariyle İslamlardan sonra gelen kitle-i ahali yerli Hıristiyanlardır. Bunların mecmu-i adedi İslamlara yakınlaşır. 1332 nüfusu istatistikinde beyan edildiği vecihle (sebeple) 4.283 nüfustan ibarettir. Bunlar Hayfa'nın cihet-i garbisinde (batı yönünde) ekserisinin halet-i maliyesi (mali durumu) müsait bulunduğu için kendi mülklerinde bulunan evlerinde yaşadıkları görülür. Mamafih mevki ve hayatı içtimaye nokta-i nazardan İslamlardan pek çok üstün değildirler. Evleri şarkkari tefriş edildiği (döşendiği) ve yaşayışları şarkkari olduğu gibi iştigal ettikleri sanayide İslamların tuttukları sanatlara nispetle ancak bir hatve (adım) ileridedir. Hayfa Hıristiyanları da bakkaliye, duvarcılık, kaldırımcılık ve nihayet taşçılık ve Marunilerden bir kısmı arabacılık ve emsali sanatlarla iştigal ederler. Mamafih gerek Ortodoks Rumlardan ve gerek Katoliklerden ekserisinin elinde bir sermayesi mevcut olduğu gibi içlerinde zengin olanları hatta (60-70) bin liradan (100) bin liraya kadar emlak ve araziye malik olanları da mevcuttur. (200-500) liralık sermayesi olanlar ve küçük bazı ticaretlerde işleyenler ise adetçe pek çoktur. Bunlar daima işleriyle güçleriyle uğraşır ve re'sü'l-malını (sermayesini) tezyide (artırmaya) sarfı gayret ederler. Bahusus (özellikle) aile hayatı itibariyle İslamlardan çok ileridedirler. Evlerine girildiği vakit küçük fakat temizce bir ev, fakirhane fakat mütenasip (uygun-uyumlu) eşyayı beytiyyeye (ev eşyasına) tesadüf edersiniz. Evin kadını, çocukları konuşmasını olsun bilir. Evlerinde ortak kayınvalideye, görümceye tesadüf edilmez. Ve o gürültüler yoktur. Her aile hîn-i teşkilinde (oluştugu zaman) başlıca bir ev iştigal eder. İzdivaçta acele etmez. Sermaye sahibi olduktan sonra ancak izdivaca teşebbüs eder. İzdivaç eden her iki tarafın hali müsait olduğu derecede ebeveyni de yardım eder. Ve bu yeni bağlanan ailenin idame (sürdürme) ve nemasına (gelişmesine) gayret ederler. Tavaif-i İseviye (Hıristiyan kavimler) arasında ziyaret-i teati edildiği ve kadın, erkek, küçük, büyük daima birbiriyle temasta bulundukları için icabat-ı medeniye ve içtimaiye ile daha alakadardırlar. Evlerinin önü süprüntü ile dolu değildir. Çoluk çocuk mahallelerde sürünülmez. Fakat erkekte İslamlarda olduğu gibi içkiye düşkündür. Yalnız fikirlerince usulü dairesince içiyorlarmış. Hatta kadınları da dışarıya*

⁹⁴ Mahmoud Yazbak; Haifa In The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 159-162.

ekseriye İslam gibi örtülü çıkar⁹⁵. Fakat ne büyük bir farkla şunu da itiraf etmeliyiz ki hayatı içtimailerindeki bu ? sebepsiz değildir. Zira Hristiyanlar Hayfa'da İslamlar gibi muavinsiz (yardımcısız) sayılmazlar. Merkezi Avrupa olan birçok cemiyet-i Nasraniye (Hristiyan cemiyet) vardır ki Suriye ve Filistin'de mühim şubeleri, propagandaları mevcut olduğunu bilmeyen yoktur. Bunlar mektep, hastane, darüleytam, darülacize vesaire açarak hatta bazı vesaiti neşriyeye (yayınlamaya) de müracaat ve dinden ve ruhbanın telkinatından (telkinlerinden) de istifade ederek bir taraftan efkar-ı tenvir (fikirleri aydınlatma) ve diğer cihetten arzu ettikleri cihete çekmekten tehir etmiyorlar (ertelemiyorlar). Hayfa'da İslamlardan fazla Hristiyanlarda his olunan faaliyetin ve hareketin cezirleri hep buradadır. Esasen yalnız Hayfa Hristiyanları değil Suriye'nin her cihetinde bulunan milel-i Mesihiye, mücaviri (civarı) bulunduğu tabaka-i İslamiyeden fikren üstündürler. Suriye'de bilhassa Mesihilerin tenviri efkariyle (düşüncelerin aydınlatılmasıyla) tevhidi amalane (birleştirme gayelerine) ve fırsat düştükçe İslamları da arzu ettikleri gayeye takribe sa'y eden (çalışan) cemiyat-i ecnebiyenin adedi evvelce beyan edildiği vecihle 30'a karibdir (yakındır). Bu cemiyat bittabi yerli ve ecnebi her taife-i İseviyenin kendisine mahsus olan teşkilat-ı diniyelerine, kiliselerine, ruhban ve rahibatına ve bunların telkinat namahdudasına (sayısız telkinlerine) ilaveten Suriye ve Filistin'de icra-i faaliyet eder. Hayfa'da bu cemiyetlerden 6'sı mevcuttur ki gerek mektep ve gerek diğer müesseseler vasıtasıyla icra-i faaliyet etmektedirler. Bunun neticesi olmak üzere ecnebi lisan ve efkari büyük bir mikyasta (ölçüde) taammüm ediyor (genişliyor-yayılıyor). Nitekim Hayfa Katoliklerinin % 80'i Fransızcaya vakıftır. Hayfa'da Rum Ortodokslar son senelere gelinceye kadar çocuklarını kendi mahalle mekteplerine verdikleri ve bu mektepte lisan-i Yunaniyye ehemmiyet verildiği için Fransızca veya diğer bir Avrupa lisanı bilenler nispeten azdır. 800 kişi içinde ancak 50'si kadardır. Hayfa'da yerli Hristiyanların matbaaları ve gazeteleri mevcuttur. Burada yerli hayat-ı fikriye ve nüfuz-ı manevi bunların elinde sayılır. Kermil matbaası⁹⁶, Matbuatıl Vataniyye, Matbuatin Nefir'in sahipleri Hristiyan olduğu gibi harbi umumiyeden mukaddem Hayfa'da intişar eden (yayınlanan)

⁹⁵ Hristiyan elit kadınlar evden ayrılırken uzun, geniş, vücudu tepeden tırnağa örten izar denilen geleneksel giysilerini giyerler ve kendilerini yabancıların kötü bakışlarından korumak için de hımar denilen peçelerini örterlerdi. Ve Sicillerde elit Hristiyan ailelerin kadınlarına elit Müslüman ailelerin kadınlarına verilen sosyal onur ifade eden unvanların aynısı verilirdi.(el-Muhdira ya da fahrül Muhdirat gibi). Bk. Yazbak; Haifa in The Late Otoman Period, pp. 166; Ayrıca mesken alıp-satan, kiralayan orta sınıf kadınlar adlarının önüne gelmek üzere "el-hurma" unvanını alırlar, diğer taraftan zengin ve aristokratik kadınlar ise adlarının önüne "el- meşune" ve "el-şerife" unvanlarını alırlardı. Bk.. James A. Reilly; "Women in the Economic Life of Late-Ottoman Damascus", Arabica, 42 (1995), pp. 83

⁹⁶ Hayfa'da günlük Arapça olarak çıkarılacak El-Kermil gazetesinin neşrine ve matbaanın tesisine ruhsat verilmiştir. Bk. BOA, DH.MKT / 75-2838, 1-2, 2/CA/1327.

*Esbu’i Saika, Esbu’i Nefir ve haftada iki defa basılan Kermil gazetelerinin sahip ve muharrirleri (yazarları) umumiyetle yerli Hristiyanlardandır.”*⁹⁷

Hristiyan meclis üyelerinin birtakım ortak özellikleri Hristiyanların gelişmesinde etkili olmuştur. Onların tamamı seçkin sınıfa mensuptu ve onlar resmi kayıtlarda “vüceha” ve “muteber” olarak gösterilmekteydi. Onların çoğu esasında ticaretle iştigal ederler, kasabada ve kazada birçok gayrı-menkul’e sahiptirler. Kazada bu önemli karakterlerin aile üyeleri de onlar gibi itibar görmekteydi. Sağlam ekonomik temelleri sayesinde kendilerine toplumda güçlü bir mevki inşa ettiler ve bunu yönetim görevlerine de taşındılar. Onların statülerindeki politik boyut sayesinde kendi cemaatleri ve genel toplum gözünde güç kazandılar.⁹⁸

Bu durum aynı zamanda cemaatler arasındaki gerginliği de artırıyordu. Hayfa’daki Hristiyan misyonerlerin başı piskopos Bleight, Müslümanların Avrupalılara karşı olan düşmanlığının sebebinin misyoner çabalarla Hristiyanlar için 1880’lerde ve 1890’larda Hayfa’da inşa edilen birçok okul, kilise, otel ve hastanelere karşı duyulan kıskançlık olduğuna inanmaktadır. Beyrut’ta bulunan başkonsolosun rapor ettiğine göre bölgede Hristiyanlara saldırmak için ateşli silahlar toplanıyordu. Ve konsolosluğun Hayfa’ya bir savaş gemisi⁹⁹ göndermesi isteniyordu.¹⁰⁰ Cemaatler arasındaki bu gerginlik bazen çatışmalara sebep oluyordu. Örneğin bir grup Latin Katolikleriyle Müslümanlar arasında çıkan çatışmada yaralanmaların olmuş ve Akka’dan gereken lüzum üzerine asker gönderilmiş ve durum kontrol altına alınmıştı.¹⁰¹

⁹⁷ Mehmet Behcet; Beyrut Vilayeti, s. 260-262.

⁹⁸ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 44-45.

⁹⁹ Çeşitli zamanlarda Hayfa’ya Batılı devletlerin savaş gemileri gelip Hristiyanlara destek oluyordular. Örneğin: İki İngiliz torpidosu Hayfa’ya gelmiştir. Bk. BOA, HR.HŞM.İŞO / 47-206, 1-3, 07/L/1332.

¹⁰⁰ Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 209.(1880 yılında Hayfa’daki İngiliz Vice-Consul’ün bildirdiğine göre 27 Haziran’da Müslümanlardan oluşan bir çete, Hristiyan mahallesinde yapılan bir düğün töreninin ortasında Hristiyanlara saldırmıştır. Bu saldırı planlanmış bir saldırı olarak tarif edilir çünkü saldırganlar arasında farklı konsolosluklarda çalışan birkaç tane muhafızında bulunduğu ve saldırganların ateşli silahlara ve kılıçlara sahip olduğu belirtilir. 16 tane Hristiyan’ın bu saldırıda yararlanmış olduğu söylenir. Ve Beyrut’taki İngiltere başkonsolosu İstanbul’daki elçiliklerinden 2 İngiliz savaş gemisinin Kıbrıs’tan Hayfa’ya yelken açmasını istemiştir. Bu arada Fransız meslektaşları da aynı şeyi yapmıştır. Ayaklanmanın sürdüğü günler içerisinde 1 Fransız ve 2 İngiliz savaş gemisi Hayfa’ya demir atıyorlardı. Ve bütün konsolosluklar suç işleyenlere gereken adaletin uygulanması için bütün yetkili mercilere(otoritelere) baskı yapılması noktasında tam bir mutabakat içerisindeydiler. Bk. Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 207-208.)

¹⁰¹ BOA, DH.MKT / 68-563, 1-3, 15/CA/1320.

1.2.2. Yahudiler

Osmanlı Yahudilerinin Hayfa'ya ne zaman gelmeye başladıklarını kesin olarak kanıtlamak imkansızdır. Fakat şu açık ki Yahudi topluluğu Müslüman bölgesi içerisinde gelişti. Kuzey Afrika ve İspanya kökenli (Sephardik) Yahudilerin çoğu doğu mahallesinde, Edu Talha sokağında ve çoğunlukla halk hamamlarının etrafındaki Müslümanların sahip olduğu mülklerin çoğunu satın aldılar. Ve ayrıca Hacı Yasin, el-Beşir, Turki ve el-Beyk sokaklarında da mülk edindiler.¹⁰² İlk olarak sicil kayıtlarında görülen bir Yahudi Mahallesi (harat el-yahud) ve bir Yahudi Pazarı (suq el-yahud) vardır.¹⁰³ Bununla birlikte Kuzey Filistin civarındaki Hadar Hacarmel bölgesi Yahudiler için başlıca ikamet yeri idi. Teknik Enstitü¹⁰⁴ de burada bulunmaktaydı. Bath Galim (Dalgaların Kızı) batıda şehrin sonunda diğer bir Yahudi bölgesidir. Hayfa'nın bu varoşu deniz kenarındadır ve güzel bir plajı vardır. Şehrin güneydoğusunda Kermil dağının tepesinde canlandırıcı iklimiyle Neveh Shaanan banliyösü sonraları diğer bir Yahudi yerleşim yeri,¹⁰⁵ olmuştur.

Yahudilerinin neredeyse tamamı şehir merkezlerinde yaşadılar. Genellikle çok az bir kısmı bir Müslüman mahallesinin içine yerleşerek bütünün bir parçasını oluşturdular. Tanzimat ile birlikte Yahudilere dini özerklik ve aynı zamanda yönetim kurumlarına giriş izni verildi. Bu durum onlarda çoğunluğu oluşturan Müslüman topluluğa karşı bağlılık hissini¹⁰⁶ derinleştirdi.¹⁰⁷

Yahudilerin birçoğu sicillerde Müslüman halk gibi sadece ismi ve dini bağlılığı dikkate alınarak kaydedilmiştir. Falanca Yahudi ya da Yahudi falanca geldi gibi. Yahudileri işaret etmek için çeşitli terimler kullanılmıştır bunlara; “Yahudi topluluğundan” anlamına gelen

¹⁰² Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 218.

¹⁰³ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 199. (bk. Sijill 1308(1890/1), 3 Dhi al-Hijja; 1308 (1890/1), 25 Shawwal).

¹⁰⁴ Filistin'de teknisyenler ve maharetli işçiler yetiştirerek daha ileri düzeyde teknik gelişmeyi sağlamak için tasarlanan Alman (Templars) ve Yahudi işbirliğiyle Hayfa'da açılan teknik okul (Technikum)'dur. Bu sanayi mektebiyle ilgili bk. BOA, HR.HMŞ.İŞO / 25-84, 1-14. 16/Te/1333.

¹⁰⁵ E. Ray Casto; “Haifa: The Port City of Palestine”, pp. 349-350.

¹⁰⁶ Bu bağlılık hissine örnek olarak Müslümanlarla Yahudiler arasında yaygın olarak görülen “Şerika” denilen ortaklık modelini verebiliriz. Bu modele göre çiftçi tarlayı sürece, tohumu ekecek ve mahsulü biçecektir. Vergiler, ekip biçme masrafları hasat mevsiminde mahsulden karşılanacak ve kalan miktar arazi sahibi ve işçi tarafından eşit olarak bölüşülecektir. Sicillerde bu tip ortaklıkların var olduğunu ve çok iyi çalıştığı görülmektedir. Netice itibarıyla ticari ilişkilerde karşılıklı güven çok önemli bir unsurdur.

¹⁰⁷ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 212.

“min ta’ifat el-yahud”, “İsrailli” anlamına gelen “isra’ili”, “Musa’nın cemaatinden” anlamına gelen “min el-ta’ifah el-museviyye” ya da “Musa’nın oğullarından” anlamına gelen “Musevi” örnek olarak verilebilir. Yahudi kadınlarda benzer şekilde kaydedilmiştir. Seçkin Müslüman kadınlar ve bazen Hristiyan kadınlar da “saygıdeğer kadın” anlamına gelen “el-sit el-masun” ya da “el-mukdira, fakr el mukdirat” şeklinde kaydedilir. Fakat Mahmoud Yazbak sicillerde Yahudi kadınlar için bu gibi hitaplara rastlanmadığını ifade eder. Üç cemaatin kadınları için bazen kadınların isimlerinden sonra “kadın” anlamına gelen “el-hurma”ya da “el-mer’e” ifadeleri kullanılmıştır. Ayrıca Hristiyan ve Yahudi kadınlar için bir Fransız terimi olan “madam” da kullanılabilmektedir.

Yahudiler, Hristiyanlar ve tacirler bazen Alman yerleşimcilerin ve konsolosların çoğu için ifade edildiği gibi “el-havace” (gayrı-müslümlerin yüksek mevki sahipleri için kullanılan sosyal bir onur unvanı) olarak gösterilmektedir.

Efendi, Osmanlı yönetim görevindeki bütün memurlar için kullanılan bir unvandır. Örneğin bir Yahudi tahrirat katibi, sandık emini, muhtarı vb. de efendi olarak çağırılır. Yahudi ruhani liderlerine “reis ruhi el-ta’ifa” şeklinde hitap edilir.¹⁰⁸

Hayfa’nın Yahudileri kasabanın en küçük dini cemaatiydi.¹⁰⁹ Fakat nüfus artış hızı diğer dini gruplardan çok fazladır. Bunu bir tablo ile inceleyelim.

¹⁰⁸ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 213-214.

¹⁰⁹ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 212.

Tablo 3. Hayfa’da 1885-1905 Yılları Arasında Cemaatlerin Nüfusu ve Nüfus Artış Oranları.¹¹⁰

	1885	1905	1885-1905	1885-1905
	Nüfus	Nüfus	Genel Artış	Yıllık Artış
			Yüzde	Yüzde
Müslümanlar	13.935	23.417	68	2.6
Hristiyanlar	1.992	4.333	117.5	4
Yahudiler	413	2.439	490	9.3
Toplam	16.394	30.189	56	3.1

Tablonun nüfus sütunları incelendiğinde Yahudi cemaatinin 1885 yılında 413 kişilik ve 1905 yılındaki 2.439 kişilik nüfusunun yukarıda belirttiğimiz gibi Müslüman ve Hristiyan cemaatinden az olduğu görülmektedir. Fakat Hayfa’daki nüfusun genel artış oranı ve yıllık artış oranını gösteren sütunlara baktığımız zaman Yahudilerin 1885 ve 1905 yılları arasında % 490 genel artış oranı ve yine 1885-1905 yılları arası % 9.3’lük yıllık nüfus artış oranlarıyla Müslümanlardan 3 kattan fazla, Hristiyanlardan ise 2 kattan fazla artışı görülebilir.

Bu hızlı artışın sebebi 1880’lerde başlamış olan büyük miktarlardaki Yahudi göçünün gerek Siyonizm’in etkisiyle gerekse Filistin’in artan ekonomik değeri münasebetiyle göç dalgaları şeklinde devam etmesi neticesinde başta Kudüs ve özellikle Filistin’in kıyı kasabalarında Yahudi nüfusun değişmesidir.¹¹¹

1880’in sonlarına doğru Sinagog’un çevresinde bir Yahudi yerleşim bölgesi belirmeye başlamıştır. Yahudiler bu bölgede Müslümanların sahip olduğu evleri peyderpey satın

¹¹⁰ Mahmoud Yazbak; Haifa In The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 95. (Filistindeki demografik yapı analizleri için Kemal Karpas’ın Ottoman Population isimli eseri ve Justin McCarthy’nin The Population of Ottoman Syria ve Population of Palestine isimli eserlerine bakılabilir.)

¹¹¹ Justin McCarthy; The Population of Palestine, Columbia University Press, New York, 1990, pp. 13-14.

alarak kısa zamanda başat hale gelmişlerdir fakat yine de birçok Yahudi, Müslüman bölgesinin değişik bölümlerinde yaşamaya devam etmişlerdir. Bu alan tamamıyla Yahudilerinden oluşmuyordu. Ama sicillerde Sinagog ve halk hamamının etrafındaki alan için Yahudi mahallesi anlamına gelen “harat el-yahud” ve “harat el-isra’iliyyun” veya Yahudi sokağı anlamına gelen “zuqaq el-yahud” ifadeleri kullanılmaktadır. Yahudiler şehir duvarları dışında Ard al- Billan bölgesinde kendi mahallelerini inşa etmek için yeni bir arazi satın almışlardır. Fakat Müslümanlarda Yahudileri takip etmişlerdir bunun sonucunda Yahudilerin mülkleri Müslümanlar tarafından tekrar kuşatılmıştır. Böylece iki topluluk şehrin duvarları dışında da yan yana yaşamaya devam etmişlerdir.¹¹²

Yahudilerin Sinagoglar etrafında yerleştiklerini söylemiştik. Bununla ilgili olarak sicil kayıtları Yahudilerin dini kurumlarının gelişimi hakkında açık bir fikir verir. Bu bilgilere göre Hayfa’da faaliyet gösteren iki tane sinagog vardır. Birincisi doğu mahallesinde harat al-yahut bölgesindeki el-Madi hamamının yanında bulunan “el-Kadir” ya da Eliyah Peygamber Sinagog’udur. Diğeri de yine doğu civarında bulunan al-Beşir sokağındaki İstanbul Sinagogu ya da “kanisat el-yahud el-İslambuliyye” dir. İkincisine 1876 tapu kayıtlarda bulunan bir mezarlık ve bir ekmek fırını bağışta bulunulmuştur. 1870 yılındaki bir sicil kaydında, 1849 yılında şehrin duvarları dışında batı bölgesinde (Antik Hayfa Yöresi) alınan bir mezarlığın Eliyah Peygamber Sinagogu’na bağışlandığı görülmektedir. Yahudiler de Müslümanların camilerine yaptığı gibi vakıflarını (gayrı-menkul veya nakit paranın kullanım hakkının bağışlanması) sinagoglarına bağışlamışlardır. Şeriye Mahkeme kayıtları vasıtasıyla iki tane bu tip bağışın olduğunu bilinmektedir. Birincisi 1890’da ikincisi 1904’tedir. Her iki bağışta kadınlar tarafından Peygamber Eliyah Sinagogu’na yapılmıştır. Bağışlardan birincisi bir ev ve iki dükkânı ikincisi ise iki tane odayı içermektedir.¹¹³

Yahudilerin yaşayışlarını daha yakından görebilmek için Behcet’in raporundaki “Hayfa’da Yahudiler, Hayatı İçtimaileri ve Faaliyeti Yahudiye” kısmında belirttikleri hakkında bilgi verecek olursak. “ *Mahut (adı geçen-bilinen) nüfus istatistiklerini nüfus Hayfa’daki Yahudilerin adedi hususunda hiç olmazsa nazar-ı itibare almamak, tasdik etmemek derecesi vacipte oluyor. Zira Hayfa’da mevcut Yahudilerin adedi (314) ten çok fazladır. Sefarat ve*

¹¹² Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 219.

¹¹³ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 214.

Aşkenaz olmak üzere bu nüfus 1000'e karib (yakın) tahmin olunuyor. İhtimal ki yine aynı istatistikte yabancı ve gayrı-müslim olmak üzere gösterilen hanedeki 600 kişi de olsa gerekir. Bunlardan Sefaratlar (yerli Yahudiler) Hayfa'nın kadim sakinleridir. Ancak 5-6 aileden ibaret olan mevcutları rutubetli ve kirli bir yerde yaşamakta ve seviye-i içtimaiyece de (sosyal seviye olarak) pek düşük bir halde bulunmaktadırlar. Mamafih Aşkenazlar böyle değildirler. Onlar Hayfa'nın kısmı garbiyesinde (batı kısmında) ve yeni mahallelerde mukimdirler (yerleşiktirler). Ve ekseri ya ticaretle iştigal etmektedirler. Kendileri ? çalışan ve fevkalade muktesit (iktisatlı) oldukları için kendilerinde bulunan eşyayı gerek Hristiyan ve gerek İslam tacirlerde bulunan aynı cinsten eşyadan daha ucuza bir fiyatla satmaktadırlar. Bu yoldaki faaliyetleri bilhassa Hristiyan alemi ticaretlerini bile pek düşündürüyor. Yahudilerin ancak birbirleriyle alış-veriş etmeleri ve kendi dindaşlarından başka kimseden bir şey satın almamaları hususundaki taassup-u müfretleri (aşırılıkları bağınazlıkları) ticaretlerine mühim bir revac (değer) veriyor. Bahusus (özellikle) ticaretleri terakki (ilerleme) ve nemaya (büyüme) müsait gayet kıymetdar (değerli) ve ehemmiyetli şeraitede (koşullarda) ?. Hayfa'da bir şubesi bulunan (The Anglo Palestine Company Limited) bankası az çok bir Yahudi bankasıdır. Bankanın bütün memurini Yahudi'dir. Aynı zamanda banka sermayesi 500 liradan aşağı bulunan Yahudi sermayedarlar (sermayedarlar) ile muamelat-ı ticariye (ticari muameleler) de bulunuyor. Gayrı-Yahudi olanlarla bulunmuyor. Diğer taraftan bu banka arazi vesaire satın alıp Yahudi'ye veriyor. Bir miktar da para ikraz ediyor (borç veriyor). Yahudi ev yaptırıyor ve borcu uzun seneler taksit ile ödüyor. Bundan dolayıdır ki günden güne Yahudilerin sa'i maliye ve tüccariyeleri Hayfa ve bütün enha-i Filistiniyye'de (Filistin taraflarında) tezayüt ediyor (çoğalıyor). Evvelce Yahudilerin Suriye ve Filistin'deki büyük şubelerinden bahsettiğimizde "ika" cemiyetinin Hayfa'da bir merkezi bulunduğunu söylemiştik. Filhakika (gerçekte) idarehane olmak üzere birkaç sene için Hayfa'nın ciheti garbisinde (batı yönünde) Alman mahallesinde (10,000) frank mukabelesinde büyük bir bina isticar (kiralama) edilmişti. Bu binada Mösyö Veznik ikamet etmektedir. Reis'in maiyetinde iki muavin (yardımcı) veya katip mevcuttur ki bunlardan biri daima devair-i resmiyede (resmi dairelerde) Yahudilerin işini takip eder. Ve her türlü vesaite müracaat ederek bir an evvel Musevilerin Hükümetteki işlerini bitirmeğe çalışır. Meclis idaresinin önünde, muhakemede devair-i sahhiyye ve askeriyede her yerde bu katiplerden mutlaka biri vardır. Bir mahalden diğer bir mahale ve lüzum görüldükçe bir köyden diğerine bir kazadan öbürüne koşar. Hayfa'da ileri gelenlerden biriyle görüşünüz. Bu hususta birçok izahat verir ve derki: "Bu katibin

daima başı ricakarhane (yalvarır gibi) eğilir. Fakat bir eli mutlaka cebindedir. Şimdiye kadar Yahudi'nin lehinde olmamak üzere fasıl edilmiş bir dava veya halledilmemiş bir meseleye tesadüf etmek hakikaten muhaldir (imkansızdır). Yahudilerin arzu etmedikleri bir memurun herhangi yerde olursa olsun hakkı hayatı yoktur. Memuriyeti kabil değil o mahalde devam edemez ve ne zaman Yahudi'ye ait bir iş düşse her memur bir parça düşünür ve azıcıkta titrer. Yahudiler her yerde kendi taraftarlarını kayırmak için her suretle de imal-i nüfuz ettikleri görülmüştür. Hayfa'da pek yakın bir zaman kadar meclis idaresinde aza yoktu. Son senede oraya da aza intihap olundu (seçildi). Her yerde böyledir." Filhakika Yahudilerin seviye-i fikriyeleri, tahsilleri az çok yüksek, bildikleri lisanlar müteaddit (birçok) olduğu ve herkesin marazına (hastalığına) göre ilacını vermeyi bildikleri için bilhassa arz-ı mukaddes muhitinde tamamıyla muvaffık oluyorlar. Yahudiler sessiz sessiz burada terakki ve tekamül için intişar (yayılma) ve tezayüt (artma-çoğalma) için her türlü vesaiti (vasıtaları) feramuş etmiyorlar (unutmuyorlar-ihmal etmiyorlar). Hayfa'da lalettayin (gelişigüzel) bir Yahudi kütüphanesine girip hayat-ı ilmiye ve fiilenin (fiillerin) derecesini yek lihazada temini kabil olabilir. Burada evvel yerden tavana kadar birçok kitabı İbraniye görürsünüz. Bunun içinde Tevratlar, şerhler, Talmutlar, Karaitler, kimya ve fizik kitapları, kitabı riyazat (matematik) ve fenniye, şiir mecmuaları , menşureler, musiki parçaları her şey vardır. Ve hepsi zarif bir surette taab edilmiştir (basılmıştır). Saniyen masa örtüleri, sigara ve kibrit kutuları, ufak aynalar vesaire görürsünüz. Burada ufak tefek ne kadar şeyler varsa bunların kaffesi (hepsi) Yahudi mamulatındandır ve üzerinde İbranice harfler yazılıdır. Salisen namahdud (sınırsız) kartpostallara tesadüf edersiniz. Buradaki kartpostal mecmuaları bütün manasıyla bir tarihi umumi-yi İbrani, bir coğrafya-yı İbrani ve bir heyet-i içtimaiye-i İbraniyedir. Yahudilerin peygamberleri, meşahiri (ünlüleri), Yahudilere ait arz-ı mukaddeste mevcut tarihi şehirlerin resimleri, mebani-i kadime-i (kadim yapılar) İbraniye, vekayi-i azime-i (büyük olaylar) İbraniye hep buradadır. Diğer taraftan Rusya'da vesair yerlerde Yahudilerin çektiği zulüm ve itisaf (yolsuzluk) levhaları, muhaceret, dilencilik, eskicilik resimleri, fakru sefalet perişan tasvirleri hep burada. Sonra halihazırda ki müstamerat-ı İbraniye (İbrani sömürgeleri), halihazır şairleri, sanatkarları, meşahir-i siyasiyesi (ünlü siyasileri) ve bilhassa Hertsel ve Makos Nurdav. Ve elhasıl bütün abdat (köleler) ve mukaddesat-ı milliye hep burada. Daha sonra halihazır ziraatının tarzı cedide (yeni tarz) ki mekteplerin mütemeddin (uygar) evler dahilinde yaşayan ailelerin resimleri hep buradadır. Ve nihayet Yahudi idealini gösterecek kıymetli levhalar ki bunların sırf

temeşası (seyretmesi) bile ruhi heyecan-ı İbraniyle müteheyyic etmeğe (heyecanlandırmaya) kifayet ediyor (yeterli geliyor). Bu nevi (tür) kartpostalların her gün elden ele geçtiği, bu tasvirlerle evlerin ve sinelerin nasıl tezyin (süsleme) edildiği ve bununla yeni neslin her dakika nasıl telkinata (telkinlere) maruz kaldığı düşünülürse Yahudilerin halet-i içtimaiyeleri (sosyal durumları) ile buradaki faaliyet-i azime-i Yahudiye'nin (büyük Yahudi faaliyetleri) gayelerinin ne olduğu pek güzel keşfedilebilir.”¹¹⁴

Başlangıçta Yahudilerin Müslüman mahallesi içinde yaşaması bu iki cemaatin dostça bir ilişki içerisinde birlikte yaşadıklarını yansıtır. Fakat bu olumlu durum 20. yüzyılın ilk on yılında bozuldu. Bu başlıca iki ana ve birbiriyle ilgili sebepten kaynaklanır. Birincisi zengin Aşkenazim göçündeki artış ve Hayfa’da Siyonist müesseselerin sayısındaki hızlı artıştır. Avrupa’dan yanlarında sermayeyle gelen göçmenler yeni sanayiler inşa ettiler. “Atid” adındaki yağ ve sabun fabrikası ile geleneksel Müslüman toplumunun sahip olduğu dükkanlardan farklı olarak açılan modern dükkanlar bunlara örnek olarak verilebilir. İkinci olarak Galile ve kuzey vadileri civarındaki Yahudi koloni yerleşimlerinin yöneticileri, Baron de Rothschild’in görevlileri, Yahudi kolonizasyon derneğinin genel müdürlüğünün Hayfa’yı faaliyetlerinin merkezi yapmaları ve Siyonist toplantılarının Filistin’in kuzeyinde yapılması gibi etkenlerde Müslüman-Yahudi ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.¹¹⁵ Filistinli Arapları tasfiye politikası, 1908/1909’da Yahudi göçmenlerin ırkçı görüşleri aleyhinde ilk Arap protestolarına yol açtı. 19. yüzyılın sonunda uyanan, Osmanlı egemenliğine karşı yönelik Arap-Filistin milliyetçiliği yeni bir alan bulmuştu. Arap Filistin’deki Siyonist fetihçi politika. İlk anti-siyonist gazete 1908’de Hayfa’da kuruldu. Siyonizm’de teorik olarak konulmuş olan yerli halka karşı Yahudi anlayışsızlık ve düşmanlığı pratikte’de kendini gösteriyor ve Filistin’deki iki halkın bir arada yaşaması imkansızlaşıyordu.¹¹⁶

¹¹⁴ Mehmet Behcet; Beyrut Vilayeti, s. 262-264.

¹¹⁵ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 220. (15 Mart 1910’da El-Muktabas’ta çıkan bir habere göre Hayfa’da Yahudilerin yönetimi altındaki Atid (yağ ve sabun fabrikası) ve diğer bütün fabrikalarında sadece Yahudi işçilerin çalıştırıldığı ayrıca Yahudilerin Müslüman ve Hristiyanların dükkanlarından alış-veriş yapmayıp sadece kendi dindaşlarından alış-veriş yaptıkları belirtilmektedir. Bu haberde hatta Yahudilerin bu dayanışmasına saygı duyulduğu ve diğer vatandaşların da bu davranışı taklit etmesinin umulduğu vurgulanmıştır. Bu yazıda Osmanlı Yahudilerinin Osmanlı toplumunun bir parçası olmaya devam etmelerinin arzulandığı (ki yeni gelen Siyonist Yahudiler ayrılıkçıydı) ve ayrılıkçı hareketlerinden vazgeçmeleri gerektiği belirtilmiştir. Bk. Mahmoud Yazbak; Haifa In The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 222.)

¹¹⁶ Walter Hollstein; Filistin Sorunu (Çev.: Cemal A. Ertuğ), Yücel Yayınları, İstanbul 1975, s. 109.

Filistin'in tanınmış gazetelerinden Hayfa'da çıkan el-Kermil ve Yafa'da yayınlanan Falastin, açıkça Siyonizm düşmanlığı yapmaktan çekinmiyordu. Arapça çıkan el-Kermil'in sahibi ve yazı işleri müdürü Necip Nassar isminde Taberiya doğumlu bir protestandı. Nassar'ın sütunlarında işlediği Siyonizm aleyhtarılığı o kadar şiddetli bir üslupla kaleme alınmıştı ki Hahambaşı Nahum kendisini “ Osmanlılarla Museviler arasına nifak tohumları saçmakla” suçlamış ve mahkemeye vermişti. El-Kermil bir süre için kapatılmış fakat Siyonizm'e saldırılarını İmparatorluğun çıkarlarını savunmak için yaptığı gerekçesiyle yeniden yayın hayatına döndü. Nassar'a göre Siyonistler sadece Filistin'i değil, zayıf Osmanı imparatorluğu'nun tümünü birden ellerine geçirmek istiyorlardı. Ayrıca, Siyonistler ülkemizi (bilad) bizden koparıp hayat kaynaklarımızı tekellerine almak amacını gütmekteydiler: “Buna karşı biz Halife'ye bağlı sadık Osmanlılar olarak her şeyi hükümetten beklememeli dernekler kurarak, Osmanlıcılık ilkesi ışığında ülkenin kalkınmasına yararlı olacak şekilde tarımsal, endüstriyel ve ticari konularda programlar hazırlamalıyız. Osmanlı sermayesinin yabancıların ceplerine aktarılmasını engellemeliyiz.” İlginç noktalardan biri de yazarın Hristiyan olduğu halde Osmanlı devleti içinde toplumsal birliğin merkezi olarak Halife'yi görmesi ve “millet” sistemine göre yönetici sınıfından ayrılan bir Hristiyan olarak kendisini Hristiyan Avrupa'ya daha yakın göreceği yerde, ülkenin yabancı tesirlerine karşı bir tutum sergilemesidir.¹¹⁷

1911 yılında İtalya, Osmanlı devletine savaş ilan etti ve Libya'yı işgal etti. Bir Şam gazetesi olan El-Muktabas -ki Hayfa'da birçok kişi tarafından okunuyordu- oradaki olaylar hakkında düzenli haberler vermiştir. Osmanlı Hristiyanları ve İtalya isimli haberinde Osmanlının yerli Hristiyan topluluklarla istilacı Hristiyanlar arasında herhangi bir bağ kurulmaması gerektiğini vurguluyordu. Hristiyanların İtalyan işgaline sempatiyle baktıklarına karşı suçlamalar vardı. Yukarıda belirttiğimiz Hayfa'da çıkan El-Kermil gazetesinin editörü Necip Nassar, Hayfa'daki Hristiyan, Yahudi ve Müslümanların hepsinin kardeş olduğunu vurgulayan bir yazı yazdı. Memleketi ve Osmanlı onurunu kurtarmak için birleşme çağrısında bulundu. Fakat birinci dünya savaşının 1914'te patlak vermesiyle Hayfa'daki Hristiyanlar açıkça Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya'ya desteklerini ifade ettiler ve kaçınılmaz olarak iki topluluğun arası iyice açıldı.¹¹⁸

¹¹⁷ Walter Hollstein; Filistin Sorunu, s. 142-143.

¹¹⁸ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 211.(Mahmoud Yazbak, Walter Hollstein'in aksine Necip Nassar'ın Protestan Hristiyan değil, Ortodoks Hristiyan olduğunu ifade etmektedir.)

1.2.3. Alman Kolonisi

Württemberg'te bir Hristiyan tarikatının mensubu olan Alman koloniciler 1860'larda Kutsal topraklara gelmeye başladılar.¹¹⁹ 1869 yılında Alman koloniciler (Templars) Hayfa'da bir koloni kurdular.¹²⁰ Hayfa'daki Alman kolonisinin gerçek kurucusu Ekim 1868 yılında Hayfa'ya gelen George David Hardegg'dir. Hardegg öncelikle Osmanlı Devlet'inin kanunlarını iyi bilen Prusya'nın fahri konsolosu B. Ziphos ile temasa geçti. Gelecek Alman kolonisinin (Templars) yerleşebileceği en uygun alana karar verebilmek için dikkatli bir araştırma yaptı. Templars'ların yayını olan "Die Warte" Hargedd'in Alman kolonisi için seçtiği alanı "Alman kolonistlerinin (Templars) verimli bir araziye çevireceği susuz bir çöl" olarak tanımlamıştı. Fakat Hayfa sicil kayıtlarındaki kontratlara bakıldığında zaman bu alanın kasabanın batında deniz kenarı ile Kermil dağının yamaçlarına doğru uzandığını ve "Die Warte" 'nin tanımladığı "susuz çöl" olmaktan çok uzak çoğunlukla Müslüman sahipleri tarafından "el-Yazak" kaynağından elde edilen su ile sulanan meyve ve sebze yetiştirilen araziler olduğu görülmektedir.¹²¹ Yedi yıl içerisinde gelişen Alman kolonisi 300'den fazla nüfusuyla 3.000 dönüm arazi, 85 bina, 2 un değirmeninin sahibi olmuştu.¹²² Templar (Alman Kolonisi) topluluğu üyelerinden oluşan Alman kolonileri 1869'dan beri özellikle inşaat, planlama, nakliye, oteller ve ticaret alanlarında Filistin'in modernizasyonuna katkıda bulundular. Hayfa'daki Alman cemaati başkanı, aralarında 2 üzüm yetiştiricisi, 1 çiftçi ve 1 arazi uzmanının bulunduğu öncülere zirai faaliyetlerde bulunmaları için bir yazı göndermiştir. Gerçekten 1870'ler boyunca üzüm bağları Kermil dağının yamaçlarını kaplamaya başladı ve yüzlerce dönüm arazi hububat ve hayvan yemi yetiştirmek için satın alındı ya da kiralandı.¹²³ Koloniler çeşitli çiftlik modelleri

¹¹⁹ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 222.

¹²⁰ E. Ray Casto; "Haifa: The Port City of Palestine", pp. 345.

¹²¹ Mahmoud Yazbak; "Templars as Proto-Zionists? The "German Colony" in Late Ottoman Haifa", Journal of Palestine Studies, Vol. 28, No. 4, (Summer, 1999), pp. 44.

¹²² Mahmoud Yazbak; "Templars as Proto-Zionists? The "German Colony", pp. 40.

¹²³ Yeni gelen bu göçmenlerin amacı varolan yerleşim alanlarının uzakta, şehir duvarlarının dışında kendi kolonilerini inşa etmektir. Ve Hayfa'da Müslümanlara ait olan el-Atika bölgesindeki özellikle içme suyu ve sulama için sondajlanmış meyve ve sebze yetiştirilen arazilerden satın almaya başladılar. Yaptıklarının yasadışı olduğunun farkındaydılar. Fakat Avrupa'nın baskısı sonucunda 1867 yılında Osmanlı devleti, Osmanlı İmparatorluğu içindeki yabancıların mal-mülk edinebileceklerine dair yabancıların haklarını güvence altına alan resmi bir bildiride bulundu. Fakat bu yabancıların ilk tabiiyetlerinden vazgeçerek Osmanlı vatandaşı olmaları şartına bağlıydı. Zamanın kaymakamı ve naibi Prusya ve Almanlarla özel bir anlaşma yapılmadığı gerekçesiyle Almanların satın aldıkları arazilerin tapu kayıtlarına geçmesini reddettiler. Alman kolonicilerde kendileri adına araziye satın bir aracının satın alması yolunu buldular. Almanlar satın aldıkları araziler üzerindeki hakların arabulucular tarafından inkar edilmemesi için çok dikkatli

geliştirdiler. Çiftçiler turunçgillerde, asmacılıkta, zeytin ve badem yetiştirmede uzmanlaştılar. Ve ayrıca ahırcılık ve mandıracılık konularında geliştirdiler. Artan süt talebi, yolların ve nakliye araçlarının gelişmesi, Alman kolonisinin Hayfa ve Yafa'daki talep merkezlerine odaklanmasını sağladı.¹²⁴

Behcet'in raporunda "Hayfa'da Almanlar ve Hayatı İçtimaileri" başlığı altında değerlendirdiği Alman kolonisi hakkındaki izlenimlerine bakalım. "*Hayfa'nın kısmı garbisinde (batı kısmında) mamur (imar edilmiş), zarif bir mahalle vardır ki Kermil dağı ile deniz arasında sıkışmıştır. Bu mahalle geniş ve her iki tarafı bahçelik bulunan uzun bir yoldan ve yolun her iki tarafından hemen hemen yeknesak olmak üzere inşa edilmiş iki katlı kargir (taş veya harçla yapılmış olan) ve latif evlerden müteşekkildir. Her eve mahsus arka tarafında küçük küçük bahçeler bulunduğu gibi evlerin ön tarafında ve bu uzun caddenin her iki canibinde (tarafında) bazen incir ve bazen servi, çam ağaçları vardır. Bu sıra ağaçların dahilindeki kısımlarda küçük bir yol halinde bulunduğu için bu uzun cadde tamamıyla muvazi (paralel) üç yoldan velhasıl (sözün kısası) latif bir bulvardan ibaret oluyor. Evlerin önü çakıl taşları veyahut beyaz sedeflerle döşenmiştir. Bahçelerin tarhi (planı) zarif, evlerin vaziyeti ve dahili (içi) dahi zariftir. Bu caddeden geçerken ya bir piyano veyahut bir flüt sesi işitilir. Veya balkonlarda, pencerelerde çoluk çocuğuyla mes'udane (saadetlice) oturmuş ailelere tesadüf olunur. Evlerin önü yol, bahçe ve bütün buranın sakinleri tertemizdir. Bu uzun caddenin her iki tarafında muntazam fenerler, ötede beride uzun örtülü temiz kuyular vardır. Evlerin arasında yine evlerin ecza-i mütemmimesinde (tamamlayıcı parçaları) olmak üzere havadar ve ziyadar (ışıklı) yüksek salonlar vardır ki bunlarda tarz-ı cedidedeki (yeni tarzdaki) dükkanlar teşkil eder. Bu caddenin merkez tarafındaki meydanda küçücük bir rıhtım bulunduğu gibi caddenin müntehasında (sonunda) Nazar ve Kermil dağının üzerinde yüksekte bir taş sütun bulunuyor. Bu 30-40 seneden beri gittikçe güzelleşen Alman mahallesini teşkil eder. Küçük rıhtım İmparator Vilhelmin (1898) senesinde Hayfa'yı ziyareti esnasında inşa edilmiştir. Alman mahallesine yukarıdan nıgehban (gözcü) olan taş sütunda İmparator tarafından ikame olunmuştur. Üzerinde İmparator ve İmparatoriçenin isimleri ile (1898) tarihi*

davranıyorlardı. Ve arazinin satıcısı ve Alman alıcının adının birlikte yer aldığı bir sözleşme imzalıyorlardı. Bk. Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 222-224.

¹²⁴Yossi Ben-Artzi; "Changes in the agricultural sector of the moshavot 1882-1914", Ottoman Palestine 1800-1914, Ed: Gad G. Gilbar, E.J. Brill, Leiden 1990, pp. 139-140.

mevcuttur. Alman mahallesinin kısmı garbisinde evvelce söylendiği vecihle (münasebetle) ve ? tarlalar bulunmak ve ön taraflı açık olmak hasebiyle (dolayısıyla) burası pek temiz ve havadardır. Aynı zamanda dünyanın en latif mahalidir. Burada 550 kadar Alman yaşıyor. Ve Hayfa'daki Alman kolonisini teşkil ediyorlar. Bu Almanların aslı Vürtemberg eyaletindendir. (1860) tarihlerindeydi ki Vürtemberg ahalisinden Musevi (Hofman) ve Musevi (Hardek) ve refikaları (arkadaşları) Protestanlığı bir tarzı cedide vücuda getiriyor ve (Gempliers) oluyorlar. Bunların mezhebi Luter'in dinine nispetle daha muhafazakardı. Almanlar bunların mezhebini menetmek istedi. Bunun üzerine (1864) tarihinde bu zevat arz-ı Filistin'e gelirler. Mezheplerini serbestçe yapacak bir yer aradılar. Ve nihayet Hayfa'yı buldular. Bunun üzerine tekrar Almanya'ya dönüp propaganda yaptılar. Vürtemberg'den bir kısmı ahali arzı mukaddese getirmeğe karar verince ilk muhaceret (1868) de başladı. Bu tarihten itibaren arazi mübayasına (satın almaya) koyuldular. Nihayet bu mezhebi sevip gelenlere sırf bir maksadı ticariye (ticari amaçla) gelenleri katılıyor. O tarihten itibaren Alman kolonileri vücuda geliyordu. Bu mezhepte cebir (zorlama) yoktur. Hatta Gemlier'lerin çocuklarından bazısının Protestan olduğu vakidir. Halihazırda Hayfa, Beyti Halim, Em el-Amad, Tire¹²⁵, Yafa, Surune Vilhelm- Hamidiye kolonileri mevcuttur. Bunların ekseri ziraatla iştigal etmekte olduğu gibi bir kısmı büyük ticaretlerle meşgul oluyorlar. Hayfa'nın en büyük ve zikıymet (kıymete sahip) mağazalarının sahibi Almanlardır. Almanlardan bir kısmı dülgerlik (marangozluk), arabacılık ile de meşgul olduğu gibi mağazaları, temiz otelleri ve birahaneler idare ediyorlar. Alman kolonilerinin idaresi şüphesiz gayet sağlamdır. Almanlar merkez-i idarilerine karşı muayyen tekalife (vergilere) tabidirler. Muntazam bir belediyeleri ve muntazam bir bütçeleri vardır. Aynı zamanda muavenet (yardım) sandıkları, mektepleri vesairesi mevcuttur. Burada yaşayan Almanlar bir çalışkanlık numunesidirler. Ziraata ilk başladıkları zaman pek az bir sermaye ile işe giriştikleri halde sırf bu yüzden milyoner olanları vardır. Nitekim Kermil dağında arazisi bulunan (Keller) Hayfa'ya geldiği zaman cebinde ancak 10 napolyon'u varmış. Onu da istikraz etmiş (borç almış) imiş. Vefatında milyonlar bıraktı. Şimdi kolonide kendi mülkü olmak üzere milyonlarda ? evleri ve

¹²⁵ Almanlar Tire'da sahip oldukları arazilere izinsiz girilmesini ve hırsızlıkları önlemek için nöbetçiler çalıştırıyorlardı. 1910 yılının Temmuz ayında Tira'da ikamet eden birisi muhtemel hırsızlıkları önlemek için pusuya yatmış bir Alman nöbetçi tarafından vurularak öldürüldü. Bir sonraki gün Alman yerleşimcilerden Franz Unger vurularak öldürüldü. Bu ikinci olaydan birkaç gün önce al-Muktabas gazetesi birçok kızgın köylünün Tira'daki ve Kermil dağındaki Alman yerleşim yerlerindeki Almanlara saldırdığını bildirmişti. Bu Almanın öldürülmesi Württemberg basınında geniş yer aldı ve gazetelerden biri hükümete Hayfa'ya bir savaş gemisi göndermesi çağrısında bulunmuştu. Bk. Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 228-229.

arazileri de mevcuttur. Hayatında her ağacını kendi eliyle gars ettiğini (diktğini) söyleyerek iftihar edermiş. Filhakika buradaki Almanlar bedenlen de çalışıyorlar. Kadın, erkek bütün aile çalışkandır. Keller'in oğlu (Feritis Keller) Kermil'deki şarap fabrikasını idare ediyordu. Bu sefer harpte vefat etti. Şimdi gelini bu fabrikayı idare ediyormuş. Almanların kaffesi şimdi zengindir. En basit olanlarda bile para mevcuttur. Servetleri de sırf çalışkanlıkları semeresidir (neticesidir-meyvesidir). Burada yaşayan Almanlar çalışkan oldukları kadar birbirlerine yardım ediyorlar. Alman kolonisinin muhafazası için pek fedakarlık ediyorlar. 20-30 sene evvel bütün koloni müntesipleri (intisap etmişleri-bağlıları) içtima ederek koloniden hiçbir arazinin harice (gayrı-Almanlara) satılmamasını taahhüt etmişlerdir. Şimdiye kadar harice bir yerin satıldığı görülmemiştir. Bu taahhüdün de tedabir (tedbirler) manası vardır. Biri harice sattığı takdirde paranın %25'ini koloni sandığına teberruya (bağışlamaya) mecbur olacaktır. Buradaki Almanların en büyük meziyetlerinden biri de tamamıyla mütevazı olmaları ve alayışe (gösterişe) kapılmamalarıdır.¹²⁶ Bunun için kadın, erkek bütün Almanların gayet basit giyindiği fakat elbisesini gayet temizce muhafaza ettiği görülür. Elbisenin zevk için değil fayda için olduğuna kaildirler (razıdırlar). Aynı hassaya (niteliklere) malik olmalarından dolayıdır ki Hayfa Alman kolonisinin kendi tarlasından mahsulünü arabaya koyarak ve uzun arabasını eliyle sürerek evine kadar getirdiği her zaman görülür. Hayfa Almanları Avrupa medeniyetindeki fazla açıklığı sevmeyler. Ahlakları da bir az sıkıcadır. Binaenaleyh balo gibi hususatu (hususları-işleri) bilhassa ihtiyarlar hoş görmezler. Almanlardan Tampliye (Templar) olanları, Protestanlardan ziyade dindardırlar. Fakat diyanetleri hiçbir zaman taassup derecesine irtika etmez (dayanmaz). Buradaki Almanların kafesinin tahsili yerindedir. Bir kere okumak yazmak bilmeyen bir tek şahsa tesadüf olunmaz. Koloninin Hayfa'da biri Tampliyelere biri de Protestanlara mahsus olmak üzere iki mektebi vardır.

¹²⁶ Raportör Mehmet Behcet, Almanların mütevazı oldukları ve gösterişten uzak yaşadıklarını ifade etmektedir. Fakat bu bilgiyle çelişen olaylar yaşanmıştır. Örneğin Alman yerleşimcilerin yerel otoritelere ve halka karşı hakaret edici ve aşağılayıcı davranışlar sergilemeleri sonucunda El-Muktabas gazetesi Osmanlı devletinin yabancılara eşitlik verdiğini ve kendilerinin misafirlerine (Alman yerleşimcilere) saygı duyduklarını ifade ediyorlardı. Fakat aynı misafirlerin kendilerini hor gördüklerini ayrıca "vahşi hayvanlar" ve "ilkeller" olarak tanımladıklarını belirttikten sonra artık bu duruma elbette saygı gösteremeyeceklerini belirtmişlerdi. El-Karmil gazetesi ise Almanlara çantalarını toplayıp, burayı terk edin çağrısında bulunmuştu. Bk. Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 229. Bununla birlikte 1909'un ilkbaharında 2. Abdülhamit tahttan indirildiği zaman Alman kolonicilerin endişeleri yoğunlaştı. Onlar Alman Dışişleri Bakanlığına Hayfa'ya bir savaş gemisi göndermeleri için başvurdular. Çünkü herhangi bir ayaklanma durumunda Almanların birinci hedef olacağını düşünüyorlardı. Gönderilen savaş gemisi Almanlar başta olmak üzere diğer Hristiyanlar üzerinde de büyük bir etki yaparak kendilerine güvenleri arttı ayrıca Müslümanlar üzerinde de istenilen etkiyi bırakmıştı. 1909 yılının sonuna kadar yukarıda bahsettiğimiz 1910 yılında Tire köyünde gerçekleşen olaya kadar herhangi bir ayaklanma olmadı. Bk. Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 228.

“Real Cimnaz” derecesindeki mektepleri ise Kudüs’tedir. Burada Almanlar ziraatlarını kavaid-i fenniye (teknik kaideler) dairesinde ve alat-ı fenniye (teknik aletler) ianesiyele (yardımıyla) yaparlar. Binaenaleyh son sistemdedir. Ve daima temeddün-ü garbiyeyi (batı medeniyetini) takip ederler. İçlerinde zengin olanları evlatlarını tahsil için Almanya’ya gönderirler. Avrupa’ya giderek ali (yüksek) tahsil gören gençler çoktur. Bilhassa mühendislik, makine mühendisliği ve ziraat tahsilini ikmal edenler fazladır. Almanlar işlerinde, güçlerinde mütemaden (sürekli) birer köylü halinde olmakla beraber evlerinde birçok şehirlilerimizden daha şehirlidirler. Evlerinde medeni bir intizam, aile hayatları bir mesudiyet ve bir samimiyet ve muhabbet-i mütekabile mevcuttur. Ailece fazla çocuk sahibi olmak isterler. Her Alman kadını için akşamüzeri çocuğunu temiz, küçük arabasına koyarak düz caddede gezdirmesi kadar büyük bir teselli tasvir olunmaz. Diğer taraftan bu aileler pek muktesittirler (iktisatlı). Her şeyi kendileri istihsal (üretmek) etmek isterler. Ve mesela küçücük bahçelerde her nevi (tür) sebze vesaire yetiştirerek evlerinde onu kullanırlar. Almanlar hadisat-ı alem (olan şeyler-olaylar) ile de alakadardırlar. Dünyanın en mühim gazetelerine abonedirler. Bhusus gençlerinin fikirlerini açacak müessesatları (müesseseleri) vardır. Hayfa Alman Kulübü (Gezani Ferayin) namındaki teganni cemiyeti, (müzik ferayin) namındaki musiki cemiyetleri bu maksat üzerine küşad edilmiştir (açılmıştır). (Gezani Ferayin) de kadın, erkek mevcuttur. Burada yalnız teganni vardır. (Müzik Ferayin) ise yalnız erkeklere mahsustur. Ve burada bilhassa flüt çalınır. Bir de Hayfa Almanlarının (Lezen Sirkal) namında bir dar’ül kıraeleri (okuma yeri) vardır ki içinde büyük bir kütüphane mevcuttur. Bunu da idare edenler gençlerdir. Bu kütüphanede harice okumak üzere kitap verilir. Ayda 100 para mukabelesinde (karşılığında) kitap okumak hakkı ihraz (kazanmak) edilir. Arzu eden evine istediği kitabı alır, okur. Hariç belde de bulunan azaya da kitap gönderirler. Buralarda Almanlar vaktiyle tahtı himayede¹²⁷ bulunduğu için askere alınmıyorlardı. Bilahare teb’a meyanına (tabi olanlar arasına) dahil oldukları için askere alınmaya başladılar. Hatta tahtı himayede olanların bir kısım Almanya’dan gönüllü olarak askere alınmalarını istida (dilekçe-yalvarma) ettiler. Almanya kabul etti. Şimdi orduda hizmet ediyorlarmış. Mamañih bunlardan bir kısmı vaktiyle Amerika’dan gelirken Amerika tabiiyetindeydiler. Şimdiye kadar tabiiyetlerini muhafaza ediyorlarmış. Hatta bunlardan biri Hayfa’nın Amerika

¹²⁷ Almanlar kendilerine güveniyorlardı. Almanların kendilerine güvenmelerinin sebepleri arasında kasabadaki Alman vice-consul’unun kendilerini koruduğunu bilmeleri ayrıca yine kasabada Avrupa’nın güçlü devletlerinin temsilciliklerinin bulunması gösterilebilir. Fakat bu güven 1898’de Alman imparatorunun Hayfa’yı ziyaretiyle daha da artmıştır. Ve Sultan 2. Abdülhamit, Alman imparatoru 2. Wilhelm’e Hayfa’daki Alman Cemaatı hakkında teminat vermişti. Bk. BOA, Y.PRK.NMH / 95-7, 10/C/1316.

konsolosuymuş. Almanlar spora pek ziyade ehemmiyet verdikleri için yazın sabah, akşam rıhtım civarında deniz kenarına iner orada büyük, küçük, kadın, erkek yüzerler. Hatta 14 yaşına kadar bütün kız ve erkek çocukları yalın ayak çorapsız dolaşırlar. Almanlar ara sıra Kermil'e kadar çıkar, dönerler. Turlar tertip ederler. Hala her Pazar günü Kermil'deki Alman sütununu ziyaret etmeleri muttat (alışılmış-sıradan) gibidir. Almanlar bazen (Levantenis) oyunlar tertip ederek bedenlerinin sıhhatine ehemmiyet verirler. Burada kadınlar ve erkekler kaffeten (tamamıyla) sağlamdır. Mamaftih erkekler umumiyetle kadınlardan güzeldir. Kadınlarda tenasüb (uyuma-uygunluk) mevcut değildir. Ve simalarında bir nehafet (zayıflık) bir incelik yoktur. Bütün kadınlar az çok bir erkek kadar haşin görünürler. Bahusus Alman çocukları temizliklerine ve vücutlarının sağlıklarına rağmen pek biçimsizdirler (Deforme). Kimi zayıf ve uzun bir kısmı şişman kısa, bir kısmının dudakları büyük, gözleri göçük, bir kısmının ise şakakları basık, çenesi geniş ve müdevverdir (yuvarlak). İhtimal ki bu, izdivaçların mahsur (kuşatılmış) bir dairede husulünden (meydana gelmesinden) neşet ediyor. Almanlar burada sanayi-i nefiseden (güzel sanatlar) en ziyade musikiye ehemmiyet verirler. Musiki ile spor işte iki müfeyyet teselli ki Almanlardan ayrılmaz. Asarı edebiyeyede (edebi eserlerde) mütalaa ederler. Alman şairlerinin, sanatkarlarının eserlerini burada lezzetle okuyacak kariler (okuyucular) bulunuyor. Burada Almanların konuştuğu lisan tamamıyla Almancadır. Fakat Vürtenberg şivesiyledir. Almancadan maada (başka) Fransızca ve İngilizce bilenleri çoktur. Yerli Araplarla temasları gayet az olmakla beraber kısmı azamı (büyük kısmı) yerli Arapçasını tekellüm (konuşma) eder. Ve el-hasıl serapa (bir uçtan bir uca) bir faaliyete mazhar olan bu neslin gerek yaşayış ve gerek servet ve irfan itibariyle Hayfa'nın en üst tabakası¹²⁸ olduğundan şüphe etmemelidir."¹²⁹

Alman muhacirleri ehli hurufat ve sanat ve ziraat olduklarından Alman mahallesinde açtıkları dükkan ve mağazalarda marangözlük ve seracılık ve demir çelik ve sabunculuk gibi sanayi ile iştigal ederek kasaba ahalisini birçok şeylerde dışarıya müracaat ihtiyacından kurtarmaktadırlar. Avrupa sabunlarına muadil kutulu birkaç nevi sabun dahi imal ile harice irsal etmektedirler.¹³⁰

¹²⁸ Osmanlı İmparatorluğunda görevli Alman komutan Auler Paşa'ya göre de Hayfa'daki Avrupalılar arasında en güçlü ve kentin iktisadi gelişiminde en etkili olan kesim Almanlardı. Bk. Murat Özyüksel; Hicaz Demiryolu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 146.

¹²⁹ Mehmet Behcet; Beyrut Vilayeti, s. 264-268.

¹³⁰ BVS, 1311 (1893-1894), s. 438.

Alman yerleşimciler ulaşımında olduğu gibi yine ilk kez Filistin’de Avrupa standartlarında oteller inşa ettiler, modern sanayiye geliştirdiler, sulama amaçlı motorları kullandılar, buhar gücüyle çalışan un değirmenleri kurdular ve özellikle Avrupa standartlarında modern zirai metot ve ekipmanları kullandılar ve yine Avrupa standartlarına uygun kentsel yerleşim alanları inşa ettiler.¹³¹ 1910 yılına gelindiğinde Alman kolonisi Hayfa’da 216 tane ikamet için yapılmış binaya, 106 tane halkın kullanımına açık yapıya ve Hayfa’da çeşitli alanlarda çok büyük işlerle iştigal eden 750 kişilik nüfusa sahipti. Buna ek olarak Almanlar Avrupa’nın en büyük nakliye şirketinin ve 7 tane Avrupa sigorta derneğinin acenteliğini yapıyorlardı.¹³²

2. Demografik Durum

2.1. 20.yy’a Yüzyıla Kadar Hayfa Kazasının Nüfusu

Hayfa Kuzey’deki Akka ile rekabet eden, büyüyen bir kasabaydı. Akka’nın durağan nüfusuyla mukayese edildiğinde, Hayfa 19.yüzyılda ve özellikle 19.yüzyılın ikinci yarısında önemli gelişme işaretleri gösterdi.¹³³ Akka’nın ekonomik gelişmesini, büyümesini engelleyen şey paradoksal olarak Akka’nın Osmanlı rejimi için önemli bir yer olmasıdır. 1910 yılına kadar Osmanlı rejimi şehir duvarlarının dışına herhangi bir bina yapılmasını yasaklamıştı. Muhtemelen Napolyon’un Akka’yı kuşatması ile İbrahim paşanın Akka’yı işgalinin Osmanlı yönetiminde bıraktığı hatıra neticesinde böyle bir yasaklamaya gidilmiştir. Yasak, Akka’nın fiziksel gelişmesinin ötesinde ikamet binalarının, ticari yapılarının modernizasyonuna da izin vermemiştir. Bu yasağın aynı zamanda Hayfa’nın bir çekim noktası olmaya başlamasına önemli bir katkı sağladığı sonucunu varsayabiliriz.¹³⁴ Hayfa’nın Akka’yı geçmesinde Akkâ limanının zamanla kum ve çamurla dolarak kullanılamaz hale gelmesi üzerine Hayfa limanının öneminin artması, Anadolu’dan, Kuzey Afrika’dan özellikle Fas’tan ve Avrupa ülkelerinden buraya göç eden Yahudilerle Hayfa’nın kalabalıklaşması ve göçmenler arasındaki Almanyalıların

¹³¹ Alex Carmel; “The German Settlers in Palestine And Their Relations With The Local Arab Population And The Jewish Community 1868-1918”, Studies on Palestine During The Ottoman Period, Ed: Moshe Ma’oz, The Magnes Press, Jerusalem, 1975. pp. 446.

¹³² Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 230-231.

¹³³ Yehoshua Ben-Arieh; “The Population of The Large Towns in Palestine During The First Eighty Years of The Nineteenth Century According To Western Sources”, pp. 55.

¹³⁴ Ruth Kark; “The rise and decline of coastal towns in Palestine”, pp. 85.

Vürttemberg dolaylarından gelen ve yurtlarından dinî sebeplerle ayrılan bir grup Protestan Alman bölgeye farklı bir iktisadî hareketlilik kazandırması etkili olmuştur.¹³⁵ Böylece Hayfa limanı, Akka'nın Filistin'in kuzeyinde merkezi bir liman olma özelliğini ele geçirdi.¹³⁶ Hayfa, Akka'nın gerilemesini takiben dışarıdaki insanlar için çekici bir hale geldi ve hatta Hicaz demiryolunun 1905 yılında kasabaya bağlanmasıyla birlikte ekonomisini ve yönetimini daha da genişletti. Hayfa'daki Müslümanların çoğunluğu kaza, liva ve vilayet otoriteleri tarafından Hayfa'ya gönderilen insanlardı. Bunlardan bir kısmı İstanbul'da devlet görevinde bulunmak için gidiyor fakat bir kısmı da memuriyet süresini tamamladıktan sonra Hayfa'da kalıyor. Bundan sonra yönetim görevleri dışında olan tarım ve özellikle ticaretle ilgilendiler. Bu yeni memleketlerine adapte oldular ve asıl memleketlerindeki aile üyelerini de kendilerine katılmaya davet ettiler. Kendi memleketlerinde ki mal-mülklerini satıp Hayfa'da yeniden yatırım yaptılar.¹³⁷ Hayfa ile Akka aynı hinterland için rekabet ettiler ve bu rekabet 1. Dünya savaşının patlak vermesinden önce Hayfa'nın avantajı ele geçirmesiyle nihayete erdi. Hayfa, Galilee (İsrail'in kuzeyinde bir bölge)'nin, Samaria (İsrail ve Ürdün arasında bir bölge)'nin ve Havran'nın ticaretini de ele geçirmişti.¹³⁸ Fakat kıyı kasabaları içerisinde Akka bir istisnadır. Akka 1910'lara kadar surlarının içinde kalmış, imar alanlarında herhangi bir artış yaşanmamıştır. Aynı zamanda dönüm başına nüfus yoğunluğu 1840'ta 45 kişi iken, 1914-1917 yıllarına gelindiğinde 36 kişiye düşmüştür.¹³⁹ Şimdi burada ifade edilenleri bir tablo ile görselleştirelim.

¹³⁵ Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, Hayfa Maddesi, C. 17, İstanbul, 1988, s. 41.

¹³⁶ Ruth Kark; "The rise and decline of coastal towns in Palestine", pp. 76.

¹³⁷ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 120.

¹³⁸ Ruth Kark; "The rise and decline of coastal towns in Palestine", pp. 77.

¹³⁹ Ruth Kark; "The rise and decline of coastal towns in Palestine", pp. 85.

Tablo 4. Filistin Kıyı Şehirlerinde 1800-1922 Yılları Arasında Nüfus Artışı.¹⁴⁰

	1800	1840	1860	1880	1914	1922
Akka	8.000	1.0000	10.000	9.800	8.000	6.420
Hayfa	1.250	2.500	3.500	6.500	20.000	24.600
Yafa	2.750	4.750	6.520	10.000	40.000	47.700
Gazze	8.000	12.000	15.000	18.000	25.000	17.500

Görüldüğü gibi 19.yy boyunca Hayfa'nın nüfusu peyderpey artmaktadır. Yüzölçümünü Hayfa'nın 1887 yılında Beyrut vilayetine bağlandıktan sonraki yüzölçümü olan 348 km² olacak şekilde sabit kabul edersek 1800'de Hayfa'da km²'ye 3,5 kişi, 1840'ta 7,1 kişi, 1860'ta 10 kişi, 1880'de 18,6 kişi, 1914'te ise 57 kişi düşmektedir.

19.yüzyılın başında Akka ve Gazze diğerlerine nispeten büyük kasabalardı. İkisinin de nüfusu 8.000 civarındaydı. Oysa Yafa'nın 2.750 ve Hayfa'nın ise sadece 1.250 idi. 1. Dünya Savaşının arifesinde Akka'nın nüfusu 8.000, Yafa'nın 40.000, ve Hayfa'nın 20.000 civarındaydı. Bu verilere göre en büyük nüfus artış oranı Hayfa'da (20 kat) ardından Yafa'da (14.5 kat) ve Gazze'de (3.7 kat) gerçekleşmiştir. Akka'da herhangi bir artış söz konusu değildir. Aynı zamanda Beyrut vilayeti de 6000 nüfustan 1914'te 150.000 nüfusa ulaşmıştır (25 kat). 1800 ile 1914 yılları arasında en fazla nüfus artışı Yafa'da (37.250) ardından Hayfa'da (18.750) ve Gazze'de (17.000) olarak gerçekleşmiştir. Yine Akka'da herhangi bir nüfus artışı söz konusu değildir. Yafa 1880'lerden sonra büyüme yönünde bir atılım yaşadı fakat Hayfa 20. yüzyılın ilk on yılında hızlı bir büyüme yaşadı. Fakat 1. Dünya Savaşı boyunca bu 4 kıyı kasabasının gelişmesi durdu.¹⁴¹

19. yy boyunca ve 20. yy'nin ilk çeyreğinde Hayfa'nın nüfusunu tespit eden diğer batılı kaynaklara bakacak olursak Buckingham (1816) kayıtlarına göre Hayfa'da nüfus yaklaşık

¹⁴⁰ Ruth Kark; "The rise and decline of coastal towns in Palestine", pp. 73.

¹⁴¹ Ruth Kark; "The rise and decline of coastal towns in Palestine", pp. 72.

1.000 kişiydi. Prokesch (1829) nüfusun 3.000 kişi olduğunu belirtir (10 Yahudi Ailesini içerir). Rus konsolos, Norow (1835) da nüfusun 3.000 civarında olduğunu değerlendiriyor. İngiltere vise-consulor, Rogers, 1859 için nüfusu 3.000 olarak rapor ediyor. Guerin (1870) nüfusu yaklaşık 3.180 olarak tespit ediyor (900 Yahudi içeriyor). Lortet, keşif görevinde (1875-1880) nüfusu 6.000 olarak tayin ediyor (800 Almanı içeriyor). Fakat bu görevlerde verilen rakamlar genellikle abartılı rakamlardır. Schumacher (1886) nüfusu 7.165 olarak tahmin eder.¹⁴² McCarthy ise (1890-1891) yıllarında Hayfa'nın nüfusunu 6.000¹⁴³, (1892) de 7.250, (1894) te 9.908, (1897) de 12.000 olarak vermektedir.¹⁴⁴ Carmel, araştırmasında 1886-1914 arasında Hayfa'nın Filistin'deki başka hiçbir şehirde olmayan bir nüfus artışı yaşadığını kabul eder ve bu dönemde nüfusun 7.500'den 22.000-23.000 civarlarına geldiğini ifade eder.¹⁴⁵

Osmanlı Devleti demografik verileri Beyrut ve Suriye salnamelerinde sık sık yayınladılar. Aktarılan rakamlar bazen tahminlerle fakat daha sık nüfus sayımları sonucunda elde edilen verilerdi. Nüfus sayımları da genellikle salnamelerin verdikleri spesifik bir alandan daha geniş bir alanı kapsarlar. Karpat resmi nüfus sayımlarının Osmanlı hükümetlerine vergi koyma ve askere alma konularında kaynak teşkil ettiğine inanır. McCarthy buna katılmakla birlikte Suriye ve Irak diyarlarının demografik analizleri sadece Osmanlı İstatistik verilerine dayanmalıdır. Salname verileri kesin değildir, sorunludur.¹⁴⁶ Mahmoud Yazbak salnamelerdeki yanlışlıkları üç sebebe bağlar. Bunlar: Ya Osmanlı memurları bugün henüz bilmediğimiz bir hesaplama yöntemi kullanmışlardır ki bu çok düşük bir olasılık ya da verileri yanlış girmişler veya raporlarını güncelleme zahmetine girmemişler.¹⁴⁷ Beyrut ve Suriye'de yapılması planlanan nüfus sayımlarının kapı kapı yapılmasına niyetlenilmiştir. Her kazada nüfus sayım kurulları oluşturulmuştur. Osmanlı memurları iki sayımda da kazanın bütün nüfusu yani çocukları ve yeni doğanları da kapsayacak şekilde her bir aileyi

¹⁴² Ben-Arieh, Yehoshua; "The Population of The Large Towns in Palestine During The First Eighty Years of The Nineteenth Century According To Western Sources", pp. 56.

¹⁴³ Justin McCarthy; The Population of Palestine, pp. 15.

¹⁴⁴ Justin McCarthy; The Population of Palestine, pp. 61.

¹⁴⁵ Ben-Arieh, Yehoshua; "The Population of The Large Towns in Palestine During The First Eighty Years of The Nineteenth Century According To Western Sources", pp. 56.

¹⁴⁶ Mahmoud Yazbak; Haifa In The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 89. (Osmanlı nüfus sayımı metodları üzerine karşılaştırmalı bir çalışmalı için Kemal Karpat'ın "Ottoman Population Records and the Census of 1881/82 1893," International Journal of Middle East Studies, vol.9 (1978), pp.237-274.)

¹⁴⁷ Mahmoud Yazbak; Haifa In The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 90.

bir ünite olarak saymaları için görevlendirilmiştir. Fakat İmparatorluktaki politik gelişmeler yüzünden bu nüfus sayımı tamamlanamamıştır.¹⁴⁸

Salnamelere göre 19.yy boyunca Hayfa'nın nüfusunu gösteren bir tablo verelim.

Tablo 5. Osmanlı Salnamelerinde Hayfa'da Hane Sayısı Esas Alınarak Yapılan Nüfus Sayımları.¹⁴⁹

Cemaat Adı	1298(1880-/1)	1299(1881-/2)	1301(1883/4)	1310(1892-/3) ¹⁵⁰
Müslüman	4.733	4.796	6.035	14.528 ¹⁵¹
Dürzü	423	423	443	-
Yahudi	97	97	97	1.052
Latin	22	22	63	124
Katolik	372	372	442	1.188
Maruni	41	41	0	177
Ortodoks	177	177	329	452
Protestan	0	0	0	15
Toplam	5.865	5.928	7.409	17.536

¹⁴⁸ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 94.

¹⁴⁹ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 90.

¹⁵⁰ BVS 1310 (1892-1893), s. 467'den alınan veriler tabloya eklenmiştir.

¹⁵¹ Müslüman nüfusa büyük ihtimal Dürzü nüfusu dahildir. Çünkü zikredilen salnamede Dürzü nüfus verilmemiştir.

Tabloya baktığımız zaman Yazbak'ın tespit ettiği gibi bazı yıllarda katiplerinin raporlarını güncelleme zahmetine girmediğini düşündüren tekrarlar sıkça rastlıyoruz. Fakat yine de Kemal Karpat bütün bu kusurlarına rağmen salnamelerin verdiği rakamların güvenilir ve yararlı olduğunu, resmi olmayan verilere göre daha küçük hatalara sahip olduklarını belirtir.¹⁵² Tablo'ya dönecek olursak 1298(1880-/1) tarihinde Müslümanlar ve Dürzülerin toplamı 5.260'tır. Toplam nüfusun % 88,76'sını teşkil ederler. Latin, Katolik, Maruni, Ortadoks cemaatlarının toplamı 612 kişidir. Ve bunlar Hristiyanları oluşturur. Toplam nüfusun % 10,4'ünü teşkil ederler. Yahudiler ise sadece 97 kişidir. Ve toplam nüfusun %1,6'sını teşkil ederler.

1299(1881-/2) tarihinde Müslümanlar ve Dürzülerin toplamı 5.219'dur. Toplam nüfusun % 88,03'ünü teşkil ederler. Hristiyanların toplamı yine 612'dir ve toplam nüfusun % 10,32'sini teşkil ederler. Yahudiler ise yine 97 kişidir ve toplam nüfusun % 1,6'sını teşkil ederler.

1301(1883/4) tarihinde Müslümanlar ve Dürzülerin toplamı 6.478 kişidir. Ve toplam nüfusun % 87,43'ünü teşkil ederler. Hristiyanların toplamı 834'tür ve toplam nüfusun % 11,25'ini teşkil ederler. Yahudilerin toplamı yine 97'dir ve toplam nüfusun % 1,3'ünü teşkil ederler.

Tablodaki 1883-1892 aralığını oluşturması bakımından Schumacher'in 1886 yılında yapmış olduğu sayıma da değinelim. Bu sayıma göre Hayfa'da 16-60 yaş aralığında 640 Hristiyan, 605 Müslüman, 35 Yahudi olmak üzere 1.280 kişi var. Bunlar 5 faktörüyle çarpıldığı zaman Hayfa'da 1886'da 6.400 kişi olduğunu hesaplanıyor. Schumacher aynı tarihte 153 yabancı da Hayfa'da bulunduğunu tespit ediyor ve bunları da 5 faktörüyle çarparak 765 yabancı(330 Alman, 50 Amerikan, 75 Avusturyalı, 20 Hollandalı, 75 İspanyol, 175 Fransız ve 40 Britanyalı) bulunduğunu hesaplıyor. Böylece Hayfa'da yabancılarla birlikte 1886 yılında toplam 7.165 kişinin olduğu sonucuna ulaşılıyor.¹⁵³

Tekrar tabloya dönecek olursak 1310(1892-/3) tarihinde Müslümanlar ve Dürzülerin toplamı 14.528'dir ve toplam nüfusun %82,85'ini teşkil ederler. Hristiyanların toplamı

¹⁵² Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 90.

¹⁵³ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 100.

1.956'dır. Toplam nüfusun %11,15'ini teşkil ederler. Yaklaşık dokuz sene içerisinde Yahudilerin nüfusu şaşırtıcı bir şekilde artarak 1.052 kişi olmuştur. Ve toplumun %5,99'unu teşkil etmişlerdir.

Filistin'de en hızlı nüfus artışı İngiliz işgalinden önceki 1880-1914 yılları arasında olduğu¹⁵⁴ dikkate alınırsa bu şaşırtıcı nüfus artışı gösteren rakamların gerçeğe yakın olduğunu düşünebiliriz.

Siciller bize ortalama hane miktarını belirlemek için yardımcı olabilir. Bir hane de evin reisi, hanımı ve çocukları olduğu dikkate alınmıştır. Fakat ebeveynler ve kardeşler sayılmamıştır. Çünkü bu kişilerin aynı evde yaşayıp yaşamadığı sicil kayıtların da çok nadir olarak açık bir şekilde belirtilmiştir. Mahkeme kayıtlarına göre varislerle ilgili davalardan varislerin listesine dayanarak 61 hane belirlemiştir. Bu listeleri oluştururken sadece ölenlerin evinde yaşayan aile üyeleri olan mirasçılar belirlenmiştir.¹⁵⁵ Bununla birlikte Hayfa'nın merkezinde ve kırsalının da cemaatlerin her birinin evlerinde ortalama kaç kişinin yaşadığını bilmekte fayda vardır. Bir tablo ile bunu gösterelim.

¹⁵⁴ Yehoshua Ben-Arieh; "The Population of The Large Towns in Palestine During The First Eighty Years of The Nineteenth Century According To Western Sources", pp. 68.

¹⁵⁵ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 98.

Tablo 6. Hayfa Şeriye Mahkemesi Kayıtlarına Göre Hane Sayısı ve Ortalama Hane Üyesi (1870-1914).¹⁵⁶

	Hane	Oğullar	Kızlar	Eşler	Toplam	Ortalama Hane
Üyesi						
Kırsaldaki Müslümanlar	30	91	76	50	217+30	8.2
Şehirdeki Müslümanlar	26	83	60	36	179+26	7.8
Şehirdeki Hristiyanlar	5	21	6	5	32+5	7.4

Ortalama hane üyesinin tespitinde yukarıda değindiğimiz 5 faktörü yaygın olarak kabul görmektedir.¹⁵⁷ Fakat Hayfa Şeriye Mahkemesi kayıtlarına göre kırsalda Müslüman cemaat içinde bir evde ortalama 8.2 kişi yaşarken şehirdeki Müslümanlar arasında ortalama hane üyesi 7.2'dir. Şehirde yaşayan Hristiyanlar arasında ise bir evde ortalama 7.4 kişi yaşamaktadır.

2.2. 1. Dünya Savaşına Kadar Hayfa Kazasının Nüfusu

Hayfa merkez kazasının nüfusunun salnamelere göre durumunu bir tablo ile gösterecek olursak;

¹⁵⁶ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 99.

¹⁵⁷ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 91.

Tablo 7. Salnamelere Göre Hayfa Kasabasının Nüfusu 1319-1332 (1901-1914).¹⁵⁸

	1319	1322	1326	1327	1332
	(1901/2)	(1904/5)	(1909/10)	(1910/11)	(1913/14)
	kişi başı	kişi başı	kişi başı	kişi başı	kişi başı
Müslümanlar	-	-	3.635	=	4.500
Yahudiler	-	-	125	=	304
Ortodokslar	-	-	782	=	868
Katolikler	-	-	1.999	=	2.970
Maruniler	-	-	138	=	186
Latinler	-	-	221	=	249
Protestanlar	-	-	45	=	54
Toplam	5.318	5.318	6.945	=	9.131

Not: “-“ herhangi bir veri olmadığını,

“=” ise verinin bir önceki yıla aynı olduğunu gösterir.

1900-1901/1318 yılında Hayfa kazasının toplam nüfusu 19.339’dur.¹⁵⁹ Yani 1310 (1892-1901) yılına göre Hayfa kazasının toplam nüfusu %10.28 yükselmiştir. Hayfa kazasının yüzölçümüne göre km² ‘ye 55.57 kişi düşmektedir.

¹⁵⁸ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 100.

¹⁵⁹ BVS, 1318 (1900-1901), s. 293.

1901-1902/1318 yılında Hayfa kazasının toplam nüfusu 19.388 kişidir.¹⁶⁰ 1900-1901/1318 yılına göre Hayfa kazasının toplam nüfusu %0.25 oranında artmıştır. Hayfa kazasının yüzölçümüne göre km² 'ye 55.71 kişi düşmektedir.

Tabloda Merkez kaza'daki nüfus bir önceki yüzyılda görüldüğü gibi sürekli bir artış eğilimi göstermektedir ve 1901,1909 ve 1913 yılları için kasabanın yıllık nüfus artış ortalaması % 4.6 olarak hesaplanmaktadır. 1901 yılında km² 'ye 15.21 kişi, 1904'te de 15.21 kişi, 1909'da 19.95 kişi, 1910'da da 19.95 kişi ve sonra olarak 1913 te 16.23 kişi düşmektedir. 1909'da kaza merkezinde 3.635 Müslüman bulunmaktadır ve Müslümanlar kaza merkezinin % 52.33'ünü oluşturmaktadır. 1909'da sayıları 125 olan Yahudiler ise toplumun %1.75'ini oluşturmaktadır. 1909'da kaza merkezinde 3.185 olan Hıristiyanlar ise toplumun % 45.86'sını oluşturmaktadır. 1910'un değerleri de bir önceki yıl ile eşit verildiği için 1909'un nüfus değerleri 1910 için de geçerlidir. 1913 yılına geldiğimizde kaza merkezinde 4.500 Müslüman bulunmaktadır. Ve toplumun %49.28'ini oluştururlar. 304 Yahudi ise toplumun %3.32'sini oluştururlar. Hıristiyanlar ise 4.327 kişilik nüfuslarıyla toplumun % 47.38'ini oluşturmuşlardır.

1904-1905/1322 Hayfa kazasının kadın-erkek nüfusu ve tabi oldukları cemaatleri, kadın ve erkeğin nüfusun hem kendi cemaatleri hem de toplumun bütünündeki miktar oranlarını gösteren tabloyu inceleyecek olursak;

¹⁶⁰ BVS, 1322 (1904-1905), s. 250.

Tablo 8. 1904-1905/1322 Tarihinde Hayfa Kazasında Cemaatlerin Cinsiyet Esasına Göre Miktar ve Oranları.¹⁶¹

Cemaatler	Nüfus Miktarı		Nüfus Oranı(%)		Toplam Nüfus	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Miktar	Oran
İslam	8.510	8.407	41.07	40.57	16.917	81.63
Ortodoks	261	276	1.26	1.33	537	2.59
Katolik	893	705	4.31	3.40	1.598	7.71
Latin	83	82	0.40	0.40	165	0.80
Maruni	60	53	0.29	0.26	113	0.55
Protestan	15	5	0.07	0.02	20	0.10
Musevi	783	590	3.78	2.85	1.373	6.63
Toplam	10.605	10.118	51.18	48.82	20.723	100.00

Bu tabloya göre toplam nüfusun % 81.63 Müslüman, %11.75'i Hristiyan , %6.63 ü de Yahudi'dir. Hayfa kazasının toplam nüfusu 1901-1902/1319 yılına göre % 6.89 artmıştır. Yahudi nüfusu ise 1892-1893/1310 tarihli istatistikte belirtilen nüfusa göre % 30.51 artmıştır. Müslüman ve Hristiyan nüfusun artış oranı aşağı yukarı birbirine yakın iken Yahudi nüfusu dikkat çekici bir şekilde artış göstermiştir. Hayfa'nın toplam nüfusu ise 20.723'tür. Km² 'ye 59.54 kişi düşmektedir.

¹⁶¹ BVS, 1322 (1904-1905), s. 176.

Yahudilerin nüfus artış hızlarının Müslümanların ve Hristiyanların nüfus artış hızından çok fazla olduğunu Filistin’e yapılan Yahudi göçüyle açıklayabiliriz. Çünkü bu artış doğal nüfus artışıyla açıklanamayacak kadar fazladır.

Tablo 9. 1850-1914 Yılları Arası Filistin’e Yapılan Yahudi Göçleri.¹⁶²

Yıllar	Yahudi Göçmenlerin Adedi
1850-1880	25.000
1881-1903	20.000
1904-1910	20.300
1911-1914	14.000
Toplam	79.300

Görüldüğü gibi düzenli olarak Filistin bölgesine yönelik bir Yahudi göçü yaşanmaktadır.

1900-1914 yılları arasındaki dönem 1. Dünya savaşının başlamasıyla durdurulan ekonomik gelişme ve büyüme eğilimini, yoğun Yahudi göçü ve yerleşimi ile yerel Araplardan arazi satın almayı sembolize eden bir dönemdi. Filistin’deki zirai arazi işlemleri çoğunlukla Arap satıcılar ve Yahudi alıcılar arasında gerçekleştiriliyordu. Bu işlemler 1870’lerde Avrupa Yahudi göçünün büyümesiyle başladı. Fakat 1882 yılında Yahudi kolonizasyonunun başlaması ve Baron Edmond de Rotschild’ın Yahudilere yönelik yardımsever faaliyetlerinin etkisiyle gözle görülür bir şekilde arttı.¹⁶³ Yahudi kolonistler az bir sermayeye sahip oldukları için yabancı finansmana aşırı derecede bağımlıydılar ve

¹⁶² Justin McCarthy; The Population of Palestine, pp. 20.

¹⁶³ Yossi Katz; “Agricultural Land Transactions in Palestine, 1900-1914: A Quantitative Analysis”, Explorations in Economic History, 27:1 (1990:Jan.) pp. 30-31. (Baron Edmond de Rotschild, Yahudilerin en büyük finansörlerindendir. Ve 1900 yılında bugün bile tamamen açık olmayan sebeplerle bütün mal varlığını “Jewish Colonization Assosiation” ’a bağışlamaya karar vermiştir. Detaylı bilgi için Bk. Ran Aaronsohn;

Baron de Rothschild, kolonistlerin yerleşme faaliyetlerini destekleyen ve onları kişiliğiyle etkileyen ana destekleyiciydi.¹⁶⁴ Osmanlı idaresi Yahudilerin Osmanlı topraklarına göç edip, yerleşmelerine ve bilhassa Filistin’de toprak satın almalarına kısıtlamalar getirmenin gerekli olduğunu düşündüler. 1882 yılından itibaren kısıtlamalar yavaş yavaş getirilmeye başlandı. Buna karşın Kutsal yerlere yapılan bireysel ziyaretler hiçbir zaman yasaklanmadı.¹⁶⁵ Bu kısıtlamalar şüphesiz Avrupalı Yahudilerin Filistin’e göç etmelerine ket vurmuştur.¹⁶⁶ Türk kanunlarının Türk vatandaşı olmayanlara ve kurumlara arazi satışını yasaklamış olmasına rağmen bu yasağında bu engel Türk vatandaşı olan Yahudilerin adına arazi satın alınarak aşıldı.¹⁶⁷ Osmanlı Devleti de Baron Rotchschild’in Hayfa’daki arazilerine çok fazla ev inşa ettirdiğini ve yasaklanan muhacirleri buralara yerleştirdiğine dair bilgilerin gelmesi üzerine Musevilerin iskanın noktasında bölge yöneticilerine daha dikkat olunmasını bildiriyordu.¹⁶⁸ 1880’lerde Siyonistlerin toprak alımlarındaki artış nedeniyle Hayfa meclisinin gayrı-menkullere yönelik müdahalesi yoğunlaştı. Artık Meclis arazilerin Osmanlı sahiplerinden yabancılara nakilleri konusunda izin verme veya vermeme noktasında yetkilendirildi. Bu tarz bir mal-mülk naklinde tapuya herhangi bir kayıt yapılmadan önce Meclise sunulması gerekmektedir. Fakat meclis üyelerinin çoğu geniş arazi sahipleri idi ve bazıları yabancılara yapılan satışlardan büyük karlar elde etmekteydiler. El-Kermil ve El-Muktabas gibi basın organları bu tip satış yapanları sıkça eleştirmektedir. 20. yüzyıla girildikten sonra Siyonistlere yapılan toprak satışlarının artmasıyla bu eleştiriler daha da artmıştır.¹⁶⁹ Yahudi göçü ve arazi satın alınması Filistin’de büyük endişe kaynaklarındandı. Bu durum yavaş yavaş Suriye’nin geri kalanı içinde önemli olmaya başladı. Bu konularda gerek merkezi hükümetin dikkatsizliği gerekse rüşvetçi yerel memurlar yüzünden sık sık açık veriliyordu.¹⁷⁰ 1910’un sonunda Hayfa’da, Yahudilere toprak satılmasını yasaklamak için hükümeti ikna etmeye yönelik etkili girişimler yapmak amacıyla bir dernek kurulmuştur. Hayfa’da böyle bir derneğin varlığıyla ilgili bilgi vardır. Ve bu hareketin arkasında El-Kermil’in editörü Necib Nassar

¹⁶⁴ Dan Giladi; “The Agronomic Development of The Old Colonies In Paletsine (1882-1914)”, Studies on Palestine During The Ottoman Period, Ed: Moshe Ma’oz, The Magnes Press, Jerusalem 1975, pp. 175.

¹⁶⁵ Yöneticilerden Filistin topraklarındaki kutsal mekanları ziyaret etmek için gelenlere gereken kolaylığın gösterilmesi isteniyordu. Bk. BOA, DH.MKT / 13-997, 21/R/1323.

¹⁶⁶ Kemal H. Karpat; Osmanlı Nüfusu (1830-1914) (Çev.: Bahar Tırnakçı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 322.

¹⁶⁷ Yossi Katz; “Agricultural Land Transactions in Palestine, 1900-1914: A Quantitative Analysis”, pp.32.

¹⁶⁸ BOA, DH. MKT / 9-2237, 15/R/ 1317.

¹⁶⁹ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 38.

¹⁷⁰ Rashid Ismail Khalidi; British Policy towards Syria&Palestine 1906-1914, Ithaca Press, London 1980, pp. 209.

vardı. Kuzey kasabalarında etkin olan bu organizasyona Müslümanlar da katıldılar. Necib'in amacı Yahudilere herhangi bir şey satmamak, onlardan herhangi bir şey almamak ve onlara herhangi bir ev kiraya vermemek gibi unsuları içeren bir ekonomik boykot organize etmektir. Aynı zamanda Yafa'da Vatansever Osmanlı Partisi (el-hizb el-vatani el-osmani) adında benzer bir organizasyon kurulmuştu.¹⁷¹ Bunun yanında Temmuz 1913'te, Hayfa ve Yafa'daki Siyonizm karşıtı liderler Nablus'ta bütün Filistin şehirlerini temsilen Siyonizm ile mücadele ve Yahudilerin toprak satın almalarının engellemek için bir konferans düzenlemeye çalıştılar. Bu girişim başarılı olamadı fakat anti-Siyonist bilincin daha yüksek bir seviyede yoğunlaşması gerektiğini doğruladı. Osmanlı otoritelerinin Yahudi göçünü engellemek amacıyla düzenlemeler yapmaması toplum içinde güvenmelere sebep oldu.¹⁷² Yani Hayfa'nın nüfusunun hızlı bir şekilde artması kasabanın hızlı ekonomik gelişimiyle el ele ilerlemiştir. Bu nüfus artışında doğal nüfus artışının yanında göç büyük bir rol oynamıştır. Öncelikle Arap tüccar aileler geldi ardında artan Yahudi göçü ve Alman yerleşimcilerin kasabaya bir koloni kurmaları nüfusu artırdı,¹⁷³ diyebiliriz.

¹⁷¹ Yehoshua Porath, "The Political Awakening of The Palestinian Arabs and Their Leadership Towards The End Of The Ottoman Period", Studies on Palestine During The Ottoman Period, Ed: Moshe Ma'oz, The Magnes Press, Jerusalem 1975. pp. 379.

¹⁷² Yehoshua Porath, "The Political Awakening of The Palestinian Arabs and Their Leadership Towards The End Of The Ottoman Period", pp. 380.

¹⁷³ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 114.

Tablo 10. 1905-1906/1323 Tarihinde Hayfa Kazasının Cemaat ve Cinsiyete Göre Nüfusu.¹⁷⁴

Cemaatler	Hayfa Kazası	
	Erkek	Kadın
Müslüman	9.678	9.566
Grek Ortodoks	407	375
Maruni	77	68
Katolik	1.164	945
Roman Katolik	115	106
Protestan	21	24
Yahudi	503	411
Toplam	11.965	11.495

Tablo 10’u Tablo 8 ile karşılaştırdığımız zaman istisnasız bütün cemaatlerin nüfusunun bir miktar arttığı görülmektedir. 1905-1906/1323’te Hayfa’da 19.224 Müslüman olup toplumun %81.94’ünü teşkil ederler. Hristiyan cemaatlerden 782 Grek Ortodoks, 145 Maruni, 2.109 Katolik, 221 Roman Katolik ve 45 Protestan bulunmaktadır. Toplam 3.302 Hristiyan nüfus olup toplumun % 14.07’sini teşkil ederler. 914 Yahudi ise toplumun %3.89’unu teşkil ederler. Hayfa’nın genel nüfusu toplamı ise 23.460’tır. Km² ’ye 67.41 kişi düşmektedir.

Justin McCarthy “Filistin’in Nüfusu” isimli eserinde Davis Trietsch’in İstatistiklerini kullanılarak bir tablo hazırlamıştır. Bu tabloda da 1906 yılında Hayfa’da 22.000 nüfus

¹⁷⁴ Justin McCarthy; The Population of Palestine, pp. 52.

olduğu ve bunun 2.000'inin Yahudi olduğu belirtilmektedir.¹⁷⁵ Bu veriler bizim daha önce Tablo.10'da gösterdiğimiz Justin McCarthy'nin Salnameleri kullanarak oluşturduğu Hayfa'nın 23.460 kişilik nüfusundan 1.400 kişi eksiktir. Yahudi nüfusu ise bu Tablo.10'daki değerinin iki katından biraz fazladır. Yani veriler biriyle çelişmektedir. Fakat bu veriler 1906 yılında Hayfa'nın aşağı yukarı 22.000-23.000 bir nüfusa sahip olabileceği hakkında bir kanaat oluşturabilir.

İngiliz Dışişleri Bakanlığının 1907 yılı için Hayfa Merkez Kazasının nüfusuyla ilgili verdiği değerlere bakacak olursak;

Tablo 11. İngiliz Dışişleri Bakanlığının Verilerine Göre 1907'de Hayfa Merkez Kazasının Nüfusu.¹⁷⁶

Kaynak	Yıl	Müslüman		Yahudi		Hristiyan	
		Nüfus	Yüzde	Nüfus	Yüzde	Nüfus	Yüzde
FO	1907	4.000	26.6	4.500	30	6.500	43.3

FO: İngiltere Dışişleri Bakanlığının "Foreign Office" Kısaltması.

Hayfa'nın demografik bilgisi hakkında derlenmiş birçok İngiliz Vise-Counsel raporu vardır. Fakat buradaki bilgiler ya yerel memurlardan ya da kabaca tahminlerden oluşur. Ve bütün raporlar Hristiyanların bölgede sayısal açıdan çoğunlukta olduğu konusunda ısrar eder. Buradaki verileri itibari değer olarak almak imkansızdır. Fakat tabî ki bu veriler başka bir referans kaynağıdır.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Justin McCarthy; The Population of Paletsine, pp. 61.

¹⁷⁶ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 106.

¹⁷⁷ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 102.

Tablo 12. 1908-1909/1326 Tarihinde Hayfa Kazasında Cemaatlerin Cinsiyet Esasına Göre Miktar ve Oranları.¹⁷⁸

Cemaatler	Nüfus Miktarı		Nüfus Oranı(%)		Toplam Nüfus	
	Erkek	K adın	Erkek	Kadın	Miktar	Oran
İslam	9.678	9.566	41.51	41.03	19.244	82.54
Rum	407	375	1.75	1.61	782	3.35
Katolik	1.164	945	4.99	4.05	2.109	9.05
Latin	115	106	0.49	0.45	221	0.95
Protestan	21	24	0.09	0.10	45	0.19
Musevi	503	411	2.16	1.76	914	3.92
Toplam	11.888	11.427	50.99	49.01	23.315	100.00

Hayfa kazasının toplam nüfusunun %82.54 ünü teşkil eden Müslümanlar 19.244 kişi , %13.54 ünü teşkil eden Hristiyanlar 3.157 kişi ve %3.92 sini teşkil eden Yahudiler 914 kişidir. Önceki yıllara göre Müslüman ve Hristiyan nüfusu oran olarak artarken Yahudi nüfusunda oransal bir azalma görülmektedir. Bunun nedeni Osmanlı yönetimi tarafından Yahudi göçünü engellemek için alınan tedbirlerdir. Km² 'ye düşen nüfus miktarı ise 66.99 kişidir.

1912-13'te Hayfa'nın merkez kazasında 13.000 genel nüfusun olduğu bunun 7.000'ini Müslümanların oluşturduğu, 1.000'ini Yahudilerin oluşturduğu ve 4.000'inin de

¹⁷⁸ BVS, 1326 (1908-1909), s. cedvel.

Hristiyanların oluşturduğu belirtilmektedir.¹⁷⁹ Yani merkez kazada nüfusun % 53.84'ünü Müslümanlar, %7.69'unu Yahudiler, %30.76'sını Hristiyanlar oluşturmaktadır. Şimdi de 1912-13'te Hayfa kazasının nüfusuna bakacak olursak;

Tablo 13. Memalik-i Osmaniye'nin 1912-1913 (1330) Senesi Nüfus İstatistiki (Hayfa Kazası).¹⁸⁰

Cemaatler	Toplam Nüfus	Nüfus Oranı %
İslam	23.517	77.64
Rum	939	3.10
Musevi	2.439	8.05
Rum Katolik	2.903	9.58
Protestan	54	0.18
Latin	250	0.83
Maruni	187	0.62
Toplam	30.289	100.00

Tablo'da Hayfa kazasının toplam nüfusunun %77.64 ü Müslümanların, %14.31 i Hristiyanların ve % 8.05 i Yahudilerindir. Bir önceki tabloya göre toplam nüfus % 29.91 artmıştır. Ve Müslümanlar %22.20, Hristiyanlar %37.25 ve Yahudiler %166.85 artış göstermişlerdir. Yahudi nüfusundaki bu hızlı artış Yahudi göçünün yeniden

¹⁷⁹ Celal Tevfik Karasapan; Filistin ve Şark-ül-Ürdün, C. 2, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul 1942, s. 72.

¹⁸⁰ BOA, DH.SN.M / 44-1, 14-15. (Orijinal tabloda veriler yanlış toplamış ve 30.189 sonucuna ulaşmış , doğrusu 30.289 olmalıdır.)

başlamıştı dolayısıdır. Hayfa kazasının yüzölçümüne göre km' 2 ye düşen nüfus miktarı 87.04 kişidir.

Tablo 14. 1913-/14 Yılında Hayfa Merkez Kazasının Nüfusu.¹⁸¹

Kaynak	Yıl	Müslümanlar		Yahudiler		Hristiyanlar	
		Nüfus	Yüzde	Nüfus	Yüzde	Nüfus	Yüzde
Salname	1913/14	4.500	49.3	304	3.3	4.327	47.4

Bu verilere göre Hayfa kazasında toplam 9.131 kişi bulunmaktadır. Fakat burada gerek Müslümanların gerekse Yahudilerin nüfusu belirgin bir şekilde düşerken sadece Hristiyan nüfusu biraz artmaktadır. Yahudi nüfusunun alınan tedbirlerle durgunlaştığını yukarıda belirtmiştik. Fakat Müslüman nüfusunun bir önceki seneye göre 2.500 kişi azalmasına sebep olacak herhangi bir durum söz konusu değildir. Hayfa kazasının merkezi için Evangelist kilisesinin kayıtlarında 1915 yılında 9.000 Müslüman'ının toplumun %45'ini oluşturduğu, 3.000 Yahudi'nin toplumun % 15'ini oluşturduğu ve 8.000 Hristiyan'ın toplumun %40'ını oluşturduğu tespit edilmiştir.¹⁸² Bir sene önce merkez kazada 1.000 olan Yahudi nüfusunun bir sene sonra 304'e düşmesi de gerektirecek bir durumun olmaması ve Evangelist Kilise'sinin raporları bize bu verilerin gerçeği yansıtmadığını düşündürmektedir. Justin McCartyh de 1915 yılında Yahudi nüfusunu 3.000 olarak belirtmiştir.¹⁸³ Ki Mahmoud Yazbak ta Evangelist kilisesinin raporlarının Hayfa Nüfus Kayıtları (Defter el-Nüfus) üzerine temellendiği için salnamelere göre daha güvenilir olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁴

¹⁸¹ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 108.

¹⁸² Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 108. (Detaylı bilgi için bk. Takrir tariki lila'ifa al-Angiliyya al-Arabiyye be Hayfa min Sanat 1880-1940-Report of the Evangelical Church, Haifa, 1940, pp. 8)

¹⁸³ Justin McCarthy; The Population of Palestine, pp. 62.

¹⁸⁴ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 108.

Tablo 15. Osmanlı Devleti Kaynaklarına Göre 1914'te Hayfa Dahil Filistin'in Nüfusu.¹⁸⁵ (000)*

Sancak ve Kazalar	1914			
	Toplam	Müslüman**	Hıristiyan	Yahudi
Filistin	616.7	515.6	69.3	31.7
Akka-Toplam	134.0	98.0	25.6	10.4
Akka	40.9	31.8	8.9	0.1
Hayfa	30.3	23.5	4.3	2.4
Tiberias	12.0	8.4	0.4	3.2
Safed	30.6	22.5	3.4	4.6
Nazareth	20.2	11.8	8.5	-

Not: * : Verilerin değerler binliktir.

** : Müslüman nüfusa Dürzüler dahil edilmiştir.

1914 yılı verilerine göre Hayfa Kazasında toplam nüfus 30.300 kişidir. Bunların 23.500'ünü Müslümanlar, 4.300'ünü Hıristiyanlar ve 2.400'ünü Yahudiler oluşturmaktadır. Yüzde olarak Hayfa nüfusunun %77.55'ini Müslümanlar, %14.19'unu Hıristiyanlar ve %7.9'unu Yahudiler teşkil etmektedirler. Km² 'ye 87.06 kişi düşmektedir.

Sonuç olarak eğer Hayfa'nın nüfus gelişimini iki döneme ayıracak olsak 1871-1904 ve 1905-1912 şeklinde ayırabiliriz Birinci dönemde yıllık nüfus artışı yüzde 4.1 iken ikinci dönemde bu oran yüzde 6.6 olur. Bu artışta birinci sebep Hayfa bu dönemde belediyeçilik sayesinde sağlık şartlarına daha uygun hale gelmiş ve salgınlardan korunaklı bir bölge olmuştur. Ve burada İngiliz, Alman ve Rus misyonerler hastaneler inşa etmişlerdir bunun sonucunda da ölüm oranları daha da azalmıştır. İkinci ve nüfus artışında daha önemli sebep ise tabi ki göçtür. 1870-1903 yılları arasında yıllık yüzde üçlük bir artışla göç gerçekleşirken 1904-1914 yılları arasında yıllık yüzde 5 olarak gerçekleşmiştir.¹⁸⁶ Yani

¹⁸⁵ U. O. Schmeltz; "Population characteristics of Jerusalem and Hebron regions according to Ottoman census of 1905", Ottoman Palestine 1800-1914, Ed: Gad G. Gilbar, E.J. Brill, Leiden 1990, pp. 64.

¹⁸⁶ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914 , pp. 109-110.

Avrupa konsolosluklarının koruması altındaki turist ve hacıların akını, Hristiyan tarikatlarının çalışmaları, 1882 sonrasında ilk Yahudi zirai kolonisinin ve 1869'da küçük bir Alman kolonisinin bölgeye gelmesi, Osmanlı reformları ile birlikte ekonomik gelişmenin teşvik edilmesi özellikle Kudüs, Hayfa ve Yafa gibi şehirlerin nüfuslarını artırmıştır diyebiliriz.¹⁸⁷

3. Eğitim Faaliyetleri

3.1. Müslümanlara Ait Eğitim Kurumları

1869 Osmanlı eğitim kanunu ile etkili bir eğitim örgütü düzenlemeye ve devlet okulları üzerindeki hükümet denetimini tesis etmeye çalışıldı.¹⁸⁸ 1887 yılında Beyrut vilayetinin oluşturulmasını takiben Hayfa kazasının yönetim alanında yapılan yeniliklerden biri olarak eğitim kurulunun oluşturuldu. Bu eğitim kurulu Kaymakam, 4 ile 6 arasında değişen Müslüman üye, bir katip ve bir sandık emini tarafından idare ediliyordu. Bunlar eğitim sisteminin bütçesinin hazırlanmasından ve kazaya inşa edilecek okullardan sorumluydular. Yönetim kurulu üyelerinin tamamen seçkinlerden oluşmaktaydı ve görev süreleri 1 veya 2 yıllık dönemi kapsamaktaydı. 1901 yılında Belediye başkanı ve müftüde yönetim kuruluna katıldılar. Fakat 1914 yılı bütçesinin 170.000 kuruş olduğu ve bunun da Hayfa'da etkin eğitim faaliyetleri için yeterli olmadığı belirtilmektedir.¹⁸⁹

1869 yılında eğitim kararnamesinin hemen ardından Hayfa kazasının ilk devlet ilkokulu inşa edilmişti. Diğer bir okul ise ilkokul seviyesinden bir kademe yüksek olan Rüştîye de 1883 yılından beri kazada faaliyet göstermekteydi.¹⁹⁰ 1886 yılında Hayfa'da kızlar için ilkokul düzeyinde bir devlet okulu inşa edilmişti.¹⁹¹ 2. Abdülhamit'in saltanatı boyunca

¹⁸⁷ C. Gordon Smith; "The Geography and Natural Resources of Palestine As Seen by British Writers in The Nineteenth and Twentieth Centuries", pp. 93.

¹⁸⁸ Jacob M. Landau; "The Educational Impact Of Western Culture On Traditional Society In Nineteenth Century Palestine", Studies on Palestine During The Ottoman Period, Ed: Moshe Ma'oz, The Magnes Press, Jerusalem 1975. pp. 499.

¹⁸⁹ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 74.

¹⁹⁰ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 74.

¹⁹¹ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 187.

rüştiyelerde kayda değer bir artış meydana gelmişti.¹⁹² 1900'e gelince Hayfa'da 44 mektep ve zaviye olduğu salnamelerde belirtiliyordu.¹⁹³ 1913 yılına gelindiğinde Hayfa kazasında 12 devlet ilkokulu vardı. Bunlardan 3 tanesi Hayfa'nın merkezindeydi. Ayrıca bir de devlet kız okulu vardı.¹⁹⁴

Osmanlı Devleti eğitim sisteminde ilk tahsil veren Sıbyan Mektepleri 5-6 yaşlarındaki çocuklara okuyup-yazmayı, ilm-i hal bilgisi denilen bazı dini bilgilerini ve dört işlem denilen ibaret olan basit matematik bilgilerini vermek üzere kurulmuş okullardı.¹⁹⁵ Tanzimatçıların eskiye dokunmadan yenisini yapmak siyasetine uygun olarak daha 1863'lerde Sıbyan okulları seviyesinde İbtidai namıyla yeni okulların açılması fikri ortaya atılmıştı. Bu fikir, ancak 1872'de yılında açılan "ibtidai numune mektebi" ile tatbikata geçmişti. Böylece ilk öğretimde de ikili sistem ortaya çıkmıştı. Bu ikilik, ilk öğretimde "Sıbyan mektebi" ve "İbtidai Mektebi" olarak görünüşte; "usul-ü atika" ve "usul-ü cedide" olarak da temelde uzun bir süre devam etmiştir.¹⁹⁶ 1891'de şehirlerdeki ibtidailer 3 yıl, köylerdekilere 4 yıldır.¹⁹⁷

¹⁹² Jacob M. Landau; "The Educational Impact Of Western Culture On Traditional Society In Nineteenth Century Palestine", pp.499.

¹⁹³ BVS, 1318 (1900-1901), s. 293.

¹⁹⁴ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 74.

¹⁹⁵ Cahit Baltacı; "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim", Türkler, C. XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 446.(1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinden sonra devlet ilköğretim alanında mütereddit de olsa şu siyaseti takip etmiştir.: 1-) Yapılacak yenilikleri kolayca uygulamak için Sıbyan okulları dışında, ibtidai okulları açmak; 2-) Sıbyan okullarını tedricen ve muhafazakar zümrelerin dikkatini çekmeden usul-ü cedid üzere ders veren bir duruma getirmek. Bu siyasete uygun gerekli ders programları, diğer talimatnameler ve kitaplar hazırlanmış; ancak uygulama alanı sınırlı olmuştur. Bk. Bayram Kodaman; Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980, s. 114.

¹⁹⁶ Bayram Kodaman; Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980, s. 117.

¹⁹⁷ Cahit Baltacı; "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim", s. 455.

Tablo 16. Şehir ve Köy İbtidailerinin Ders Dağıtım Cetveli.¹⁹⁸

Dersler	1.Yıl	2. Yıl	3. Yıl
Elifba	12	-	-
Kur'an-ı Azimüşşan	12	6	5
Tecvid	-	2	2
İlm-i Hal	2	3	3
Ahlak	-	2	2
Sarf-ı Osmani	-	-	2
İmla	3	3	2
Kıraat	3	2	1
Mulahhak Tarih-i	-	-	1
Osmani	-	2	2
Muhtasar Coğrafya-yı	1	2	2
Osmani	1	2	2
Hesap			
Hüsn-i Hat			
Yekün	34	24	24

Şehir İbtidaileri Ders Dağıtım Cetveli**Taşra Köy İbtidaileri Ders Dağıtım Cetveli**

Dersler	1.Yıl	2.Yıl	3.Yıl	4.Yıl
Elifba-i Osmani	12	-	-	-
Ecza-yı Şerife(Cüzler)	12	-	-	-
Hesab-ı Zihni	6	2	-	-
Kur'an-ı Kerim	-	6	5	5
İlm-i Hal	-	3	3	3
Kıraat	-	3	3	3
Hatt ve İmla	-	2	2	2
Hesap	-	-	3	3
Yekün	30	16	16	16

Rüştiyeler'in ise Osmanlı eğitim düzenindeki statüsünün bugün için tam karşılığı bulunmamaktadır. Buna rağmen rüştiye mektepleri, kuruluşu sırasında sıbyan mektepleri sonrası eğitimi kapsayan ve aynı zamanda yüksek mekteplere hazırlık okulu şeklide, 1869'dan sonra ise ilk mekteplerin üstünde ve lise seviyesindeki "idadilerin" altında, ortaokul seviyesinde eğitim veren bir okul şeklinde görmek mümkündür.¹⁹⁹

¹⁹⁸ Cahit Baltacı; "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim", s. 455.(Şehir ibtidailerini gösteren orijinal tabloda 1.yılın ders kredi toplamı 22; 2. yılın toplamı 22; 3. yılın toplamı 25 olarak yanlış toplanmıştır.)

¹⁹⁹ Ekmeleddin İhsanoğlu ; "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları" Osmanlı Medeniyeti Tarihi, C. 1, İstanbul 1999, s. 307.(Rüşdiyeler II. Mahmut tarafından 21 Zilkade 1254/ 5 Şubat 1839 tarihinde açılmıştır. Önceleri sıbyan mektebinin üstünde sınıf-ı sani okullarının açılmasına karar verilmişken, daha sonra bunların adının

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi rüşdiyeler konusunda önemli hükümler getirmiştir. Nizamnamenin 18.-26. maddeler arası rüşdiyelerle ilgilidir. Bu maddelerle 500 haneden fazla olan yerleşme yerlerinde birer rüşdiye açılması, her vilayet merkezinde bir kız rüşdiyesi tesis edilmesi, öğrenim süresinin 4 yıl olması, bitirenlerin imtihanla idadiye kabul edilmeleri, okunacak dersler gibi hususlar belirtilmiştir.²⁰⁰

Tarih içerisinde rüşdiyeler, erkek, kız, karışık, askeri ve özel rüşdiyeler şeklinde açılmış ve bütün Osmanlı ülkesine yayılmıştır. Rüşdiyelerin programları da çeşitliliklerine uygun olarak değişiklikler arz etmiştir. Umumi olarak bu mekteplerin hem yüksek öğretime, hem mesleğe yönelik programları uyguladığı görülmektedir.²⁰¹

Tablo 17. Rüşdiyelerin Ders Dağıtım Cetveli.²⁰²

Birinci Yıl	İkinci Yıl	Üçüncü Yıl	Dördüncü Yıl
Sarf-ı Arabi	Arapça	Gülistan	Risale-i Erbaa
Talim-i Farsi	Kavaid-i Farsi	Hesap	Gülistan
			Cebir
Amal-ı Erbaa	Muhtasar Hesap	Coğrafya	Coğrafya
			Hendese
İmla	Avrupa Coğrafyası	İmla ve İnşa	Usul-ü Defter
			Kavaid-i Osmaniye
İlm-i Hal	Tercüme	Fezleke	İnşa
			Fransızca
Ahlak	İnşa ve Kıraat	Fransızca	Fezleke
			Tarih-i Osmani
Hatt-ı Sülüs	Rik'a ve Sülüs	Hatt-ı Rik'a	Hatt-ı Rik'a

1869 Nizamnamesinde idadilere de yer verilmiştir. Buna göre 1.000 haneyi geçen yerlerde birer idadi açılması, öğrenim süresinin üç yıl olması ve görülecek dersler gibi konular

“Rüşdiye” olması kararlaştırılmış ve Mekatib-i Rüşdiye Nezareti kurulmuştu. Bk. Baltacı; “Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim”, s. 455.)

²⁰⁰ M. Emin Yolalcı; “XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim Kurumları”, Osmanlı, C.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 286. (1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle ilgili Bk. Bayram Kodaman; Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980, s. 151-152.)

²⁰¹ Cahit Baltacı; “Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim”, s. 455

²⁰² Bayram Kodaman; Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s. 177. (Bu ders dağıtım cedveli 1883-1884 Şam Rüşdiyesine aittir. Aynı veriler için Bk. Cahit Baltacı; “Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim”, s. 455-456.)

belirtilmiştir. Ancak devletin sınırlarının genişliği ve nüfusu göz önünde tutulursa idadilerin sayısı yetersizdir. Ayrıca öğretmenlerinin sayısı ve kalitesi de kifayetsizdir.²⁰³

Ulaştığımız dokümanlara göre de Hayfa’da Müslümanlara ait bir idadiye rastlanmamaktadır.²⁰⁴

Bu genel bilgileri belirttikten sonra Hayfa’daki Müslüman okullarıyla ilgili verileri değerlendirmeye geçelim.

Tablo 18. Hayfa Kazasındaki Müslümanlara Ait İbtidailer ve Rüştîyeler.²⁰⁵

Liva	Kaza	Mektebin Derecesi	Mektebin Bulunduğu Mevki	Tarihçe-i Küşadı
Akka	Hayfa	İbtidai	Şarkıye Mahallesi	Mart 1295
//	//	//	İzcim Kariyesi	Mayıs 1298/1881
//	//	//	Kefr Lam Kariyesi	Nisan 1301/1884
//	//	//	Ayn Gazan Kariyesi	Haziran 1303/1886
//	//	//	Ceba Kariyesi	Temmuz 1303/1886
//	//	//	Karidis Kariyesi	Teşrini Evvel 1305/ 1887
//	//	//	Kisariye Kariyesi	Kanuni Evvel 1302/1884
//	//	//	Arara Kariyesi	Eylül 1302/1885
//	//	//	İmüzzinat Kariyesi	Teşrini Sani 1306/1888
//	//	//	Kefrin Kariyesi	Mayıs 1306/ 1888
//	//	//	Gabiye Kariyesi	Eylül 1305/ 1887
//	//	//	Tartura Kariyesi	Teşrini Evvel 1307/1889
//	//	//	Ayn Havuz Kariyesi	Ağustos 1306/1888
//	//	//	Gabet Kariyesi	Eylül 1306/ 1888
//	//	//	Berika Kariyesi	Mayıs 1307/ 1889
//	//	//	Baka El Şarkıyye	Temmuz 1307/ 1889
//	//	//	Daliyet El Karmel	Haziran 1307/ 1890
//	//	//	Asfiye Kariyesi	Teşrini Evvel 1307/1890
//	//	Rüşdi	Şarkıyye Mahallesi	Teşrini Evvel 1293 /1876

²⁰³ M. Emin Yolalcı; “XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim Kurumları”, s. 287.

²⁰⁴ 1909 yılında Hayfa’da 1.150 hane olmasına rağmen idadi açılmamış veya açılammıştır. Hane sayısı için Bk. Donald Quataert; “19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914”, Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914 (Çev.: Ayşe Berktaş; Süphan Andıç; Serdar Alper), C.2., Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 982.

²⁰⁵ MS, 1319 (1901-1902), s. 508-509. (Bk. Aynı tablo. MS, 1318 (1900-1901), s. 1222-1225.)

Bu tablonun mülâhazat (düşünceler) kısmında: “*Mahal-i ahalisi tarafından ve bazı muallimin (öğretmenler) canibinden (tarafından) idare olunur. Hususi mahalle mektepleridir.*” ifadesi vardır.²⁰⁶

1315/1897 da Şarkıyye Mahallesindeki mektebin 12 öğrencisi vardır ve başöğretmenliğini hüsn-i hat öğretmeni de olan Tevfik Efendi yapmıştır.²⁰⁷ 1320/1902 de başöğretmeni Subhi Efendidir. Talebe sayısı ise 24’tür.²⁰⁸

1319 (1901) Maarif Salnamesinde Nefsi Safed Kasabası’da Rüştîye derecesinde Haziran 1307/ 1890 küşad olunan bir okuldan bahsetmektedir.²⁰⁹ Mülâhazat kısmında ise “*Maarifi Umumiye Nezareti celilesine tabi olup maarif hissesinden idare olunur*” ifadesi vardır.²¹⁰

Filistin’in şehir ve köylerindeki bütün okullarda okuyan Müslüman öğrenci sayısı 17.000’den daha azdı. Filistin’de yarım milyondan fazla Müslüman nüfusun yaşadığı göz önüne alınırsa bu rakamın azlığını söylemeye gerek kalmaz.²¹¹ Okulların durumu ise Hayfa’da incelemelerde bulunan Behçet ve Temimi’ye göre görkemli Alman, Yahudi ve yabancı okullarıyla kıyaslandığı zaman milli bir yüzkarası olduğudur.²¹² Gerçekten de ilköğretim alanında yapılan düzenlemelerden anlaşılan gayrimüslim tebaanın Müslümanlara üstünlüğünün, hükümeti, Müslüman halkın eğitim ve öğretimiyle yakından ilgilenmeye yöneltmiş olmasıdır.²¹³

²⁰⁶ MS, 1319 (1901-1902), s. 509.

²⁰⁷ MS, 1316 (1898-1899), s. 981.

²⁰⁸ MS, 1321 (1903-1904), s. 420.

²⁰⁹ MS, 1319 (1901-1902), s. 510-511.

²¹⁰ MS, 1319 (1901-1902), s. 511.

²¹¹ Jacob M. Landau; “The Educational Impact Of Western Culture On Traditional Society In Nineteenth Century Palestine”, pp. 500.

²¹² Mahmud Yazbak; Haifa In The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 74.

²¹³ Bayram Kodaman; Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, s. 130.

3.2. Gayrimüslimlere Ait Eğitim Kurumları

19.yüzyılın başlarından itibaren özerk yönetimlerin azınlık cemaatlerine, milli ve dini verdikleri haklar, kapitülasyonların yabancı devlet vatandaşlarına verdiği özel haklar ile Osmanlı imparatorluğunun çeşitli bölgelerinde yabancı misyoner okulları kurulmaya başlandı. Bu gelişme mahalli okulların, medreselerin, yerli okulların, hatta bölgesel camilerin geri kalmış eğitim durumlarına yardım etmiştir. Ancak 1869'da dünyevi (seküler) ilkokul sistemi takdim edildi. Bunu takiben ortaokullar bunların ardından ordu ve yönetimin eğitilmiş personel ihtiyacını karşılamak için yüksek okullar açıldı. Özellikle 1856 Kırım savaşıdan sonra Türkiye, Avrupa uyumunun bir üyesi olmuş ve Batı'ya daha yaklaşmıştır.²¹⁴

1856 tarihli Islahat Fermanının getirdiği hükümlere göre azınlıklar cemaat olarak okullar açma ve geliştirmeye izinli sayıldılar. Bu okulların öğretim biçimi ve öğretmenlerin seçimi, padişahın tayin edeceği üyelerden oluşan “muhtelit” (yani azınlıklardan da üyeler bulunan) bir Maarif Meclisinin nezaret ve teftişi altında bulunacaktı.²¹⁵ Fakat önceleri gayrimüslim cemaatler okul açabilme ve ders programlarını serbestçe belirleme hakkına sahiptiler. Osmanlı hükümeti kiliselerde papazların vaaz ve öğütlerini, din işlerine karışmak olur gerekçesiyle takip etmezdi. Aynı tutum okullardaki dersler için de gösterildi. Zaten 20. yüzyılda bağımsızlık peşinde koşanların kilise ve okullarda üstlenmelerine yol açan da devletin izlediği bu politikaydı.²¹⁶

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi de Türk olsun olmasın Osmanlı tebaasının ve yabancıların özel okul açmaları konusunu 129. ve 130. maddelerinde düzenlemiştir. 129. Madde'ye göre özel okullar, toplumlar ya da Osmanlı veya yabancı devletlerin tebaası fertler tarafından ücretli veya ücretsiz olarak kurulan okullardır. Masraflarını kurucuları ya da bağlı oldukları vakıfları karşılar. Kurulmalarının şartları şunlardır: a) Bu okullarının öğretmenlerinin elinde Maarif Nezareti tarafından ya da mahalli maarif idaresi tarafından verilmiş şهادetname bulunması, b) Bu okullarda terbiye ve ahlak kurallarına ve politikaya (devletin politikası) aykırı ders okutturulması ve ders programları ve kitaplarının Maarif

²¹⁴ Kurt Grunwald; “Jewish Schools Under Foreign Flags in Ottoman Palestine, Studies on Palestine During The Ottoman Period”, Ed: Moshe Ma'oz, The Megnes Press, Jerusalem, 1975. pp.164-165.

²¹⁵ Yahya Akyüz; Türk Eğitim Tarihi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Yayınları, Ankara 1982, s. 119.

²¹⁶ Abdullah Saydam; Osmanlı Medeniyeti Tarihi, s. 155-156.

Nezareti ya da mahalli maarif idaresi ve vali tarafından tasdik edilmesi, c) Maarif Nezareti ya da mahalli maarif idaresi ve vali tarafından resmi izin verilmesidir. 130. Madde ise özel okullarda çocukların uygunsuz hareketleri ve tembellikleri nedeniyle dövülmesi ve onlara yakışsız sözler söylenmesi yasaktır. Bu tür çocuklar özel talimata göre cezalandırılacaklardır.²¹⁷

Yabancı okulların ders programlarına bir örnek olmak üzere Protestan okullarında okutulan derslere bakacak olursak; Kısım-ı İbtidai ve Rüşdi Dersleri, Anadolu'da İngilizce ve Ermenice ve Arabistan'da Arapça ve İngilizce lisanlarının mukaddematıyla, Ulum-i Diniye ve Hesap ve Coğrafya ve bazen Türkçe ve Fransızca ve Tarih ve İlm-i Nebatat ve Hayvanat ve Teşrih ve Malumat-ı Fenniye dersleri okutulmaktaydı. Kısım-ı idadide ise Sarf ve Nahiv-i Türki ve Arabi ve Farsi ile İngilizce ve Ermenice ve Fransızca ve Akaid-i Diniye ve Coğrafya ve Tarih ve Hukuk-u Düvel ve Usul-ü İdare ve Hikmet ve Kimya ve Cebir ve Hendese ve Heyet ve Hıfzısıhha ve Jimnastik ve İlm-i Ruh ve İlm-i Ahlak ve Musikiden ibaret olup ancak en mühim dersler Ulum-u Diniye ve Tarih ve İngilizcedir.²¹⁸ Tabi her cemaat kendi okullarında kendi politikaları için uygun olan derslere ağırlık vermekteydi.

2. Abdülhamit devrinde yabancı okulların tebaa üzerinde pek fazla ve menfi tesirler icra ettiği bir hakikattir. Balkanlarda, Anadolu'da ve Araplarla meskun olan vilayetlerde yüzlerce yabancı, misyoner, Cizvit okulları açılmış, gayrimüslim ve Müslim tebaa çocukları üzerinde bunları açan devletin ve cemaatin propaganda ve tesirleri kendini göstermiştir. Emperyalizmin ve hususile kültür emperyalizminin en katı metodlarıyla uygulandığı bu dönemde bunlara karşı Sultan 2. Abdülhamit ve Osmanlı maarifi elinden geldiği kadar karşı koymaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasında, siyasi unsurlar yanında yabancı okullar ve yabancı kültür emperyalizminin büyük katkıları olduğu şüphesizdir.²¹⁹ Görüldüğü gibi gayrimüslimlerin dini ve kültürel özgürlüklerini sağlayan Osmanlı yönetimi onlara mabetleri ve okulları ile geleneklerini sürdürme imkanı

²¹⁷ Yahya Akyüz; Türk Eğitim Tarihi, s. 118.

²¹⁸ Yahya Akyüz; Türk Eğitim Tarihi, s. 156.

²¹⁹ Atilla Çetin; "II. Abdülhamit'e Sunulmuş Beyrut Vilayetindeki Yabancı Okullara Dair Bir Rapor", Türk Kültürü Dergisi, S. 253, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1984, s. 316.

sunmuştu. Ne var ki kendi ulusal kimliklerini özenle muhafaza eden bu milletler, sırası geldiğinde bunları Osmanlı'ya karşı kullanmakta asla tereddüt etmeyeceklerdi.²²⁰

Sayda, Sur, Akka, Hayfa, Trablus ve Lazkiye gibi mahallerde ecnebler tarafından açılmış birçok okul olduğu bilinmektedir.²²¹ Şimdi Hayfa'da bulunan azınlık cemaatlerinden biri olan Almanların sahip oldukları okullara bakalım.

3.2.1 Alman Okulları

Tablo 19. Hayfa Kazasındaki Alman Okulları.²²²

Liva	Kaza	Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Millet	Mektebin Derecesi	Talebe Adedi		Mektebin Tarihi Küşadı	Ruhsatname Tarihi
					Z	A		
Akka	Hayfa	-	Almanya	Rüşdi	30	25	1301	Ruhsatsız
//	//	-	//	//	-	-	1301	//
//	//	-	//	İdadi	55	120	Kadim	//

Not: Z: Erkek (Zeker) talebe ifade eder.

A: Kız (Anas) talebeyi ifade eder.

//: Bir üst satırdaki bilginin aynı olduğunu gösterir.

- : ise ilgili alanla alakalı herhangi bir bilgi olmadığını gösterir.

Bu tabloda bir de namına ruhsat verilmiş olan müdürü mesul bölümü var fakat herhangi bir isim belirtilmemiştir.²²³

Bu tabloya göre Hayfa Almanların 2 adet Rüştiyeleri ve 1 adet İdadileri olduğu görülmektedir. İki kademedede de kız ve erkeklerin birlikte okudukları görülmektedir. Rüştiyelerde bilinen erkek öğrenci sayısı 30, öğrenci sayısı ise 25'tir. Fakat diğer Rüştiye ile ilgili öğrenci sayıları verilmediği için Rüştiyelerde okuyan kız-erkek öğrenci sayısına

²²⁰ Yuluğ Tekin Kurat; "Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu", s. 365.

²²¹ Atilla Çetin; "II. Abdülhamit'e Sunulmuş Beyrut Vilayetindeki Yabancı Okullara Dair Bir Rapor", s. 321.

²²² MS, 1316 (1898-1899), s. 986-987. (Bk. Yabancı okullar için: MS, 1317 (1899-1900), s. 1086-1087 ve MS, 1318 (1900-1901), s. 1206-1207).

²²³ MS, 1316 (1898-1899), s. 987.

ulaşamıyoruz. İdadi de ise 55 erkek öğrenci, 120 kız öğrenci olduğunu görmekteyiz. Dikkat edilecek olursa Almanların kız çocukların eğitime önem verdiklerini hatta kızların adet olarak İdadi de erkekleri geçtiği görülmektedir.

Hayfa'da Almanlara ait olan "Rahibat Almanya Mektebi" de bulunmaktadır. Bu okulun mesul müdürü Madam Nasif'dir. Okulun derecesi ibtidai olup 30 kız öğrenci bulunmaktadır. Erkek öğrenci sayısı belirtilmemiştir. Okulun kuruluş tarihi 1702 olarak muhtemelen yanlış verilmiştir. Bu okul da ruhsatsızdır.²²⁴

Alman yerleşimcilerin okulları seküler (dünyevi) eğitim veriyordu. Bununla birlikte Hayfa'da 1869 yılından beri, Yafa'da 1870'ten beri seküler eğitim veren başka okullar da vardı.²²⁵

Almanlar eğitimin faziletine inandıkları için okulları öncelikle kendi çocuklarını eğitmek için açıyorlardı. Bununla birlikte yerli halka da eğitim-öğretim den faydalanılabileceği duyuruldu. Fakat okullar pahalı olduğu için (misyoner okullarının parasız olduğuyla karşılaştırıldığında) zenginler ve üst düzey Türk memurlar dışındakiler çocuklarını bu okullara öğrenci olarak gönderemediler.²²⁶ Bununla birlikte Filistin'deki Müslüman cemaatinin tamamı olmasa da çoğu Hristiyan okullarının Müslümanların çocuklarını dinlerinden döndüreceğinden korkuyorlardı²²⁷

Bunun yanında okulların Ruhsatsız faaliyet gösterdiğini görmekteyiz. Bu sebepten dolayı bu okullar üzerindeki hükümet kontrolü de tam anlamıyla sağlanamadı.²²⁸

²²⁴ MS, 1321 (1903-1904), s. 432.

²²⁵ Jacob M. Landau; "The Educational Impact Of Western Culture On Traditional Society In Nineteenth Century Palestine", pp. 505.

²²⁶ Jacob M. Landau; "The Educational Impact Of Western Culture On Traditional Society In Nineteenth Century Palestine", pp. 505.

²²⁷ Jacob M. Landau; "The Educational Impact Of Western Culture On Traditional Society In Nineteenth Century Palestine", pp. 506.

²²⁸ Jacob M. Landau; "The Educational Impact Of Western Culture On Traditional Society In Nineteenth Century Palestine", pp. 499.

3.2.1.1. Alman-Yahudi Hayırseverler Topluluğu(Hilfsverein der Deutschen Juden)'nın Okulları

20. yüzyılın başından 1. Dünya savaşına kadar Alman-Yahudi Hayırseverler Topluluğu (Hilfsverein der Deutschen Juden) Filistin'deki Yahudilerin eğitim işleriyle etkin bir şekilde ilgilendi. Hilfsverein liderleri sık sık Alman ve Osmanlı hükümetleriyle iletişim kurdu. Hilfsverein insancıl amaçlarla dindaşlarının ahlaki-ruhsal ve ekonomik gelişmelerini sağlamak için zengin Alman Yahudileri tarafından 28 Mayıs 1901'de Berlin'de kuruldu.²²⁹

Hilfsverein eğitim faaliyetlerini Balkanlardaki ve Orta Doğu'daki(Filistin dahil) ihtiyaç sahibi Yahudilere yönlendirdi.²³⁰ Hilfsverein, genel ve mesleki eğitim aracılığıyla Filistin'deki Yahudilerin üretkenliğini artırarak sosyal statülerini geliştirmek istiyordu. On yıl içinde Filistin'de anaokullar, ilkokullar, bir öğretmen okulu, bir ticari yüksek okulu, bir anaokulu öğretmenleri seminer koleji ve hahamlıkla ilgili olarak açılan bir tane koleji de kapsayan bir eğitim ağı inşa edildi. Bu kurumların çoğu Kudüs'te kuruldu.²³¹ Bunlar içerisinde muhtemelen 1907 yılında Hayfa'da bir Teknik Okul açmak için verdiği karar en önemlisidir.²³² Yani Hilfsverein'in gayretlerinin doruk noktasını ise Hayfa'da kurmak istedikleri bu Teknik Okul (Technikum) oluşturdu. Osmanlı İmparatorluğunda ve Filistin'de teknisyenler ve maharetli işçiler yetiştirerek daha ileri düzeyde teknik gelişmeyi sağlamak için tasarlandı. 1914 Nisan'ında açılması planlandı. Fakat Hilfsverein ve Filistin'deki Siyonist Yahudiler arasında ana eğitim dili konusundaki çatışma yüzünden açılış 1. Dünya Savaşından önce gerçekleşmedi.²³³ 1. Dünya savaşıdan sonra bu teknik okulun adı Hayfa Politeknik (Polytechnic) olmuştur.²³⁴

²²⁹ Moshe Rinott; Capitulations: "The Case of the German Jewish Hilfsverein Schools in Palestine 1901-1914", Palestine in the late Ottoman Period, Ed: David Kushner, Yad Izhak Ben-Zvi Press, Jerusalem 1986. pp. 294.

²³⁰ Jacob M. Landau; "The Educational Impact Of Western Culture On Traditional Society In Nineteenth Century Palestine", pp.502.

²³¹ Moshe Rinott; Capitulations: "The Case of the German Jewish Hilfsverein Schools in Palestine 1901-1914", pp. 295.

²³² Jacob M. Landau; "The Educational Impact Of Western Culture On Traditional Society In Nineteenth Century Palestine", pp.502.

²³³ Moshe Rinott; Capitulations: "The Case of the German Jewish Hilfsverein Schools in Palestine 1901-1914", pp. 295.

²³⁴ Jacob M. Landau; "The Educational Impact Of Western Culture On Traditional Society In Nineteenth Century Palestine", pp.502.(Politeknik, bilimsel ve teknik konuların öğretildiği kurumdur.)

Hilfsverein 1908/9 yıllarında Hayfa’da bir teknik okul (Technikum) ve yanına bir “Real Schule” inşa etmek için çalışmalara başladı. Almanya’nın İstanbul’daki büyükelçisi A. Marschall von Bieberstain’in de gerekli adımları atmasıyla 1911 yılında Teknik Okulun açılmasına izin veren irade yayınlandı.²³⁵

Siyonistler Hayfa’daki teknik okul ve onun real schule’unda İbranice’nin ana eğitim dili olması konusunda katı bir yaklaşım sergilediler. Hayfa’daki Alman –Vice-Counsel’ünün isteği de bu dilin Almanca olmasıydı. Bu kurulun başındaki Dr. Julius Löytved Hardegg raporunda Hilfsverein liderlerine, Siyonistlerin taleplerine direnebilmeleri için destek verilmesi gerektiğini belirtiyordu. Löytved Hardegg’in amacı Osmanlı imparatorluğunda Alman dili ve kültürünü yaymaktı.²³⁶

Alman hükümeti tarafından desteklenen Hilfsverein okulları Alman dil ve kültürünü giderek artan bir şekilde vurguladı.²³⁷

3.2.2. Fransız Okulları

Tablo 20. Hayfa Kazasındaki Fransız İbtidailer.²³⁸

Kaza	Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Millet	Mektebin Derecesi	Talebe Adedi Z / A	Mektebin Tarihi Kuşadı	Ruhsatname Tarihi
Hayfa	Rahibat El Habite Mektebi	Fransa	İbtidai	- 30	1270	Ruhsatsız
//	El Nasıra Mektebi	//	//	- 150	1315	//

²³⁵ Moshe Rinott; Capitulations: “The Case of the German Jewish Hilfsverein Schools in Palestine 1901-1914”, pp. 297.

²³⁶ Moshe Rinott; Capitulations: “The Case of the German Jewish Hilfsverein Schools in Palestine 1901-1914”, pp. 299-300.

²³⁷ Jacob M. Landau; “The Educational Impact Of Western Culture On Traditional Society In Nineteenth Century Palestine”, pp. 503.

²³⁸ MS, 1321 (1903-1904), s. 432.

Tabloya bakıldığında Hayfa’da Fransızlara ait iki tane İbtidai okul olduğunu görüyoruz. 1.’sinin adı Rahibat El Habite Mektebidir. Okulun mesul müdürü Mirsiyon namında bir kişidir.²³⁹ Rahibeler okulu olduğu için 30 kız talebe vardır. 1270 yani miladi 1853’te kurulmuştur. Faaliyetlerine ruhsatsız devam etmektedir. 2. okulun adı El Nasıra Mektebidir. 150 kız öğrenci vardır. Erkek öğrencinin sayısı verilmemiştir.

Mesul müdürü Madam Diriyo’dur.²⁴⁰

Tablo 21. Hayfa Kazasındaki Fransız Rüşdiyeleri.²⁴¹

Kaza	Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Millet	Mektebin Derecesi	Talebe Adedi	Mektebin Tarihi	Ruhsatname Tarihi
Hayfa	Musevi Mektebi	Fransa	Rüşdi	200 -	1295	Ruhsatsız
//	Ferer Mektebi	//	Rüşdi	180 -	1297	//

Fransızlara ait iki tane “Rüşdi” derecesinde okul vardır. Musevi Mektebinin mesul müdürü Benşemol’dür.²⁴² Okulda 200 erkek öğrenci vardır. Kız öğrenci sayısı bilinmemektedir. 1295 yani miladi 1878 tarihinde kurulmuştur. Eğitim-öğretim faaliyetlerine ruhsatsız devam etmektedir. İkinci okulun adı Ferer Mektebidir. Okulun mesul müdürü Konrad’tır.²⁴³ 180 erkek öğrencisi vardır. Kız nüfus burada da belirtilmemiştir. Okulun açılış tarihi 1297’dir yani miladi 1880’dir. Bu rüşdi okul da ruhsatsız çalışmaktadır.

²³⁹ MS, 1321 (1903-1904), s. 432.

²⁴⁰ MS, 1321 (1903-1904), s. 432.

²⁴¹ MS, 1321 (1903-1904), s. 432.

²⁴² MS, 1321 (1903-1904), s. 432.

²⁴³ MS, 1321 (1903-1904), s. 432.

Tablo 22. Hayfa Kazasındaki Fransız İdadileri.²⁴⁴

Liva	Kaza	Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Millet	Mektebin Derecesi	Talebe Adedi Z / A		Mektebin Tarihi Kuşadı	Ruhsatname Tarihi
Akka	Hayfa	Rahibeler Mektebi	Fransa	İdadi	-	-	Kadim	Ruhsatsız
//	//	Fererler Mektebi	//	//	150	-	1298	//

Bu tabloda bir de namına ruhsat verilmiş olan müdürü mesul bölümü var fakat herhangi bir isim belirtilmemiştir.²⁴⁵

Tabloya bakıldığında Hayfa kazasında Fransızlara ait iki tane İdadi derecesinde okulun olduğunu görürüz. 1.'sinin adı Rahibeler Mektebidir. Yalnız öğrenci sayılarına ilişkin herhangi bir veri bulunmamaktadır. Bu okulun çok eskilerden beri var olduğunu göstermek için “Kadim” terimi kullanılmaktadır. Ve ruhsatsız olarak eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmekteydi. 2. Fransız okulu ise Fererler Mektebi'dir. 150 Erkek öğrenciye sahip olan bu okulun kaç tane kız öğrenciye sahip olduğuna dair herhangi bir veri girilmemiştir. 1298 yani Miladi 1881 yılında açılan bu okul da eğitim-öğretim faaliyetlerine ruhsatsız devam etmekteydi.

Hayfa'da ayrıca “Mahrefe” isminde bir de Fransız manastırı mevcuttur.²⁴⁶

²⁴⁴ MS, 1316 (1898-1899), s. 986-987.

²⁴⁵ MS, 1316 (1898-1899), s. 987.

²⁴⁶ BOA, DH.İD / 50-117, 07/ZA/1329.

3.2.3. İngiliz Okulları

Tablo 23. Hayfa Kazasındaki İngiliz Okulları.²⁴⁷

Kaza	Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Millet	Mektebin Derecesi	Talebe Adedi	Mektebin Tarihi	Ruhsatname Tarihi
				Z / A		
Hayfa	Protestan Mektebi	İngiliz	İbtidai	50 -	1300	Ruhsatsız
//	Protestan İngiliz Mektebi	İngiliz	//	- 150	1297	//

Tabloya göre Hayfa’da iki tane İngiliz okulu bulunmaktadır. Eğitim dereceleri İbtidai’dir. 1. okulun adı Protestan Mektebi’dir. 50 erkek öğrencinin olduğu bu okulda kız öğrenci sayısı belirtilmemiştir. 1300 yani miladi 1883 yılında kurulan bu okul faaliyetlerine ruhsatsız devam etmektedir. 2. İngiliz İbtidaisi’nin adı Protestan İngiliz Mektebi’dir. Erkek öğrenci sayısı belirtilmeyen okulda 150 kız öğrenci mevcuttur. 1297 yani miladi 1880 yılında kurulan bu okulda ruhsatsızdır.

3.2.4. Yahudi Okulları

Tablo 24. Hayfa Kazasındaki Yahudi Rüşdiyeleri.²⁴⁸

Kaza	Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Millet	Mektebin Derecesi	Talebe Adedi	Mektebin Tarihi	Ruhsatname Tarihi
				Z / A		
Hayfa	Musevi Mektebi	Fransız	Rüşdiye	200 -	1295	Ruhsatsız

Tabloda bir Hayfa’da Yahudilere ait bir tane Rüştîye mektebi olduğu görüyoruz.

²⁴⁷ MS, 1321 (1903-1904), s. 432.

²⁴⁸ MS, 1321 (1903-1904), s. 432.

Bu mektebin mesul müdürü bir Fransız olan Benşemol Efendi'dir.²⁴⁹ Mektebin derecesi Rüşdiye olup 200 erkek öğrenci vardır fakat kız öğrenci sayısı belirtilmemiştir. 1295 yani miladi 1878 tarihinde kurulmuştur. Eğitim-öğretim faaliyetlerine ruhsatsız devam etmektedir.

Tablo.25. Hayfa Kazasındaki Yahudi İdadileri.²⁵⁰

Kaza	Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Millet	Mektebin Derecesi	Talebe Adedi	Mektebin Tarihi	Ruhsatname Tarihi
Hayfa	-	Musevi	İdadi	150 -	1303	Ruhsatsız

Tabloya göre Hayfa'da Yahudilere ait bir tane İdadi olduğunu görülmektedir. 150 Erkek öğrencinin olduğu okulda kız öğrenci sayısı verilmemiştir. 1303 yani miladi 1886 tarihinde kurulmuş olan okul, eğitim öğretim faaliyetlerine ruhsatsız etmektedir.

Bu tabloda namına ruhsat verilmiş olan müdür-ü mesul da belirtilmemiştir.²⁵¹

İbrani ortaokul ve liseleri (ikincil okullar-secondary schools) öncelikle Yafa'da 1906 yılında kuruldu (başlangıçta sadece 17 öğrencisi varken hızla artarak 800 öğrenciye ulaştı). Ardından 1909 yılında Kudüs'te ve 1913 yılında Hayfa'da diğerleri açıldı. 1913 yılına gelindiğinde İbraniceyi eğitim dili olarak kullanan, 2600 öğrencinin kayıtlı olduğu, karma eğitim sisteminin uygulandığı 60 tane bu tarz okul mevcuttu.²⁵² Bununla birlikte 1881 yılında Hayfa'da Avrupa'dan (Kol İsrail Haverim) finanse edilen bir Yahudi okulu açılmıştı. Sicil kayıtlarında bu okul "medresat el-israiliyyun" olarak gözükmektedir.²⁵³

²⁴⁹ MS, 1321 (1903-1904), s. 432.

²⁵⁰ MS, 1317 (1899-1900), s. 1084-1085.(Bk. MS, 1318 (1900-1901), s. 1204-1205'te aynı okuldan bahsedilmektedir. Yalnız kuruluş tarihi 1300 olarak gözükmekte ve ruhsatsız ifadesi yerine yine aynı anlama gelen "bila ruhsat" ifadesi kullanılmaktadır.)

²⁵¹ MS, 1317 (1899-1900), s. 1084.

²⁵² Jacob M. Landau; "The Educational Impact Of Western Culture On Traditional Society In Nineteenth Century Palestine", pp.503.

²⁵³ Mahmoud Yazbak; Haifa In The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 215.

Daha önce Almanlarda gördüğümüz seküler (dünyevi) eğitime önem verildiğini ve uygulandığını görmüştük. Fakat Yahudiler, Yahudi geleneksel toplumu tehlikeli gördükleri seküler eğitime karşı mücadele ettiler.²⁵⁴ Bununla beraber Filistin'deki Yahudi çocuklarının büyük çoğunluğu geleneksel de kurumlarda da olsa eğitim-öğretim faaliyetlerine katılıyorlardı. Sir Moses Montefiore bile bu okulların seküler eğitim programlarına sahip olmaları için Yahudileri ikna edemedi. 1910'un sonuna doğru Yahudi çocuklarının yaklaşık %90'ı geleneksel eğitim veren okullarda (örneğin Heder, Talmud Torah ve daha yüksek seviyede Yeshiva) eğitim görüyorlar sadece %10 kadarı ise diğer okul türlerine kayıtlıydılar.²⁵⁵

3.2.4.1. "Alliance Israelite Universelle" nin Kurduğu Yahudi Okulları

Alliance Israelite Universelle cemiyeti 1860 yılında Fransa'da kuruldu.²⁵⁶ Kuruluş amacı geri kalmış ülkelerdeki Yahudilerin tehlike altındaki sivil ve dini hak ve özgürlüklerini savunma, felakete uğrayan Yahudilere yardım etme ayrıca Yahudilerin mesleki ve genel eğitim almalarını sağlamaktı.²⁵⁷

1867 yılında faaliyetlere başladılar ve Kudüs'te bir okul açtılar. 1880 yılında Hayfa'da bir erkek okulu ve 1882 yılında Kudüs'te erkek ticaret okulu kurdular. Ardından Yafa, Tiberian ve Safed'te erkek ve kız okulları(ayrı ayrı) açıldı. 1910 yılına gelindiğinde Alliance Israelite Universelle okullarından 11 tanesi faaliyetlerine devam ediyordu. Okulların tamamı eğitimde Fransız yaklaşımı üzerine temellenmiş, seküler eğitim çizgisinde faaliyet gösteriyorlardı.²⁵⁸ Alliance Israelite Universelle aynı zamanda bu bölgelerde Fransız dili ve kültürünü yaymak için gönüllü bir şekilde çalışıyordu.²⁵⁹

²⁵⁴ Jacob M. Landau; "The Educational Impact Of Western Culture On Traditional Society In Nineteenth Century Palestine", pp. 506.

²⁵⁵ Jacob M. Landau; "The Educational Impact Of Western Culture On Traditional Society In Nineteenth Century Palestine", pp. 500.

²⁵⁶ Jacob M. Landau; "The Educational Impact Of Western Culture On Traditional Society In Nineteenth Century Palestine", pp. 501.

²⁵⁷ Kurt Grunwald; "Jewish Schools Under Foreign Flags in Ottoman Palestine, Studies on Palestine During The Ottoman Period", pp. 169.

²⁵⁸ Jacob M. Landau; "The Educational Impact Of Western Culture On Traditional Society In Nineteenth Century Palestine", pp. 502.

²⁵⁹ Jacob M. Landau; "The Educational Impact Of Western Culture On Traditional Society In Nineteenth Century Palestine", pp. 501.

20 yıl içerisinde Kudüs, Yafa, Hayfa, Safed, ve Taberiya’da erkekler ve kızlar için 15 okuldan oluşan bir okul ağı kuruldu. Bunlar içinde en önemlisi Kudüs’teki ticaret okuluydu. Bu okulda demir dövme, metal dökme, mekanik, halıcılık ve duvarcılık, dokumacılık ve boyacılık gibi atölyeler vardı.²⁶⁰

Alliance Israélite Universelle’yi takiben 1871’de Anglo-Jewish Association ve son olarak 1901’de Hilfsverein de Yahudilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruldu.²⁶¹ Almanların eğitim faaliyetlerini anlatırken Hilfsverein’in kurduğu okullara detaylıca değinmiştik.

Bütün Yahudi kuruluşları ve okullarının gelirleri ise Avrupa’daki çeşitli derneklerin yardımları, kurucularının bağışları, miras gelirleri ile Avrupa’da toplanan paralar ile ayrıca bazı öğrencilerden az miktarda alınan harçlardan oluşmaktaydı.²⁶²

3.2.5. Rus Okulları

Tablo 26. Hayfa Kazasındaki Rus Okulları.²⁶³

Kaza	Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Millet	Mektebin Derecesi	Talebe Adedi Z / A	Mektebin Tarihi Kuşadı	Ruhsatname Tarihi
Hayfa	Rusya Ortodoks Mektebi	Rus	İbtidai	30 50	1311	Ruhsatsız

Tablomuza göre Hayfa’da sadece bir tane Rus okulu bulunmaktadır. En düşük eğitim seviyesi olan İbtidai derecesinde bir okuldur. 30 Erkek öğrenci ve 50 kız öğrenci eğitim-öğretim görmektedir. 1311 yani miladi 1893 tarihinde kurulmuş olup ruhsatsız faaliyet göstermektedir.

²⁶⁰ Kurt Grunwald; “Jewish Schools Under Foreign Flags in Ottoman Palestine, Studies on Palestine During The Ottoman Period”, pp. 173-174.

²⁶¹ Kurt Grunwald; “Jewish Schools Under Foreign Flags in Ottoman Palestine, Studies on Palestine During The Ottoman Period”, pp. 169.

²⁶² Kurt Grunwald; “Jewish Schools Under Foreign Flags in Ottoman Palestine, Studies on Palestine During The Ottoman Period”, pp. 168.

²⁶³ MS, 1321 (1903-1904), s. 432.

Rus Ortodoks Mektebinin mesul müdürü ise Nikolayefki isminde birisi idi.²⁶⁴

Filistin’de Rus eğitimi iki dil üzerine temellenmişti. Bunlar: Arapça ve Rusçadır.²⁶⁵

3.2.6. Rum Okulları

Tablo 27. Hayfa Kazasındaki Rum Okulları.²⁶⁶

Kaza	Mektebin İsmi	Mektebin Mensup Olduğu Millet	Mektebin Derecesi	Talebe Adedi	Mektebin Tarihi	Ruhsatname Tarihi
				Z / A	Küşadı	
Hayfa	Rum Ortodoks Mektebi	Rum Ortodoks	Rüşdi	50 -	1270	Ruhsatsız

Not: Z: Erkek(Zeker) talebe ifade eder.

A: Kız(Anas) talebeyi ifade eder.

- : ise ilgili alanla alakalı herhangi bir bilgi olmadığını gösterir.

Tablomuza baktığımızda Hayfa’da bir tane Rum Ortodoks mektebi olduğunu görüyoruz. Bu okul Rüştiye derecesinde olup 50 erkek öğrenciye sahiptir. Kız öğrenci sayısı ise bilinmemektedir. 1270 yani miladi 1853 tarihinde kurulmuştur. Ruhsatsız faaliyet göstermektedir.

Bu okulun mesul müdürü Damiyanos isminde birisidir.²⁶⁷

Genel bir eğitim değerlendirmesi yapacak olursak yabancıların Filistin’e gelmesinden önce de yerleşik Hristiyanların okulları vardı. Bununla birlikte yabancılar eğitimin yaygınlaşmasına ve eğitime Avrupa boyutun katılmasına katkıda bulundular. Yahudilerin

²⁶⁴ MS, 1321 (1903-1904), s. 432.

²⁶⁵ Jacob M. Landau; “The Educational Impact Of Western Culture On Traditional Society In Nineteenth Century Palestine”, pp. 505.

²⁶⁶ MS, 1321 (1903-1904), s. 428.

²⁶⁷ MS, 1321 (1903-1904), s. 428.

durumuna bakacak olursak eğitimleri büyük ölçüde birçok rekabetçi sponsor tarafından yönetildiler ve kurulular. Hristiyanların destekçileri ise genellikle misyoner cemiyetler olmuştur.²⁶⁸

Eğitim alanında çeşitli Hristiyan gruplar arasında durmak bilmeyen bir rekabet söz konusuydu. Bütün gruplar dini yaklaşıma sahiplerdi bunun yanında -diğer konuların arasında- en az bir yabancı dil öğrenme gereğini vurguluyorlardı. Örneğin: Katolikler; Fransızca ya da İtalyanca, Presbiteryenler, Anglikanlar, Kuveykırlar; İngilizceyi, Luteryenler; Almancayı ve Ortodokslar da Rusçayı destekliyordu.²⁶⁹

²⁶⁸ Jacob M. Landau; “The Educational Impact Of Western Culture On Traditional Society In Nineteenth Century Palestine”, pp. 504.

²⁶⁹ Jacob M. Landau; “The Educational Impact Of Western Culture On Traditional Society In Nineteenth Century Palestine”, pp. 504. (Kuveykırlar: Bir Protestan tarikatının üyeleridir.)

İKİNCİ BÖLÜM

4. Ticari Yapı

4.1. Bankacılık Faaliyetleri

Kıyı kasabalarının ekonomileri ve limanların etkinlikleri ile ilgili veriler kısıtlıdır aynı zamanda veriler tutarlı ve güvenilir değildir.²⁷⁰

Bu dönemdeki Kudüs'teki Amerikan Konsoloslugu, kayıtların noksanlığı ile memurların ihmalleri ve birçok eşya kolisinin kayıt edilmeden ve gümrük vergisi ödemedi, sadece biraz bahşış verilerek geçirildiğinden yakındır. Fakat Konsolosluk raporlarına, yıllıklara ve çeşitli yayınlara dayanarak kasabaların ekonomilerindeki genel eğilimler, çeşitli kaynakların nitelikleri, nicelikleri hakkında sonuçlar çıkarabiliriz.²⁷¹

19. yüzyıl boyunca teknolojinin evrimi özellikle vapurların kullanımındaki yaygınlaşma Doğu Akdeniz'de ticari aktivitelerin büyük oranda artmasına katkı sağladı. Buharın kullanılması, gemilerin taşıma kapasitelerini, hızlarını ve güvenilirliğini artırdı. Doğu Akdeniz kıyılarında gemilerdeki ve ticaretteki bu artış eğilimi 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte daha da arttı. Bunlara ek olarak bu eğilimin artmasında 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı reformcularının ticareti geliştirmek için gösterdikleri ilgi de etkili oldu.²⁷²

²⁷⁰ Ruth Kark; "The rise and decline of coastal towns in Palestine", pp. 74.

²⁷¹ Ruth Kark; "The rise and decline of coastal towns in Palestine", pp. 74-76. (Bk. J.G. Wilson to Hunter, Jerusalem, 4 October 1879, T 471, USNA.)

²⁷² Ruth Kark; "The rise and decline of coastal towns in Palestine", pp. 80.

Ortadoğu’da Modern bankacılık 19.yy’ın ikinci yarısında ortaya çıktı. Bankacılık yavaş fakat istikrarlı bir ilerleme sağlıyordu. Tabi bu ilerleme çeşitli ülkelerin ekonomik büyümelerinin ve çoğunlukla karma-ekonomik sistemden liberal ekonomiye geçiş hızlarına bağlıydı.²⁷³

Beyrut vilayet salnamelerin de Hayfa ile ilgili olarak sadece Ziraat Bankası ve Osmanlı bankalarının adı geçmekteydi.²⁷⁴ Ziraat bankası muhtemelen bölgedeki en eski yerel kredi müessesesidir. Şubeleri ve temsilcilikleriyle bölge ziraatının gelişmesine etkili bir şekilde katkıda bulunmuştur.²⁷⁵ Hayfa’da 1882 yılında köylü çiftçiye varlıklarını devam ettirmeleri, nakit sıkıntılarını gidermeleri ve çalışmalarını bırakmamaları amacıyla onlara borç vermek için Ziraat bankasının bir şubesi açılmıştır. Bu şube bölgedeki emlak ve arazi sahiplerinden oluşan bir komisyon tarafından yönetilmiştir. 1909 yılında kazadaki çeşitli köylerin vergi borcunu tayin etmek için yine aynı yöneticiler arasından bir vergi toplama komisyonu oluşturulmuştur.²⁷⁶ 1863’te kurulan Osmanlı bankası ise muhtemelen bölgedeki en eski modern bankacılık müessesesidir.²⁷⁷ Osmanlı Bankası 1906 yılında Hayfa şubelerini açtı.²⁷⁸

Bankacılıkta faaliyetlerinde değişiklikler meydana geldi. İlk kez büyük Avrupa bankaları Filistin’de şubeler açtılar. 1. Dünya savaşının arifesinde Banque Imperiale Ottomane, Credit Lyonnais, Deutsche-Palastine Bank ve The Anglo-Palestine Compony²⁷⁹ Filistin’de

²⁷³ Anwar Ali; “Banking in The Middle East”, International Monetary Fund Staff Papers, 6:1,(1957:Nov.) pp. 51.

²⁷⁴ BVS,1322 (1904-1905), s. 276.

²⁷⁵ Anwar Ali; “Banking in The Middle East”, pp. 65. (Ziraat Bankası, temelleri 1867 yıllarına dayanan bir Türk devlet bankasıdır. Ahmet Şefik Mithat Paşa (Mithat Paşa) 1863 yılında Pirot Kasabası’nda kurduğu ilk Memleket Sandığını oluştururken Türk gelenekleri arasında zaten varolan ve karşılıklı yardımlaşma esasına dayanan imece geleneğinden esinlenmiştir.1867 yılında “Memleket Sandıkları Nizamnamesi” nin yürürlüğe girmesiyle Osmanlı Devleti’nin her yanında Sandıklar faaliyete başlamış ve uzun yıllar başarıyla hizmet vermiştir.15 Ağustos 1888’de Menafi Sandıkları’nın yerine işlevlerini üstlenecek modern finans kuruluşu olarak Ziraat Bankası resmen kurulmuş, o tarihte faaliyette bulunan Menafi Sandıkları da Banka şubelerine dönüştürülerek faaliyete başlamıştır.)

²⁷⁶ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 71.

²⁷⁷ Anwar Ali; “Banking in The Middle East”, pp. 51.

²⁷⁸ <http://www.obarsiv.com/ob-tarih.html> (Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi’nin İnternet Sitesidir. Ayrıca Osmanlı Bankası hakkında bk. Edhem Eldem, Osmanlı Bankası Tarihi, İstanbul 1999.)

²⁷⁹ Hayfa’da bir şubesi bulunan (The Anglo Palestine Company Limited) bankası az çok bir Yahudi bankasıdır. Bankanın bütün memurini Yahudi’dir. Aynı zamanda banka sermayesi 500 liradan aşağı bulunan Yahudi sermayedarlar (sermayedarlar) ile muamelat-ı ticariye (ticari muameleler) de bulunuyor. Gayrı-Yahudi olanlarla bulunmuyor. Diğer taraftan bu banka arazi vesaire satın alıp Yahudi’ye veriyor. Bir miktar da para ikraz ediyor (borç veriyor). Yahudi ev yaptırıyor ve borcu uzun seneler taksit ile ödüyor. Bundan dolayıdır ki günden güne Yahudilerin maliye ve ticariyeleri Hayfa ve bütün Filistin’de tezayüt ediyor (çoğalıyor). Bk. Mehmet Behcet; Beyrut Vilayeti, s. 263.

faaliyet gösteriyordu. Bu bankaların ülkede 1914'te 18 tane şubesi vardı. Bunlar geleneksel bankacılık faaliyetleri alanında önemli bir etkinliğe sahipti.²⁸⁰

Tablo 28. 1914'te Filistin'de Faaliyet Gösteren Modern Bankalar ve Şubeleri.²⁸¹

Bankanın İsmi	Kuruluşu	Merkezi	Sermayesi	Filistin'deki Şubeleri
Banque Imperiale Ottomane	1863	İstanbul	FF 250 Milyon	Kudüs, Yafa, Hayfa
Credit Lyonnais	1863	Lion	FF 250 Milyon	Yafa, Kudüs
Deutsche Palastine-Bank	1899	Berlin	DM 20 Milyon	Yafa, Kudüs, Hayfa Nablus
Anglo-Palestine Company	1902	Londra	£ 120 Bin	Yafa, Kudüs, Hayfa, Tiberias, Safed, Hebron Gazze
Banque Commerciale de Palestine	1911	Kudüs	T £ 50 Bin	Kudüs

Not: FF: Fransız Frankını ifade ediyor.

DM: Alman Markını ifade ediyor.

£ : İngiliz Sterlinini ifade ediyor.

T £ : Gilbar, burada diğerlerinden farklı bir işaret kullanıyor. Bankanın ismi Fransızca olduğu için Fransız Frankı, Banka Osmanlı sınırları içinde olduğundan Türk Lirası olabilir. Bunlardan farklı bir birim olması da muhtemeldir.

²⁸⁰ Gad G. Gilbar; "The Growing Economic Involvement of Palestine with the West, 1865-1914", Palestine in the Late Ottoman Period, Ed: David Kushner, Yad Izhak Ben-Zvi Press, Jerusalem 1986. pp. 205.

²⁸¹ Gad G. Gilbar; "The Growing Economic Involvement of Palestine with the West, 1865-1914", pp. 206.

Tabloya bakıldığında yukarıda belirttiğimiz gibi bu bankalar 1. Dünya savaşından önce faaliyet Filistin’de gösteren modern bankalardır. Banque Imperiale Ottomane, Credit Lyonnais ve Banque Commerciale de Palestine olmak üzere üç tane Fransız bankası, adı Deutsche Palastine-Bank olan bir tane Alman bankası ve adı Anglo-Palesitine Company olan bir tane İngiliz bankası faaliyet göstermektedir. Bunlardan Hayfa’da şubesi olanlar Banque Imperiale, Deutsche Palastine-Bank ve Anglo-Palestine Company bankalarıdır.

1898 Ağustosunda İsviçre’nin Basel kentinde yapılan İkinci Siyonist kongresinde Siyonistler örgütün parasal sorunlarını tartıştılar. Ve Siyonist örgütün iktisadi politikasını yürütecek bir bankanın kurulmasına karar verdiler. Londra’da sınırlı sorumlu bir anonim şirket olarak 2 milyon sterlin sermaye ile “Yahudi Müstemleke Vakfı” adıyla faaliyetlerine başladı. Adı geçen banka 1903’te sermayesi 100 Bin sterlin olan “İngiliz Filistin Şirketi”ni kurdu. Bu şirkette Hayfa, Yafa, Kudüs, Hebron, Beyrut, Safed ve Tiberyas ve Gaza’da şubeler açarak Yahudi kolonizatörlerinin her türlü toprak alım-satımlarıyla ilgilenmeye başladı.²⁸²

İtalya endüstrisini geliştirmek için hammaddeye ihtiyaç duyuyordu. Kömür kaynakları yoktu ve demir cevheri de yeteri kadar zengin değildi. 20.yüzyılın başında İtalya ticari ve ekonomik nüfuzunu artırmak için Filistin’e yöneldi. İtalya’nın Filistin’deki etkisi sınırlıydı. Ve Fransa Filistin’de nüfuz sahibiydi. İtalya Filistin’deki Katolik inanca mensup unsurları tamamıyla sömürmeye çalıştı. 1905 yılında İtalya ve Fransa arasında her iki devletin doğu Akdeniz’deki kendi dini kuruluşları üzerindeki koruyucu haklarını tanıyan bir anlaşmaya varıldı. Ve İtalya Filistin’deki Katolikler üzerindeki Fransız hamiliğini bitirmeyi ümit ediyordu.²⁸³

Bununla birlikte 1909-1912 yıllarında İtalya, Filistin’in toplam ticaret hacminde çok küçük bir yer tutuyordu.²⁸⁴ Kasım 1918 yılında Banco di Roma’nın yönetim kurulu Doğu Akdeniz’de Yafa ve Hayfa’da birer tane şube açma kararı aldılar.²⁸⁵ Ve Banco di

²⁸² Mim Kemal Öke; Filistin Sorunu, Ufuk Kitapları, İzmir 2002, s. 39.

²⁸³ Sergio Minerbi; “Italian Economic Penetration In Paletsine (1908-1919)”, Studies on Palestine During The Ottoman Period, Ed: Moshe Ma’oz, The Magnes Press, Jerusalem 1975. pp. 466.

²⁸⁴ Sergio Minerbi; “Italian Economic Penetration In Paletsine (1908-1919)”, pp. 468.

²⁸⁵ Sergio Minerbi; “Italian Economic Penetration In Paletsine (1908-1919)”, pp. 478.

Roma, İngilizlerin çıkarttıkları zorluklara rağmen Yafa, Hayfa ve Suriye’de şubelerini 1919 yılında açtı.²⁸⁶

4.2. Hayfa Limanının Ekonomiye Katkısı

Eski zamanlarda Hayfa aşağı yukarı hiç bilinmezdi. 18. yüzyılda küçük bir balıkçı köyüydü.²⁸⁷ Bununla birlikte Osmanlı yöneticileri Hayfa kasabasının tarihi önemli mahallerden değilse de gelecekte vapur ve vasıtalarının barınabilecek limanı bulunmasından dolayı civar mahallerin ticaret yeri olabilecek potansiyeli olduğunu düşünmekteydiler.²⁸⁸ Gerçekten de Filistin sahilleri içerisinde kuzeydeki Nakura burnu ile Hayfa’nın sahilleri müstesna olmak üzere sığ kumsallardan oluşmaktaydı. Bu itibarla Filistin doğal koy ve limandan mahrumdu.²⁸⁹ Hayfa ise Hayfa körfezi boyunca hilal şeklinde Kermil dağının eteklerine uzanan Filistin’in tek doğal limanına sahipti.²⁹⁰

1860’lar sonunda Osmanlı Filistin’inin ekonomik ve sosyal gelişmesinde yeni bir dönem başladı.1. Dünya Savaşından önceki 45-50 yıllık dönemde Filistin’in ekonomisi büyük bir modernizasyon ve büyüme süreci geçirdi.²⁹¹ 19.yy’ın son çeyreği liman kentlerinin dünya ekonomisinde doruğa ulaştığı dönem oldu. İngiliz egemenliğinin sürmesinin yanı sıra ulaşım ve iletişim olanaklarının dünya çapında yaygınlaşması küresel bağlamda bir ekonomik açılmayı sağladı. Liman kentlerinin iç kesimlerden farklılıkları, eskisine göre çok daha belirgin hale geldi. Beraberlerinde paha biçilmez teşebbüs güçlerini, başkentte ve iç kesimlere uzana bağlantı ağlarını da getiren göçmenlerin durmak bilmez akınlarının öncülüğünde, artan nüfuslarıyla birlikte maddi refahları da arttı.²⁹² Bu süreçten yararlanan Hayfa 19.yüzyılda ve özellikle 19.yüzyılın ikinci yarısında önemli gelişme belirtileri gösterdi.²⁹³ Bu gelişmelerde 1905 yılında açılan Hicaz demiryolunun Hayfa Şubesi’nin etkisi, vapurların demirlemesi için uygun olması da Hayfa’nın başarısına önemli katkı

²⁸⁶ Sergio Minerbi; “Italian Economic Penetration In Paletsine (1908-1919)” , pp. 480.

²⁸⁷ E. Ray Casto; “Haifa: The Port City of Palestine”, pp. 344.

²⁸⁸ BVS, 1322 (1904-1905), s. 280.

²⁸⁹ Celal Tefik Karasapan; Filistin ve Şark-ül-Ürdün, C.1, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul 1942, s. 6.

²⁹⁰ E. Ray Casto; “Haifa: The Port City of Palestine”, pp. 344.

²⁹¹ Gilbar, Gad G.; “The Growing Economic Involvement of Palestine with the West, 1865-1914”, pp. 188.

²⁹² Y. Eyüp Özveren; “Beyrut”, Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri 1800-1914, Ed.: Çağlar Keyder; Özveren, Y. Eyüp; Quataert, Donald, (Çev: Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 83.

²⁹³ Yehoshua Ben-Arieh; “The Population of The Large Towns in Palestine During The First Eighty Years of The Nineteenth Century According To Western Sources”, pp. 55.

sağlamıştır.²⁹⁴ Akdeniz, Filistin sahillerinde yaz-kış umumiyetle dalgalı ve oynak olduğundan sahiller, limanlardan başka yerlerde, gemi ve kayıkların yanaşmasına elverişli değildir.²⁹⁵

1898 yılında Alman İmparator ve İmparatoriçenin ziyareti dolayısıyla bir iskele inşa edilmişti.²⁹⁶ Hayfa bu iskeleden başka modern bir limana²⁹⁷ sahip değildi. Hatta liman dairesi olmadığından liman muamelatı bir külliyyede yapılıyordu.²⁹⁸

Hayfa’da liman inşa etmek isteyenlerden Osmanlı hükümetinin imtiyaz bedeli olarak 10.000.000 frank isteyeceği tahmin ediliyordu.²⁹⁹ Eski Türkiye mali vaziyeti dolayısıyla Fransa’ya bağlı bulunduğu Fransız sermayesine imtiyazlar vermeye mecbur olmuş ve yine bu yüzden Hayfa limanı fenni ihrazatının Fransız mühendisleri tarafından yapılmasını kabul etmişti ki; herkes Beyrut limanı gibi Hayfa limanı imtiyazını da Fransızlara verilmiş addediyordu. Fakat harp başlangıcında imtiyaz henüz verilmemişti.³⁰⁰ Zaten Herr Meissner Paşa limanın yapımının yabancı bir şirkete bırakılmaması, inşasının mutlak surette Hicaz Demiryolu’na bağlı kalması gerektiğinde ısrar etmiştir. İnşaatın yabancı bir şirkete ihale edilmesi halinde söz konusu şirketin öncelikle Beyrut limanı ile rekabet içerisine gireceğini ve ortaya çıkacak ücret savaşlarının olumsuzluklar doğuracağını, bu türden olumsuzlukların yaşanmaması için limanın yapım ve işletiminin devlet eliyle olması gerektiğini savunmuştur.³⁰¹ Hayfa’da bir liman inşa edilmesi düşünülmüşse de yapılan

²⁹⁴ Ruth Kark; “The rise and decline of coastal towns in Palestine”, pp. 76-77.

²⁹⁵ Celal Tevfik Karasapan; Filistin ve Şark-ül-Ürdün, C.1, s. 7.

²⁹⁶ The Encyclopaedia Of Islam, Hayfa Maddesi, Vol.III, New Edition, Leiden 1971, pp.325.

²⁹⁷ Hayfa’da bir liman’ın yapılmamış olması, yolcu ve eşyaların botlarla kıyıya ulaştırılmasını zorunlu kılıyordu. Bu durum, fırtınalı havalarda botların kıyıya yanaşamaması nedeniyle büyük sıkıntılara yol açıyordu. Berliner Tageblatt gazetesi bu güçlüklerle rağmen, Hayfa’ya bir liman inşa edilmemesini iki nedene bağlamaktadır. Birinci neden, Osmanlı yöneticilerinin herhangi bir yabancı şirkete Hayfa Limanı imtiyazını vermek istememeleriydi. Hicaz Demiryolu’nun kilit bir noktasının yabancıların eline geçmesi bu hattın bağımsızlığı üzerine titreyen Osmanlı yöneticilerince olumlu karşılanmıyordu. İkinci neden, Hayfa’ya bir liman inşa edilmesini istemeyen Akka’lıların tepkisiydi. Bu Akka’lıların sosyal ve ekonomik yönden tamamen çöküşü anlamına gelirdi. Bk. Murat Özyüksel; Hicaz Demiryolu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 144-145.

²⁹⁸ BOA, DH.MKT / 83-2421, 04/B/1318.

²⁹⁹ Sergio Minerbi; “Italian Economic Penetration In Palestine(1908-1919)”, pp. 472.

³⁰⁰ Diekmann; “Hayfa Liman İnşaatı”, Demiryolları Mecmuası (Çev.: Bürhanettin), S. 87.Haydapaşa Demiryollar Matbaası, 1932, s. 209.(Dergide sadece Diekmann ismi verilmiştir ve Dieckmann’ın Alman Devlet Demiryolları Müşaviri olduğu ifade edilmiştir. Çeviren kişiyle ilgili olarak ta sadece Bürhanettin ismi verilmiş, Haydar Paşa İşletme Kaleminde çalıştığı ifade edilmiştir.)

³⁰¹ Metin Hülagu; Bir Umudun İnşası Hicaz Demiryolu, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2008, s. 192-193.(Heinrich August Meissner muazzam teknik tecrübesi, Türk dilini, Osmanlı İmparatorluğu ve onun bürokrasisini çok iyi bilmesi nedeniyle hicaz demiryolları hattının inşasının emanet edildiği kişidir.Ayrıca Meissner’in Demiryollar İnşaatı adında bir kitabı vardır. Bu kitabında Meissner demiryolu yapılırken

hesaplamalar neticesinde böyle bir girişimin düşünüldüğünde çok pahalıya mal olacağı anlaşılmıştır. Dolayısıyla da liman inşa etmekten vazgeçilerek bir iskele yapılmasına karar verilmiştir.³⁰²

Modern gemiciliğin talepleri Hayfa’da yeni bir limanın inşa edilmesini gerekli kılmıştır.³⁰³ Bu modern liman gelecekte Filistin hükümeti tarafından 1929 yılında inşasına başlanarak tamamlanacak ve Teşrinievvel Salı günü resmen açılacaktır.³⁰⁴ Yapımında Hayfa’nın birkaç mil güneyindeki Atlit’ten çıkarılan taşlar ve yerel olarak üretilen çimento kullanılmıştır. Ve iskele duvarına da iki tane gümrük geçiş kulübesi inşa edilmiştir.³⁰⁵ Bugün Hayfa, İngiliz Manda Hükümeti tarafından inşa edilen Filistin sahilinin tek modern limanına sahip olmakla övünmektedir. İsrail devletinin kurulmasından bu yana bu liman daima gemilerle doludur.³⁰⁶

Hayfa limanına demirleyen vapur ve yelkenlilerin adet ve tonajlarının 15-20 yıl içerisinde devasa bir şekilde arttığını düşündüğümüzde Hayfa’nın gelişmesinde limanın uygun olup bu konjonktürden gereğince istifade edebilmesi önemli rol oynamıştır.

atölyelerin, dökümhanelerin, kazhanelerin, tamirhanelerin, mağazaların, depoların, yönetim binalarının ve benzeri yapıların özelliklerini ve nerelere inşa edileceğini ayrıntılı bir şekilde ifade etmiştir. Bk. Meissner; Demiryollar İnşaatı (Çev.: İhsan Bingüler) Yüksek Mühendis Mektebi Matbaası, İstanbul 1936.)

³⁰² Metin Hülagu; Bir Umudun İnşası Hicaz Demiryolu, s. 192. (Limanın inşasının bütün masraflarıyla 1.100.000 Türk lirası olacağı tahmin edilmiş fakat bu maliyetin bu bedelden de fazla olduğu anlaşılmıştır.)

³⁰³ E. Ray Casto; “Haifa: The Port City of Palestine”, pp. 346.

³⁰⁴ Belirtilmemiş; “Hayfa Limanı”, Türkiye Cumhuriyeti Nafia Vekaleti Nafia İşleri Mecmuası, C. 1, S.1, 1934, s. 25. (“The Engineer” mecmuasının 3 Teşrinisani 1933 tarihli nüshasından tercüme edilmiştir. Resmi açılışı yapan Filistin Komiseri Sir Arthur Wauchope’tur.)

³⁰⁵ E. Ray Casto; “Haifa: The Port City of Palestine”, pp. 346.(1 mil, 1609 metredir. Atlit mevki Hayfa’nın 10 mil güneyindedir.)

³⁰⁶ Norman Bentwich; “Acre Old and New”, Contemporary Review, 188 (1955:July/Dec.), pp. 233-234.

Tablo 29. Filistin Limanlarına Demirleyen Gemilerin Tonaj ve Adetleri (1895-1913)³⁰⁷

	Gemilerin Sayısı			Tonaj		
	Vapur	Yelkenli	Toplam	Vapur	Yelkenli	Toplam
1895						
Akka	66	991	985	60.590	11.787	72.377
Hayfa	99	527	626	103.145	7.481	110.626
Yafa	457	900	1.357	533.531	20.700	554.231
Gazze	2	119	121	2.245	1.936	4.181
1913						
Akka	36	691	727	17.309	9.109	26.418
Hayfa	486	1.111	1.597	808.763	14.311	820.074
Yafa	665	676	1.341	1.160.315	16.166	1.176.481
Gazze			6			8.007

Hayfa ile Akka aynı hinterlant (iç bölge) için rekabet ettiler ve bu rekabet 1. Dünya savaşının patlak vermesinden önce Hayfa'nın avantajı ele geçirmesiyle nihayete erdi.³⁰⁸ Bir ticaret ve gemicilik merkezi olan Akka'nın üstünlüğü Hayfa'ya kaptırmasında Hayfa'nın doğal koşullarının modern gemilerin demirlemesi için daha iyi olması etkili olmuştur.³⁰⁹

Tablomuza baktığımızda da vapur ve yelkenlilerin hem adette hem de tonajda 1885 yılından 1913 yılına kadar artış gösteren tek limanın Hayfa olduğunu görmekteyiz. Liman kentleri arasında Akka tam anlamıyla bir çöküş yaşamıştır. Gazze vapur ve gemilerin tonajı itibariyle 4.181 tondan 8.007 tona çıkarak yaklaşık iki kata varan bir artış göstermiştir. Yafa da ise vapur ve gemi adedi toplamında azalma görülürken gemilerin tonajları itibariyle 554.231 tondan 1.176.481 tona ulaşarak muazzam bir büyüme

³⁰⁷ Ruth Kark; "The rise and decline of coastal towns in Palestine", pp. 81.

³⁰⁸ Ruth Kark; "The rise and decline of coastal towns in Palestine", pp. 77.

³⁰⁹ David Kushner; "From Eyalet to Sancak: The District of Acre in Transition, 1840-1918", pp. 2023.

yaşamıştır. Hayfa'ya 1895'te 626 vapur ve yelkenli demirlerken bu sayı 1913'te 1.597'ye ulaşmıştır. Vapur sayısında yaklaşık 5 kat, yelkenli sayısı ise 2 kat artış meydana gelmiştir. Tonaj rakamları itibariyle de 1895'te 110.626 ton 1913'te 820.074'e ulaşmıştır. Yani vapur ve yelkenli sayısında yaklaşık 3 kat, tonajında ise 8 kat artış göstererek büyüme oranında birinci sıradadır. Fakat büyüklük itibarıyla Yafa'dan sonra ikinci sıradadır.

Gemilerin tonajlarıyla ilgili 1910 ve 1913 yıllarına ait bir başka bir tablo verelim.

Tablo 30. 1910-1913 yıllarında Suriye ve Filistin'in Başlıca Liman Şehirlerindeki Vapurların Tonajları.³¹⁰

	1910 Ton-000	%	1911 Ton-000	%	1912 Ton-000	%	1913 Ton-000	%
Beyrut	1.701	32	1.535	32	1.233	27	1.748	31
Yafa	1.115	21	1.025	21	1.014	22	1.160	20
Tripoli	896	17	824	17	859	19	1.092	19
Hayfa	771	14	750	15	685	15	793	14
İskenderiye	632	12	573	12	556	12	676	12
Latakia	170	3	120	2	128	3	181	3
Sidon	61	1	23	-	26	1	50	1
Gazze	-	-	9	-	7	-	8	-
Toplamlar	5.346	100	4.859	100	4.508	100	5.708	100

Konumuza başlarken kıyı kasabalarının ekonomileri ve limanların etkinlikleri ile ilgili verilerin kısıtlı aynı zamanda bu verilerin tutarlı ve güvenilir olmadığını fakat çeşitli kaynaklara dayanarak kasabaların ekonomilerindeki genel eğilimler hakkında sonuçlar çıkarabileceğimizi belirtmiştik. Tablomuzdaki 1913 yılında Hayfa limanındaki gemi tonajı

³¹⁰ Gad G. Gilbar; "The Growing Economic Involvement of Palestine with the West, 1865-1914", pp. 201.

ile Tablo.26'daki 1913 yılı Hayfa verilerini karşılaştırdığımız zaman 27.074 tonluk bir fark görüyoruz. Bu farkın kayıtların noksanlığı ile memurların ihmalleri ve birçok eşya kolisinin kayıt edilmeden ve gümrük vergisi ödmeden , sadece biraz bahşiş verilerek geçirilmesinden kaynaklanabilme ihtimalleri olduğunu belirtmiştik. Buna rağmen 1910-1913 yılları arası Hayfa'nın limanına uğrayan gemilerin tonajlarının 770.000 ton ile önceki tabloyu referans alarak 820.000 ton arasında değiştiğini söyleyebiliriz.

Hicaz demiryollarının inşasından sonra (1900-1908) Hayfa açık limanı git gide büyük bir ehemmiyet kazanarak eski zamanlarda (kurunu ulada) mühim bir ticaret merkezi olan Akka'yı çok geride bırakmıştı. Hicaz demiryolları için Hayfa'ya büyük miktarda malzeme sevkolunmuş ve keza mezkur demiryollarını ait müdiriyet ve mağazalar tesis edilmişti. 1. Dünya savaşından evvelki on sene zarfında hacı ve eşyayı ticariye nakliyatının günden güne yükselen miktarı dolayısıyla Hayfa; posta, yolcu ve tüccar vapurları tarafında muntazaman uğranan bir liman oldu. Hatta Havran'ın Beyrut limanı vasıtasıyla yaptığı zahire ihracatının³¹¹ büyük kısmını Hayfa limanı çekmişti. Bununla birlikte Deutsche Levante Linie Harpten şark memleketlerinde Alman ticaretinin yükselmesine çok ciddi yardımlarda bulunmuştu. Ve Alman demiryolları ile şark memleketleri arasında, bunlar meyanında Hayfa ile dahi, doğrudan doğruya marşandiz (yük treni) seyrü seferini birleştirmiştir. Bu suretle Almanya'nın en büyük tren istasyonlarından hepsi aracı komisyonculara gerek kalmaksızın şark limanlarına düzenli olarak eşya sevk edebiliyordu.³¹²

19. yüzyıl boyunca teknolojinin evrimi özellikle vapurların kullanımındaki yaygınlaşma Doğu Akdeniz'de ticari aktivitelerin büyük oranda artmasına katkı sağladı. Buharın kullanılması, gemilerin taşıma kapasitelerini, hızlarını ve güvenilirliğini artırdı. Doğu Akdeniz kıyılarında gemilerdeki ve ticaretteki bu artış eğilimi 1869 yılında Süveyş

³¹¹ 1899 İngiltere Vice-Counsel raporuna göre Havran 'dan gelen birçok hububat Hayfa aracılığıyla ihraç edildi. Yaz mevsiminde 3 ay boyunca 40.000 ton civarında hububat ihraç edildiği tahmin edilmiştir. Bk. Yazbak; a.g.e., pp. 197-198. Bununla birlikte 1911 yılında Beyrut'tan Şam'a 48.863 ton (toplam miktarın %91'i), Hayfa'dan ise 4.935 ton (toplamın %9'u) yük taşınmıştı. Ertesi yıl Hayfa'dan Şam'a 8.952 ton (%21) ile Beyrut'tan Şam'a 34.095 ton (%79) şeklinde gerçekleşmişti. Şam'dan Beyrut'a 1911 yılında 36.300 ton (%96), Hayfa'ya 1.567 ton (%4) eşya taşındı. 1912 yılında ise bu rakamlar 38.813 ton (%92) ile 3.560 ton (%8) şeklinde değişmişti. Hayfa lehine oranların değiştiğini görüyoruz fakat Beyrut'un bu ticarete etkili olmasının nedeni ise Fransızların kökleri geçmişe dayanan ticari hakimiyetlerinin artık kurumlaşmış olması ve Şam ile Beyrut'u birbirine bağlayan banka ve ticaret sermayesinin Fransızların denetiminde olmasıdır. Bk. Murat Özyüksel; Hicaz Demiryolu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 148.

³¹² Diekmann; "Hayfa Liman İnşaatı", s. 209.

Kanalının açılmasıyla birlikte daha da arttı. Bunlara ek olarak bu eğilimin artmasında 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı reformcularının ticareti geliştirmek için gösterdikleri ilgi de etkili oldu.³¹³

Gemicilikte 19. yüzyılda yaşanan teknolojik değişiklikler, vapurun kullanılması, karayolu ile yapılan haberleşmede binek arabalarının ve trenlerin kullanılması, kasabalarda iyileştirme faaliyetleri için gösterilen gayretler limanların önemli nakliye noktaları olmalarını sağladı.³¹⁴ Kasabaların ekonomileri limanlarda ki değişimlerden faydalandı. Bunda bir taraftan Avrupa'nın yiyecek malzemeleri ve hammadde talebindeki artış diğer taraftan da ürettikleri sanayi ürünlerini satacak pazar arama ihtiyacı etkili oldu.³¹⁵ Kısaca belirtmek gerekirse, dış ticaret etkileyici ölçüde büyüdü ve bu ticaret içinde Batı ve Orta Avrupa görece çok daha önemli rol oynamaya başladı. 1914'e gelindiğinde, Osmanlı ve Doğu Akdeniz ticaretinin büyük bölümü İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya üzerine odaklaştı.³¹⁶

Endüstri devriminden sonra İngiltere ve Avrupa'da endüstri ürünlerinin miktarının artması, makineleşme, buhar gücünün kullanılması, deniz aşırı ticaret'in canlanması ve merkantilizm'in uygulanması sonucunda Orta Doğu, İngiltere ve Avrupa'da üretilen mamul malları satmak ve bunun yanında gıda ile ham madde satın almak için bir Pazar haline geldi.³¹⁷ Avrupa'dan ithal edilen ucuz endüstri ürünlerinin artması, dokumacılık, eğirmecilik gibi tekstil kolları ile camcılık, ciltçilik ve çanak çömlekçilik gibi geleneksel el sanatlarını vurdu. Özellikle dokumacılık ve eğirmecilik uğraşan üreticiler hızla artan ithal tekstil ürünleriyle rekabet edemediler. Ve doğal olarak dokuma tezgahlarının sayısında büyük çapta bir azalma oldu.³¹⁸ Bunun yanında Ziraat, el sanatları, endüstri ve nakliyecilikte ifade edilen gelişmeler ticari faaliyetlerde bir artış meydana getirmiştir. Toptancı ve perakendeci tüccarlarda ve büyük ithalatçı ve ihracatçılarda bir artış olmuştur. Aynı zamanda özellikle dış ticarete, ticari işlemler artmıştır. Dış ticaret alanında

³¹³ Ruth Kark; "The rise and decline of coastal towns in Palestine", pp. 80.

³¹⁴ Ruth Kark; "The rise and decline of coastal towns in Palestine", pp. 70.

³¹⁵ Ruth Kark; "The rise and decline of coastal towns in Palestine", pp. 80.

³¹⁶ Çağlar Keyder; Y. Eyüp Özveren; Donald Quataert; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Liman Kentleri", Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri 1800-1914, Ed. Çağlar Keyder; Y. Eyüp Özveren; Donald Quataert, Çev.: Gül Çağalı Güven; Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 130-131.

³¹⁷ Ruth Kark; "The rise and decline of coastal towns in Palestine", pp. 70.

³¹⁸ Gad G. Gilbar; "The Growing Economic Involvement of Palestine with the West, 1865-1914", pp. 198-199.

uzmanlaşmalar başlamış ve büyük Arap tüccar aileler arasında ticaret şirketleri ortaya çıkmaya başlamıştır.³¹⁹ El sanatlarının gelişmesinde Filistin'e ziyarete gelen hacılar ve turistleri sayılarındaki artış ve Batı'da dini içerikli süs eşyalarına yönelik talep genişlemesi neticesinde el sanatlarında özellikle dini içerikli süs eşyalarının üretiminde ve bunların ihraç edilmesinde etkili olmuştur.³²⁰

Filistin ve dünya ekonomik sisteminin birbirine bağlanması ve ekonomik büyümenin sonucu olarak yeni talepler ile mal ve hizmetlerin üretimi üç üretim sektöründe önemli yapısal ve üretimsel değişikliklerle sonuçlandı. Mesela tarımda ihraç ürünü desteği toplam tarımsal üretimde bir büyüme sağladı. Bu büyüme esasen turuncgil üretimindeki artıştan kaynaklanmaktaydı. Portakal ve limon 1870'lerden önce de zaten Filistin'de üretilip, ihracatı yapılıyordu. Bununla birlikte 10 sene içerisinde meyve bahçesi dönümünde ve mahsul miktarında çok büyük bir artış meydana geldi. Bu artış özellikle 1890'ların ikinci yarısında 1. Dünya Savaşının patlak vermesine kadar sürdü. Meyve bahçeleri 1880'de 7.500 dönüm iken 1913'te 33-35 bin dönüme yükselmiştir. Bu gelişme 1904-1913 yıllarında Turuncgilleri başlıca ihracat ürünü yaptı. Turuncgil ekimindeki büyüme sadece arazi ve sermaye'deki artışla değil bunlara ek olarak teknolojik yeniliklerle mümkün hale geldi.³²¹

Tarımsal alanla sanayi merkezi arasındaki mal taşımacılığını gerçekleştiren yabancılar, sömürgeciler, tüccarlar ve aracılarla bunların adamları, ticari ağın her iki tarafındaki üreticilerle tüketicileri bağlayan temel ara durak olan liman kentinde yaşıyorlardı.³²² Bu tüccar toplulukları iyi örgütlenmiş, iyi eğitim görmüştü; bu nedenle de çıkarlarını başarıyla koruyabiliyorlardı. Çeşitli yerli ve yabancı güçleri birbirlerine karşı kullanarak bu iktidar oyunundan kazançlı çıkarak kendilerini kanıtlamışlardı. Güçleri, kendilerini daha geniş platformlara sokan bağlantılarından kaynaklanıyordu. İlk olarak, liman kentlerinde din sınırı gözetmeyen türde ilişkiler, tüccar topluluğuna konumunu geliştirme avantajı sağlıyordu. İkinci olarak kurdukları iş bağlantılarının yanı sıra, paylaştıkları evrensel

³¹⁹ Gad G. Gilbar; "The Growing Economic Involvement of Palestine with the West, 1865-1914", pp. 203.

³²⁰ Gad G. Gilbar; "The Growing Economic Involvement of Palestine with the West, 1865-1914", pp. 202. (The Baedeker 1912'de Sadık Paşa'nın evini Suriye ve Filistin'e giden turistlerin Hayfa'daki molalarında ziyaret edebilecekleri iki evden biri olarak listelemiştir. Diğer ziyaret edilebilecek ev ise Salim Huri (Khuri)'nin evidir. Bk. Mahmoud Yazbak; Haifa In The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 144.)

³²¹ Gad G. Gilbar; "The Growing Economic Involvement of Palestine with the West, 1865-1914", pp. 189-191.

³²² Çağlar Keyder; Y. Eyüp Özveren; Donald Quataert; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Liman Kentleri", s. 122.

burjuva kültürü aracılığıyla da birbirleriyle yatay ilişki içindeydiler.³²³ Bu ekonomik gurubun içerisinde tüccar ve tefecilerden oluşan büyük bir grup vardı. Bunlarda çok sayıda üretici ve tüketici alış-veriş yapma zorunluluğu nedeniyle coğrafi olarak dağıldılar ve liman kentlerinden iç kesimlere uzanan bir ticaret ağı oluşturdular.³²⁴ Bu insanlar, liman kentleri arası ağları her şeyden çok korumaları gereğinin bilincindeydiler.³²⁵

Şehir duvarlarının dışında imar faaliyetlerinin artmasıyla birlikte gelişmiş bir altyapının inşası başlamıştır. Pazar yerleri, dükkanlar, acenteler, bankalar ve otellerin açılması; bunların etkisiyle de sağlık ve eğitim hizmetlerinin gelişmesi ile yeni hastane, klinik ve okulların açılması sağlanmıştır.³²⁶ Bu yatırımlar çoğunlukla özel sektörde örneğin ev ve işyerleri gibi binalardan oluşmaktadır. Çok az bir derecede de Osmanlı yönetimi, vakıflar ve yerli ve yabancı toplulukların organizasyonları tarafından yapılmıştır. Bunlar da daha çok hükümet binaları, okullar, hastaneler ve insanları ahlakça yükselten dini ayinlerin yapıldığı yerlerden(Camiler, Kiliseler ve Sinagoglar) oluşmaktadır.³²⁷

Tablo 31. Filistin'in Kıyı Kasabalarının Nüfus Yoğunluğu ve İmar Edilmiş Alanları (1841-1917).³²⁸

	1841		1917	
	Dönüm	Kişim Başı	Dönüm	Kişi Başı
Akka	220	45	220	36
Hayfa	123	20	1201	17
Yafa	98	48	1280	34
Gazze	552	21	752	33

³²³ Çağlar Keyder; Y. Eyüp Özveren; Donald Quataert; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Liman Kentleri”, s. 154.

³²⁴ Çağlar Keyder; Y. Eyüp Özveren; Donald Quataert; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Liman Kentleri”, s. 142.

³²⁵ Çağlar Keyder; Y. Eyüp Özveren; Donald Quataert; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Liman Kentleri”, s. 154.

³²⁶ Ruth Kark; “The rise and decline of coastal towns in Palestine”, pp. 85-88.

³²⁷ Gad G. Gilbar; “The Growing Economic Involvement of Palestine with the West, 1865-1914”, pp. 202-203.

³²⁸ Ruth Kark; “The rise and decline of coastal towns in Palestine”, pp. 84.

Konaklama binaları başat olarak şehirlerde inşa edilmiştir. (Kudüs surlarının dış tarafı, Yafa, Nablus, Hayfa ve diğer kasabalar). Bunun yanında kırsal alanlarda da inşa edilenler vardır. Bu yatırımlar Araplar, Yahudiler ve yabancılar tarafından yapılmıştır. Doğal ve göç yoluyla nüfusta meydana gelen artış ile Filistin toplumundaki şehirleşme süreci bu yatırımların yapılmasına hız verdi.³²⁹

Tabloyu yorumlayacak olursak 1840'larda Akka, Hayfa ve Yafa gibi etrafı surlarla çevrili şehirlerin 100-200 dönümü geçmedi. Gazze ise etrafı surlarla çevrili olmadığı için 550 dönüm civarındaydı. Hayfa ve Yafa, Osmanlı Devrinin sonuna doğru göze çarpan bir şekilde 1200 dönümlere ulaşmıştır. Aynı zamanda da nüfus yoğunluğunda da belirli bir azalma olmuştur. Hayfa'da 1840'ta dönüm başına 20 kişiden, 1914-1917 yıllarında dönüm başına 17 kişiye düşmüştür. Yafa'da nüfus yoğunluğu aynı dönemde dönüm başına 48 kişiden 34 kişiye düşmüştür. Bu iki kasabada şehir duvarlarının dışına ticari, pazarlama ve yönetsel birimlere ek olarak birçok ikamet alanları yapılmıştır.³³⁰

Ayrıca İngiliz Donanması tarafından stratejik ve askeri amaçlar için yapılmış kıyı kasabalarını gösteren haritalar vardır. Bu çizilen haritalar bizim imar edilen alanların niteliklerini analiz edebilmemize imkan sağlar. Bunlar kasabaların büyüme oranlarını tahmin etmek için önemli bir ölçüttür diyebiliriz.³³¹

Sonuç olarak diyebiliriz ki Filistin ekonomisinin büyüme ve modernleşmesi ortalama gelir ve yaşam standartlarında bir artış meydana getirdi. Bu sonucu desteklemek için deliller: Birincisi, bu dönemde(1865-1914) baştan sona yerel tüketim için şeker, kahve ve tütün gibi lüks malların ithalatının nüfusun artmasının üzerinde olması, ikincisi kişi başına hububat ve pirinç tüketiminin artması, üçüncüsü hırdavat ve mobilya gibi dayanıklı tüketim mallarına sahip olma oranının artması, dördüncüsü ve sonuncusu 19. yüzyılın son

³²⁹ Gad G. Gilbar; "The Growing Economic Involvement of Palestine with the West, 1865-1914", pp. 202-203.

³³⁰ Ruth Kark; "The rise and decline of coastal towns in Palestine", pp. 84.

³³¹ Ruth Kark; "The rise and decline of coastal towns in Palestine", pp. 83.(Bu haritalarla ilgili detaylı bilgi için Bk. (Maps of Acre, Haifa, Jaffa and Gaza included in R.C. Alderson. Notes on Acre and Some of the Coast Defences of Syria, London 1843, in Baedeker 1912 and in Great Britain, Handbook on Northern Palestine and Southern Syria, Cairo 1918. Also a map of Gaza 1:63,360, Survey of Egypt, 25 January 1917. Ayrıca İngilizlerin, Filistin topoğrafya haritasını tamamlamak üzere Gazze'den başlayarak Mısır hududunda bazı mahallerde harita çalışmaları yaptıkları Osmanlı Devleti tarafından da biliniyordu. Bk BOA, DH. KMS / 25-6, 07/B/1332.)

on yılı ve 20. yüzyılın başlarında şehirlerde uzun zaman ikamet eden yabancıların artmasıdır. Muhtemelen kırsalda da yaşam standardı yükselmiştir.³³²

4.3. Hicaz Demiryolu Hayfa Şubesi'nin Açılmasının Ekonomiye Etkisi

1 Mayıs 1900'de II. Abdülhamit, tahta çıkışının 25. yıldönümünü kutlamak amacıyla, Hicaz Demiryolu'nun³³³ inşasını ilan etti.³³⁴ Görünüşe göre Şam, Medine ve Mekke'yi birbirine bağlayarak hac görevini kolaylaştırmak için başlatılmış bir projedir.³³⁵ Zira o günkü şartlarda Mekke ve Medine'ye gitmenin temel vasıtası deve kervanlarından ibaretti. Bazen deve sırtında bazen de yaya olarak yapılmak zorunda olan ve yaklaşık iki ayı bulan bu yolculuk en yılmaz yolcuları bile çileden çıkaracak kadar çetin şartlarda gerçekleşebiliyordu. Örneğin Şam-Medine arası bir yolculuk deve sırtında 40 gün sürmekteydi.³³⁶ Hattın kısa ve uzun vade de sağlayacağı faydalar üzerine de durulduğunu görmekteyiz. Bilhassa, demiryolunun Güney Suriye'deki güzergahının belirlenmesi esnasında , çevredeki yerleşim birimlerinin ticari kapasitelerinin artırılması açısından en uygun yol tercih edilmişti. Mesela Müzeyrib-Maan güzergahının Havran ve Kerek sancaklarının köylerine nispeten yakın olarak belirlenmesi bu iki sancağın ekonomik gelişimleri açısından önemli gelişmeler doğuracaktı. Aynı şekilde Der'a-Hayfa hattının yapımında, Hicaz Demiryolu inşaat malzemelerinin Beyrut limanı yerine Hayfa'ya indirilme düşüncesiyle birlikte, gelecekte bu bölgenin tabii zenginliklerinin ekonomiye kazandırılması ve Hayfa-Şam arasındaki ticaretin geliştirilmesi de hedeflenmişti.³³⁷ Şüphesiz hattın inşasında dini ve ekonomik düşüncelerin dışında önemli politik ve stratejik

³³² Gad G. Gilbar; "The Growing Economic Involvement of Palestine with the West, 1865-1914", pp. 205.

³³³ Sultan'a izafetle "Hamidiye" ön takısıyla da adlandırılana Hicaz demiryolunun yapımı, Şerif Mardin'in deyişiyle II.Abdülhamit'in güçlü biçimde bir simge oluşturma mekanizması çerçevesinde şekillenen İslamcı siyasetinin kayda değer bir uzantısı olarak görülebilir. II.Abdülhamit'in simgesi önemliydi, hatta o kadar önemliydi ki 1900 senesinde başlayıp, Hicaz demiryolunun Medineye ulaştığı 1908'e kadar muntazaman devam eden Hindistan Müslümanlarının coşkulu desteği, 1909 yılında II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle bıçak gibi kesilecek ve Hindistan'da bir süre için Jön Türkler aleyhinde büyük tepkiler doğacaktı. Bk. Lütfullah Karaman; "Hicaz Demir Yolu", Askeri Tarih Bülteni, S.22, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997, s. 80.

³³⁴ Walter Pinhas Pick; "Meissner Pahsa and the construction of railways in Palestine and neighboring countries", pp. 183. (Hattın Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. yıldönümü şerefine ilan edildiği salnamelerde de ifade edilmiştir. Bk. BVS, 1326 (1908-1909), s. 55)

³³⁵ Rashid İsmail Khalidi; British Policy towards Syria&Palestine 1906-1914, Ithaca Press, London 1980, s. 57.

³³⁶ Metin Hülagu; Bir Umudun İnşası Hicaz Demiryolu, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2008, s. 26.

³³⁷ Ufuk Gülsoy; Hicaz Demiryolu, Eren Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 50. (Osmanlı arşiv belgelerine dayanan bu eserle ilgili kısa bir değerlendirme için bk. Sezgin, İbrahim; "Hicaz Demiryolu", Bilge, S. 7, Ankara 1995, s.74-75.)

anlamları da vardı.³³⁸ Bunların arasında güney Suriye, Hicaz ve Yemen'in taşralarını İmparatorluğun geri kalanıyla bağlayarak özellikle İngilizlere karşı buraların savunulabilirliğini artırmak sayılabilir.³³⁹ Daha açıklamayı daha da genişletecek olursak 2. Abdülhamit, Havran bölgesindeki isyana meyilli Dürzüler üzerinde ve Arap yarımadasının kuzey batı bölgesindeki yıllarca süren kabile savaşları önlemek için ve uzakta bulunan Yemen³⁴⁰ üzerindeki otoritesini sağlamlaştırmak istemiştir. Başkent İstanbul ile Mezopotamya ve Arap Yarımadası arasında sıkı bir bağ kurulması amaçlamıştır. Ayrıca Hicaz demiryolu, Osmanlıların Süveyş kanalına bağımlılığından kurtulması ve Osmanlı birliklerinin Akdeniz'den Arabistan'a geçerken Süveyş kanalındaki İngilizlerin geçiş esnasındaki tetkiklerinden ve yüksek geçiş ücretlerinden kurtulması için tasarlanmıştır diyebiliriz.³⁴¹ Yani hattın inşa edilmesinin gerisindeki en temel nedenlerin başında hiç şüphesiz ki askeri ve siyasi beklentiler yer almıştır. Bu nedenlere ilaveten dini nedenlerin de belirli bir yeri olduğunu gözardı etmemek gerekir.³⁴²

Bu hat katıksız Osmanlı-Müslüman projesi olarak ve tamamıyla emsalsiz bir hat olarak tasarlandı. Bu Osmanlı'nın itibarının artması ve gerek Osmanlı İmparatorluğu içinde gerekse dış dünyada Osmanlı imajının tekrar ihya edilmesi demektir.³⁴³ Bununla birlikte Hicaz demiryolunun salt Müslüman Mühendislerince inşa edileceği ilkesinden vazgeçilince, bir Alman mühendis, Heinrich August Meissner teknik yönetim başına getirildi³⁴⁴ Heinrich August Meissner'e, muazzam teknik tecrübesi, Türk dilini, Osmanlı İmparatorluğu ve onun bürokrasisini çok iyi bilmesi nedeniyle bu hattın inşası emanet

³³⁸ Walter Pinhas Pick; "Meissner Pahsa and the construction of railways in Palestine and neighboring countries", pp. 183.

³³⁹ Rashid İsmail Khalidi; British Policy towards Syria&Palestine 1906-1914, s. 57.

³⁴⁰ İslam illerinin oluşturduğu gövdenin mutlaka korunması gerekiyordu. İngilizler ise Arabistan politikalarıyla Müslüman bölgeleri hedefleyerek ana gövdeye yönelmiş oluyorlardı. 2. Abdülhamit 1900 yılında durumu, "maalesef İngilizlerin Anadolu'da nüfuzu çok kuvvetlidir. Şimdiden Yemen'de başımıza güçlükler çıkarmaya başlamışlardır. İngilizlerin tahrik ettikleri Arap kabileleri arka arkaya isyan etmektedir" şeklinde açıklıyordu. Bk. Murat Özyüksel; "Osmanlı Demiryolu İşletmeciliğinde Bir Devlet Girişimi: Hicaz Demiryolu (I)", İktisat Dergisi, S. 292, Şefik Matbaası, İstanbul 1989, s. 19.

³⁴¹ Walter Pinhas Pick; "Meissner Pahsa and the construction of railways in Palestine and neighboring countries", pp. 184. (İngilizler Türklerle yapılacak muhtemel bir savaşta Arap aşiretler, Dürzüler, Maruniler ve hatta Arap Müslüman çoğunluk bile Türklere karşı aktif müttefiklere dönüşebilir tarzında öngörude bulunuyorlardı. Bk. Rashid İsmail Khalidi; British Policy towards Syria&Palestine 1906-1914, s.85; Akka-Şam şimenferleri çalışmaları vesilesiyle, İngiliz memurların sayılarının çoğalarak Dürzi karyelerini dolandırmaya başladıkları tespit edilmiştir. Bk. BOA, Y.PRK. UM. 135-46. 18/S/1317.)

³⁴² Metin Hülagu; Bir Umudun İnşası Hicaz Demiryolu, s. 26.

³⁴³ Walter Pinhas Pick; "Meissner Pahsa and the construction of railways in Palestine and neighboring countries", pp. 183.

³⁴⁴ Murat Özyüksel; "Osmanlı Demiryolu İşletmeciliğinde Bir Devlet Girişimi: Hicaz Demiryolu (II) ", İktisat Dergisi, S. 293-294, Yenilik Basımevi, İstanbul 1989, s. 30.

edildi. Meissner³⁴⁵, 8 yıl içerisinde Şam'dan Medine'ye Hayfa-Der'a hattı da dahil Hicaz demiryolunun inşasını ve açılışını başarmıştır.³⁴⁶ Hicaz Demiryolu Osmanlı İmparatorluğunun üstlendiği en büyük teknik proje ve Pan-İslamizmin somut bir ifadesi haline geldi.³⁴⁷ El ele verince Müslümanların da büyük işler başarabileceği bu sayede daha açık bir şekilde görülmüştür. Ve önceleri demiryolu projesini bir hayal ve aldatmaca olarak gören batılı devletler ortaya çıkan tablo karşısında şaşkınlıklarını gizleyememişlerdir.³⁴⁸

Fransızların Beyrut'tan demiryolu ile Damaskus'a oradan da Mezariye'e nakledilen demiryolu taşıtları ve ekipmanları için uyguladığı tarifeler çok yüksekti. Beyrut limanı Fransızların kontrolündeydi. 1902'lerde Meissner, Osmanlıları Fransızların fahiş fiyat tarifelerinden kurtarmak ve Akdeniz'e açılan ayrı, bağımsız bir çıkış kapısı kurmak için tarihi önemi olan bir karara vardı. Hayfa'daki başlangıç noktasından Jezreel'in(kuzey İsrail'de Galilee ve Samaria tepelerinin arasında bir ova) verimli ovasını geçerek Ürdün vadise uzanan yeni bir demiryolu hattı tasarlandı. Bu yeni bir şey değildi daha önce Claude Conder 1870'lerin başında buna benzer bir demiryolu öngörmüştü, Laurence Oliphant ve Gottlieb Schuhmacher'de 1880'lerde bunu ifade ettiler. 1890'larda İngiliz Pilling ve Hill'de Hayfa'dan Ürdün Nehrine ve oradan da Şam'a bir demiryolu inşa etmeyi teklif etmişlerdi.³⁴⁹ 1871 Eylül'ünde Hayfa'daki İngiltere Vise-Consul'da görev yapan Thomas B. Sandwith tarafından bir layiha yazılmış ve bu layiha İngiliz parlamentosunun bünyesindeki özel bir komisyona gönderilmiştir. Bu layihada ,kendisinin 1861-5 yılları arasında Hayfa' daki Vice-Consul'un görev yaptığı zamanlarda Hayfa'dan Bağdat'a uzanan bir demiryolu hattının yapılmasıyla ilgili bir düşüncenin başladığını belirtir. Ve bu hattın Kermil Dağı'nın kuzeyinden başlayacak, küçük fakat verimli Esdraelon ovasından geçerek Tiberian denizinin yanındaki Ürdün'e oradan Havran'ın muazzam mısır-yetiştirme

³⁴⁵ 2. Abdülhamit de Meissner'in çalışmalarından oldukça memnun olmalıydı ki, kendisine 7 Mart 1904'te Paşa unvanı vermişti. Aynı zamanda Arabistan'ın iç bölgelerine girildikçe yöre halkı yabancılara karşı dostça duygular beslemeyebilirdi. Paşa unvanı, halkın Meissner'e düşmanca duygular beslemesini engelleyecekti. Bk. Murat Özyüksel; Hicaz Demiryolu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 132-133.

³⁴⁶ Walter Pinhas Pick; "Meissner Pahsa and the construction of railways in Palestine and neighboring countries", pp. 180.

³⁴⁷ Walter Pinhas Pick; "Meissner Pahsa and the construction of railways in Palestine and neighboring countries", pp. 180.

³⁴⁸ Ufuk Gülsoy; "Gerçekleşen Bir Rüya; Hicaz Demiryolu", Yeni Türkiye, S. 32., Ankara 2000, s. ?.

³⁴⁹ Walter Pinhas Pick; "Meissner Pahsa and the construction of railways in Palestine and neighboring countries", pp. 190-191.

alanlarına Havran'dan Şam'a ve oradan da Bağdat'a uzanabileceğini belirtilmektedir.³⁵⁰ Aslında Meissner sadece daha önce önerilen bu hattı hayata geçirmek istemiştir.³⁵¹

Projenin başlamasında sonra 3 yıldan daha kısa bir süre içerisinde Ekim 1905 tarihinde bu yeni hat Der'a'ya ulaştı. Toplam uzunluğu-Meissner'in daha önce yaptığı Mezarib-Der'a da dahil edildiğinde- 161 km'dir.³⁵² Yine 1905'te Der'a-Hayfa Hattı tamamlanarak Akdeniz bağlantısı sağlandı.³⁵³ 1905 yılında Hayfa-Şam demiryolunun yapılmasıyla Ürdün nehrinin ötesindeki geniş bir alana ulaşım kolaylığı gerçekleşti. Böylece Hayfa'nın hinterlandı (iç bölgesi) genişledi.³⁵⁴ 1906'da Şam-Hayfa arasında seferlere başlandı.³⁵⁵ Hayfa ile Şam arasında her gün Şam ile Medine arasında haftada üç gün karşılıklı yolcu ve ticari eşya katarları³⁵⁶ (trenleri) çalışmaktaydı. Bunlar dışında gerekli görüldükçe inşaat malzemeleri, askeri erzak sevkıyatı ve hacılar için ilave tren seferleri düzenleniyordu.³⁵⁷ Diğer taraftan iç turizmi canlandırmak düşüncesiyle de mübarek günlere tesadüf eden tarihlerde Medine'ye Hayfa ve Şam'dan ucuz trenler kaldırılıyordu. Bu seferler kısa zamanda büyük ilgi gördü ve 1912'de bu şekilde 1219; 1913'te % 135 artışla toplam 2.797 kişi Medine'yi ziyaret etti. Rebiülevvel, Recep, Şaban ve Ramazan aylarında gidiş-dönüş olarak tertip edilen bu seferlerden elde edilen gelir, 1912'de 9.556, 1913'de 24.212 lira oldu.³⁵⁸ Ve Hicaz demiryolunun açılan kısımlarının ve Harem'i Şerif'in elektrikle aydınlatılmasının halkı ziyadesiyle memnun ettiği biliniyordu.³⁵⁹

³⁵⁰ Eliahu Elath; "A British Project For The Construction Of A Railway Between Jaffa and Jerusalem", Studies on Palestine During The Ottoman Period, Ed: Moshe Ma'oz, The Magnes Pres, Jerusalem 1975. pp. 422.

³⁵¹ Walter Pinhas Pick; "Meissner Pahsa and the construction of railways in Palestine and neighboring countries", pp. 191.

³⁵² Walter Pinhas Pick; "Meissner Pahsa and the construction of railways in Palestine and neighboring countries", pp. 192-193.

³⁵³ Ufuk Gülsoy; "Bağışlarla Gerçekleşen Eser: Hicaz Demiryolu", Tarih ve Medeniyet, S.6., İstanbul 1995, s. 37.

³⁵⁴ E. Ray Casto; "Haifa: The Port City of Palestine", pp. 345.

³⁵⁵ Ufuk Gülsoy; "Bağışlarla Gerçekleşen Eser: Hicaz Demiryolu", s.37.(Hicaz Demiryolunun Hayfa kolu (161 km uzunluğunda) 443 tane köprü ve kanal'a sahipti. Bunların 329 tanesi arası 73 kilometre mesafe olan Samakh'dan(deniz seviyesinin 173 metre altında) Der'aya (deniz seviyesinin 529 metre üzerinde) giden hattın en zor kısmında inşa edilmiştir.)

³⁵⁶ Hayfa-Der'a-Şam (280 km) hattı, Hicaz Demiryolu'nun tamamında taşınan yolcu ve yük trafiğinin dört üçüne sahiptir. Bir başka ifadeyle, Hicaz Demiryolu'nun yapılmış olan 1.184 km'lik diğer bölümünde, yani toplam hattın beşte dördünde, yolcu ve yük trafiğinin sadece dörtte biri gerçekleşmektedir. Bk. Murat Özyüksel; Hicaz Demiryolu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 260.

³⁵⁷ Ufuk Gülsoy; Hicaz Demiryolu, s. 141-142.

³⁵⁸ Ufuk Gülsoy; Hicaz Demiryolu, s. 247.

³⁵⁹ BOA, Y.PRK.MYD / 103-26, 16/Ş/1326.

1905'ten itibaren trenler Hayfa'dan Şam'a oradan da Ürdüne transit gelip gitmeye başladığı zaman doğal olarak Hayfa'nın genişlemesinde bir patlama olmuştur. Göçün ve ticaret hacminin artması, hayfa limanının gelişmesi, yeni bir liman inşa edilmesinin planlarının yapılması ile Hayfa'nın Mutasarrıf Merkezi olarak Akka'nın yerini alacağı söylentileri Hayfa'nın genişlemesinin diğer etkenleri olarak sayılabilir. Konaklama ve yemek fiyatları fırladı. İngiltere vise-counsel'un 1905-1907 yılları üzerine hazırlanan raporda geçim maliyetlerinin artışı ile ilgili uzun bir anlatım bulunmaktadır. Mesela Hicaz Demiryolunun çalışmasından dolayı, kara ve deniz kuvvetleri personeli ile memurlar ve göçmenlerin akını yaşanmıştır. Bu da kira bedellerinde bir artış meydana getirmiştir. 1904 raporunda bir kişi kaldığı daireye 25 Fransız pound'u öderken 1907'de bu rakam 55 pound'a yükselmiştir.³⁶⁰ Hayfa-Şam-Medine arasında ticari eşya ve hayvan sevkıyatında büyük artışlar kaydedildi. Hattın civarındaki yerleşim birimleri hızla gelişmeye ve büyümeye başladı. İnşaat sektörü gelişti, çok sayıda özel ve kamu binaları yapıldı. Zirai üretim ve şehirleşme hızlandı. Ve Hayfa bir ithalat ve ihracat limanına dönüştü.³⁶¹ Yenbu ve Rabiğ iskeleleri, eskiden olduğu gibi, dışarıdan Hicaz'a getirilen zahire nakliyatında kullanılmaya devam edildi. Mesela, Hindistan'dan Medine'ye gelen pirinç ve emtia Yenbu ve Rabiğ iskelelerinde boşaltılıp, buradan develerle şehre taşınıyordu. Bu çeşit nakliyatın doğrudan Hayfa'ya indirilip Hicaz Demiryolu'yla yapılması için, nakliye ücretlerinde tenzilata gidilmesi istenmekteydi.³⁶² Hicaz demiryolunun 1905 yılında kasabaya ulaşmasıyla birlikte doğal olarak şehrin gelirleri arttı. 1909-1910 için belediye bütçesi 300.000 kuruştı. Toplam gelirlerin 3'te 1'i her türlü yakıtın satıldığı bir yer olan Gazhane'den gelmekteydi. Kalan gelirler ise çeşitli vergiler, gümrükler ve aidatlardan toplanmaktaydı.³⁶³

Yukarıda belirttiğimiz geçim maliyetlerinin yükselmesini göstermek ve durumu somutlaştırmak için bir tablo verelim. Bu tabloyu Hayfa'daki İngiliz hastanesinin müdürü hazırlamış olup raporunda pahalılığın artışı göstermek için çeşitli yiyecek-içeceklerin maliyetini kuruş cinsinden vermiştir.

³⁶⁰ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 199.(Geçim maliyetlerinin artığını gösteren rapor için Bk. FO 195/2245, 1 August 1907)

³⁶¹ Ufuk Gülsoy; "Bağışlarla Gerçekleşen Eser: Hicaz Demiryolu", s. 37.

³⁶² Ufuk Gülsoy; Hicaz Demiryolu, s. 246-247.

³⁶³ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 78.

Tablo 32. 1904-1907 Arası Hayfa Kazasındaki Enflasyon.³⁶⁴

Gıda	1904	1907
Et	16.5 per rotl	22.5 per rotl
Balık	12.0 per rotl	24.0 per rotl
Süt	1.0 per litre	2.5 per litre
Pirinç	124 per bag	165 per bag
Tereyağı	22 per rotl	35 per rotl
Zeytin Yağı	10.5 per rotl	18.0 per rotl

Not: per litre: Her bir litreyi ifade eder.

per bag: Her bir kese veya çuvalı ifade eder.

per rotl ise detaylı bir açıklamayı gerektirdiği için şu sadece küçük izahatı yapalım:

Bu Rıtl, rotl, ratl diye de telaffuz edilen ve Ortaçağda Avrupa'daki rottolo'ya da benzeyen rıtl, Yunanca litron'dan gelir ve Arap dünyasında en fazla kullanılan ağırlık birimi olan rıtl'da bölgeden bölgeye farklılıklar mevcuttur. Ayrıca, ürünlerde de farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin Filistin'de 1 rıtl tütün 16 okka, 1 rıtl bal 18 okka, 1 rıtl et de 16, 18 veya 21 okka olup şehirden şehire değişmekteydi. Akka'da rıtl değeri 2.2 kg'dır.³⁶⁵

Biz tablomuzu değerlendirirken Akka'daki rıtl değerini emsal alacağız. 1904'te daha Hayfa Demiryolu şubesi açılmadan 2.2 kg'lık et 16.5 kuruş iken 1907 yılına gelindiğinde 22.5 kuruş olmuştur. Bu tarihler arasında 2.2 kg'lık balık fiyat 12 kuruş iken 24 kuruşa yükselmiş, 2.2 kg'lık tereyağının fiyatı 22 kuruş iken 35 kuruşa yükselmiş, 22. kg'lık zeytin yağı fiyatı 10.5 kuruş iken 18 kuruşa yükselmiştir. Yine bu dönemde 1 litre süt fiyatı 1 kuruş iken 2.5 kuruşa, 1 çuval pirinç fiyatı 124 kuruş iken 165 kuruşa yükselmiştir. Bir misal verecek olursak 1904'te bu ürünlerin hepsinden birer birim alan bir kişi 186 kuruş bedel ödemişken, 1907'ye geldiğinde aynı miktardaki aynı ürünlere 81 kuruş daha fazla olmak üzere 267 kuruş bedel ödemek zorunda kalmıştır denilebilir.

³⁶⁴ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 200.

³⁶⁵ Ünal Taşkın; Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 100-101.

Bahsettiğimiz hastane müdürünün raporunda ayrıca kiralarn ikiye katladığı³⁶⁶, arazi fiyatlarının üçe hatta dörde katladığı, Hayfa'nın Demiryolu istasyonu civarında ve demiryolu istikametinde doğuya doğru yayıldığı ifade edilir. Ayrıca yine bu belgede Hayfa'da ticaret ve sigortacılık alanında faaliyet gösteren 11 tane İngiliz şirketinin isimlerinden bahsedilir. Ticaretin çarpıcı bir şekilde arttığı ve Akka'yı geride bıraktığı belirtilir. Alım-satımı ve ihracatı yapılan ana ürünlerin zeytin yağı, hububat ve sabun olduğu ifade edilir.³⁶⁷

Meyve bahçelerinin arazi miktarı 4 kat artarken, ihraç edilen ürün miktarında da 8 kattan daha fazla bir artış meydana gelmiştir. Bu turunçgil ekimi başlangıçta Filistin'deki Arap özel sektörü tarafından başlatıldı. Osmanlı otoriteleri bu gelişmede rol oynamadılar, onların tek katkısı normalde % 8 ile % 10 arasında değişen gümrük vergilerini turunçgil ihracatında % 1 olarak ayarlamalarıdır. Yahudi sektörü de ancak yüzyılın sonuna doğru turunçgil ekimine büyük çapta yatırım yapmaya başlamıştır. 1. Dünya Savaşından önceki 10 yılda meyve bahçeleri arazilerine hızlı bir şekilde Yahudi iskanı oldu. Bu araziler 1905'te 5840 dönümden 1914'te aşağı yukarı 10000 dönüme yükselmiştir. Böylece 1. Dünya savaşının arifesinde toplam meyve bahçe arazilerinin %30 una Yahudiler sahipti, aşağı yukarı %70'ine de Araplar sahipti. Üretilen turunçgiller yüksek kaliteliydi ve yüksek karlılığa sahipti.³⁶⁸

Hayfa'nın büyüyen önemi Filistin'in değişik bölgelerinden ve ayrıca Suriye ve Lübnan'daki meşhur tüccar ailelerin Hayfa'ya taşınmasını veyahut ta Hayfa'ya şubeler açmalarını teşvik etti. Bunların çoğunu Hristiyan Araplar oluşturuyordu. Aynı zamanda bu Araplar daha önceden Avrupa tüccarları ve konsolosluklarıyla kurdukları yararlı ticari ilişkileri de beraberlerinde getiriyorlardı. Öncelikle aracı olan bu Araplar, Avrupa'nın ilgilendiği çok karlı olan ürünlerin ekiminin yapılması için köylü çiftçileri yönlendiriyorlardı. Fakat bu Araplar çok geçmeden daha büyük karları toplamak için geniş

³⁶⁶ 19. yüzyılın sonunda Hayfa'ya olan yönelik göçmen akını neticesinde gayri menkullerin bir bölümünü ya da tamamını kiralamak karlı bir yatırım haline geldi. Bu dönemde kadınların kocalarından düğün hediyesi yerine bir oda, bir arsa ya da bir arazi üzerine inşa edilen bir ev istedikleri görülmektedir. Birçok kadın bu dönemde sahip oldukları evlerin odalarını kira alabilmek için yeniden düzenlemişlerdir. Çünkü bu para kazanmakta karlı bir yol olmuştur. Yapılan yatırımların kiraya verilmesiyle 20 ay içerisinde toplanan kiralarla yapılan yatırım telafi edilebiliyordu. Bk. Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 183.

³⁶⁷ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 200. (Bahsedilen belge için Bk. FO 321/355, 25 September 1907).

³⁶⁸ Gad G. Gilbar; "The Growing Economic Involvement of Palestine with the West, 1865-1914", pp. 193.

arazileri hatta bütün köyleri satın almaya başladılar. Hristiyan Araplar Tanzimat'ın gayri-Müslimlerin de yerel yönetimlerde yönetim görevlerine gelmelerine imkan sağlayan yeniliklerini kullanarak ticaretten elde ettikleri bu kazancı politik güce çevirmeyi başardılar. Müslüman seçkin aileler bu durumun kendilerinin geleneksel egemenliklerini tehdit eden bir hal olduğunun farkındaydılar. Kendi pozisyonlarının çökmesini önlemek için Müslüman ailelerde Hristiyanlar gibi ticarete yöneldiler, Avrupa, Suriye ve Mısır'daki tüccarlarla ticari ilişkiler kurdular ve bunun yanında arazi ve gayri-menkullerinin de sayılarını artırdılar. Konsolosluk raporlarında sık sık görülen bürokratik-arazi sahibi Müslüman ve Hristiyan seçkinler arasındaki bu rekabet dini bağlamda ele alınır fakat gerçekte bu rekabet ekonomik ve siyasi yapıyı kontrol altında tutmayı amaçlamaktaydı.³⁶⁹

Bütün hicaz demiryolunun trafik müdürlüğü Hayfa'ya taşındı. Burada birkaç yıl çalıştı. Hayfa hattının tamamlanmasıyla, Hicaz demiryolu Akdeniz'e açılan bir çıkış kapısına sahip oldu. Meissner , Hayfa'da gemilerin ve teknelerin yüklerini boşaltabilmeleri için denizin içine doğru sağlam bir iskele inşa etti. Bu iskele İngilizlerin 30 yıl sonra Hayfa'da yapacağı büyük limanın çekirdeğiydi. Bu iskele Meissner'in ülkeye getireceği vinçler için müsaitti. Meissner, Şam'dan Hicaz'a ulaşacak ana hat için, demiryolu araçları-taşıtları, ekipmanlar, inşaat malzemeleri talep etti. Bundan böyle bütün hicaz demiryolu için gerekli olan kömür Hayfa'da boşaltılıyordu. Meissner'in öngörüsü ve gayreti sayesinde Osmanlılar artık Beyrut limanını ve Havran demiryolunu kontrol eden Fransızlara bağlı olmaktan kurtuldular. Hayfa demiryolu, ana hacı yoluna yardımcı bir hat olmaktan daha fazlası haline geldi. Şüphesiz Doğu Akdeniz Bölgesindeki Beyrut'un bir ekonomik merkez olarak önemini azaltarak Suriye'nin tamamının alış-veriş ve ticareti üzerinde bir nüfuz sahip oldu. Bu süreç standart ölçülerdeki Homs-Tropoli hattının yapımının tamamlanmasına kadar yaklaşık 6 yıl sürmüştür. Hayfa şubesi, Osmanlıların ticari çıkarlarını Fransız baskısından uzak bir şekilde sürdürmelerine imkan tanımıştır. Ayrıca Hicaz bölgesine askeri kıtaların gönderilmesine de imkan sağlamıştır. Böylece Osmanlılar, Süveyş kanalına uğramaktan, İngilizlere fahiş vergiler ödemekten ve onların tetkiklerine maruz kalmaktan kurtulmuştur. Bu hattın ve sonraki eklerinin varlığı 1. Dünya savaşında Osmanlıların Sina'da ve ön Filistin'deki operasyonlarında hayati bir öneme sahip olmuştur. Hayfa'nın modern bir şehre doğru gelişmesi, Der'a ya uzanan hattın

³⁶⁹ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 112-113.

tamamlanmasıyla başladı denilebilir. Hayfa küçük bir kasabadan, Şam, Havran ve Filistin'in kuzeyi için önemli bir çıkış kapısı haline gelmişti.³⁷⁰

Hayfa limanı iskelesi önceden önemsiz bir balıkçı iskelesi iken demiryolu ile Cenin ve Şam mntıkalarıyla irtibat kuruldu kurulalı gayet seri bir suretle servet ve kazanç elde etmektedir. Vereceğimiz rakamlar iddiamızı pek açık bir surette ispata kafidir³⁷¹ diyebiliriz.

Tablo 33. 1310 ile 1329 Yılları Arası Hayfa Limanı Gümrük Varidatı.³⁷²

Sene	Hayfa Limanı*
1310	305.830
1311	316.682 ³⁷³
1315	547.000
1320	572.000
1328	4.300.000
1329	5.000.000

* : Değerler kuruş olarak verilmiştir.

Görüldüğü gibi Hayfa limanının gümrük varidatında 1310 (1892-1893), 1311(1893-1894), 1315(1897-1898) ve 1320(1902-1903) tarihlerinde artış olduğu halde aradaki farklar makul derecedir. Fakat Hayfa demiryolu şubesinin açılışı 1323 (1905-1906)) tarihine denk gelmektedir. Hayfa limanı gelirlerinde ki büyük artışın başladığı dönemde bu aralıktadır. 1320 (1902-1903)'de 572.000 kuruş olan liman gelirleri 1328 (1910-1911) gelindiğinde 4.300.000 kuruşa fırlamıştır. Aradaki fark 3.728.000 kuruştur. Bu rakam 1310, 1311, 1315 ve 1320 yıllarındaki liman gelirlerinin toplamı olan 1.741.512 kuruştan bile fazladır. 1329 (1911) yılında ise toplam liman varidatı 5.000.000 kuruşa ulaşmıştır. Bu da Hicaz

³⁷⁰ Walter Pinhas Pick; "Meissner Pahsa and the construction of railways in Palestine and neighboring countries", pp. 193.

³⁷¹ Mehmet Behcet; Beyrut Vilayeti , s. 242.

³⁷² Mehmet Behcet; Beyrut Vilayeti, s. 242.

³⁷³ BVS, 1311 (1893-1894), s. 478. (Tabloya sonradan ilave edilmiştir.)

Demiryolu Hayfa Şubesinin Hayfa ekonomisine yaptığı katkıyı gösteren ekonomik delillerden biridir.

Hayfa belediyesinin gelirlerindeki artışın sebebi ise Hayfa limanında bulunan her türlü yakıtın satıldığı bir yer olan gazhane'den gelmekteydi. Gelirlerin 3'te 1'i gazhaneden kalan gelirler ise çeşitli vergiler, gümrükler ve aidatlardan toplanmaktaydı.³⁷⁴

Son olarak bu dönem Hayfa'sının genel bir tasvirini yapmak için Behçet ve Temimi'nin 1915 yılında tamamladıkları Hayfa ziyaretlerinden edindikleri izlenimleri aktaralım. Onlar Hayfa'nın çok geliştiğinden, kuzeye doğru ve tren istasyonu istikametinde genişlediğinden ve her yerde büyük konakların, evlerin, güzel bahçelerin ve dükkanların olduğundan , Hayfa'ya dünyanın çeşitli yerlerinden gelen insanların yanlarında gelirken kendi geleneklerini ve kültürlerini de getirmeleri neticesinde Hayfa'da her türde kıyafetlerin giyildiğinden ve çok çeşitli dillerin konuşulduğundan bahsetmişlerdi.³⁷⁵ Yani Hayfa, küçük bir kasaba olmaktan kurtulmuş 1870'lerde 4000 ile 6000 arasında tahmin edilen nüfusu 1914'te 22000'e yaklaşmış, 1904'te 296.855 tonluk ihracatını 1913'de 808.763 tona çıkararak ticaret hacmini genişletmiş ve Filistin'in en hızlı gelişen yerleşim merkezi olmuştur.³⁷⁶

³⁷⁴ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 78.

³⁷⁵ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 115.

³⁷⁶ Ufuk Gülsoy; Hicaz Demiryolu, s. 246.

4.4. İhracat ve İthalat Potansiyeli

Tablo 34. Akka, Hayfa, Yafa ve Gazze'nin Çeşitli Yıllardaki Dış Ticaret Verileri.³⁷⁷ (£)

		1825-26	1851	1857	1880-81	1912
Akka	İthalat	2.834			53.881	
	İhracat	13.036			851.703	
	Toplam	15.870			905.584	
Hayfa	İthalat				9.946	530.000
	İhracat				74.431	346.700
	Toplam		5000	5833	84.377	875.700
Yafa	İthalat	6.599			246.078	1.090.019
	İhracat	4.696			248.538	774.162
	Toplam	11.295			494.616	1.864.181
Gazze	İthalat				20.708 *	99.495
	İhracat				222.069	67.000
	Toplam				242.777	166.495

Not: * :Gazze'nin 1880-81 sütunundaki verileri 1894-95 yıllarındaki verilerdir.
£: Sterlini ifade eder.

Tabloya baktığımız zaman 1851 yılında Hayfa'nın ithalat ve ihracat rakamları toplamı 5.000 sterlin civarındadır. 1857'de bu rakam 5.833 sterline yükselmiştir. 1880-81 yılı verilerine göre 9.946 sterlinlik ithalat ve 74.431 sterlinlik ihracatla toplam 84.377 sterlinlik ticaret hacmi olmuştur. Hayfa limanının ekonomiye etkisini anlatırken 1912 yılında Hayfa'nın ihracatının 340.000 sterlin olduğunu belirtmiştik. Bu tablomuza göre de daha önce belirttiğimiz değere yakın olarak 346.700 sterlinlik ihracatın yapıldığı ifade ediliyor. İthalat değeri ise 530.000 sterlin olarak gerçekleşmiştir. 1912'de ithalat ve ihracat rakamları toplamı ise 875.700 sterlindir. 1880-81 yılı rakamlarıyla 1912 yılı rakamlarını karşılaştırdığımız zaman ticaret dengesinin değiştiğini görürüz. Yani 1880-81'de ithalat, ihracattan çok düşük iken, 1912 yılına gelindiğinde ithalat, ihracattan neredeyse 2 kat daha fazla gerçekleşmiştir. Bu durum daha önce değindiğimiz endüstrileşen batı devletlerinin uyguladıkları Merkantilist politikalar neticesinde ürettiği sanayi ürünlerini buldukları pazarlara satıp onlardan gıda ve hammadde almaları neticesindedir. Hayfa'daki zirai

³⁷⁷ Ruth Kark; "The rise and decline of coastal towns in Palestine", pp. 78.

ürünlerin arazilerinin artışı, imar faaliyetleri, ticaretin canlanması da Hayfa'nın dünya ekonomik sistemine entegre olmasının doğal bir sonucudur denilebilir.

İhraç ürünlerinin doğası 1800 ve 1913 yılları arasındaki dönem boyunca çok fazla değişmedi. Çoğunlukla yiyecek malzemesi, küçük çapta zirai endüstriyel ürünler (özellikle sabun) olarak devam etti. 1870'lere kadar pamuk, önemli zirai ürünler içerisinde önemli bir yere sahipti fakat onun yerini turuncgiller aldı. 20. yüzyılın başında da ihracat listesine yeni maddeler eklendi, bunlar: Şarap, sert alkollü içki(viski vb.), kuru üzüm, badem, dini eşyalar, sığır ve hayvan yemleri'dir. Bu ürünler açıkça Yahudi ve Hıristiyanlar sakinler ile ilgilidir. 19.yüzyılın sonunda ve 20.yüzyılın başında ithalat ürünleri çoğunlukla un, pirinç, kahve, şeker, zeytin yağı gibi gıda malzemeleri, kereste, çimento, cam, briket ve kiremit gibi inşaat malzemeleri, şarap, sert alkollü içki, konyak ve tütün gibi lüks tüketim ürünleri, petrol, kömür, demir, makine ve motor gibi endüstriyel ve enerji ürünlerinden oluşmaktadır. Bütün bu ürünler ekonominin niteliğindeki ve tüketim şekillerindeki dikkate değer değişime işaret eder. Ve gerçekten bu ithal ürünlerin masrafını karşılayacak finans kaynakları vardır. Avrupa'dan ithal edilen bazı ürünler bilinmektedir fakat ithal edilenler ile yerel sermaye arasındaki oran bilinmemektedir.³⁷⁸

İthalat ve İhracat gelirlerindeki sürekli artışı göstermek için Beyrut Rüsumat(Gümrük İdaresi) Nezaretine bağlı Hayfa Rüsumat Müdüriyetinin 1320-1322 yılları arasındaki hasılatlarındaki artışını da gösterebiliriz.

³⁷⁸ Ruth Kark; “ The rise and decline of coastal towns in Palestine”, s. 82.

Tablo 35. Hayfa Rüsumat (Gümrük İdaresi) Müdüriyeti 1320 (1904) ve 1322 (1906) Seneleri Hasılatları.³⁷⁹

1320 (1904) Hayfa Rüsumat Müdüriyeti Hasılatı		
	Para	Kuruş
İthalat	10	362.974
İhracat	10	43.269
Perakende	0	6.801
Yekun	10	413.044
1321(1905) Hayfa Rüsumat Müdüriyeti Hasılatı		
	Para	Kuruş
İthalat	30	430.179
İhracat	20	95.255
Perakende	10	6.381
Yekun	20	531.815
1322 (1906) Hayfa Rüsumat Müdüriyeti Hasılatı		
	Para	Kuruş
İthalat	0	598.637
İhracat	20	121.288
Perakende	30	9.186
Yekun	10	729.112

Tabloya baktığımızda Hayfa Rüsumat Müdüriyetinin gelirlerinin³⁸⁰ düzenli olarak arttığını görmekteyiz. 1904 yılında 10 para 362.974 kuruş ithalattan gelir elde edilirken, ihracattan 10 Para 43.269 kuruş gelir elde ediliyordu. Sadece ithalat ve ihracat'tan elde edilen gelirin

³⁷⁹ BVS, 1326 (1908-1909), s. 200-201. (Beyrut vilayeti 1887 yılında kurulduğu zaman Rusumat, Duyun-u Umumiye ve Tahsilat daireleri yeniden kurulmuştur. Dördüncü daire ise yeniden kurulan bu daireler arasında koordineyi sağlamak, vergi toplama politikasını saptamak, hesapları tutmak ve bu dairelerde çalışan memurların her birine belirli vazifeler vermek üzere Mal Kalemligi dairesi meydana getirilmiştir. Bk. Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, s.70-71.)

³⁸⁰ Almanya'nın Hayfa konsolosu 1914 yılında kaleme aldığı bir raporda Hayfa'nın sosyo-ekonomik gelişimi hakkında bilgi vermekte, hem de bu gelişmelerle Almanya'nın yakın ilgisini ortaya koymaktadır. Konsolos raporunda Demiryolu'nun yapımından sonra Hayfa'nın nüfusunun 3, gümrük vergilerinin 5 katına çıktığını, Alman kolonizatörlerin elindeki toprak fiyatlarının da ikiye katlandığını yazmaktadır. Bk. Murat Özyüksel; Hicaz Demiryolu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 145.

toplamı 20 para 406.243 kuruştur. Perakendeleri de ekleyince toplam 10 para 413.044 kuruş gelir elde edilmiştir.1905 yılında ithalattan elde edilen gelir 30 para 430.179 kuruş iken ihracattan elde edilen gelir 20 Para 95.255 kuruş olmuştur. İthalat ve ihracattan elde edilen gelir ise 50 para 525.434 kuruştur. Perakendeleri de ekleyince toplam 20 para 531.815 kuruş gelir elde edilmiştir.1906 yılına gelince ithalattan elde edilen gelir 598.637 kuruşa yükselmiş, ihracatta 20 para 121.288 kuruşa yükselmiştir. İthalat ve ihracat gelirlerinin toplamı ise 20 para 719.925 kuruş olmuştur. Perakendeleri de ekleyince toplam gelir 10 para 729.112 kuruş olmuştur. Tablomuzdaki bu rakamları değerlendirirsek Batılı endüstrileşmiş devletlerin merkantilist ve emperyalist politikalarının doğal sonucu olarak kendi pazarı durumuna getirdiği alanlarda sıkça görülen yüksek ithalat ve düşük ihracat rakamları bu bölge içinde geçerlidir diyebiliriz.

Tablo 36. Hayfa’da 1907-1913 Yılları Arası İthalat-İhracat Değerleri(£).³⁸¹

Yıllar	İthalat	İhracat
1907	199.000	272.700
1908	284.500	371.700
1909	-	-
1910	399.100	70.500
1911	375.100	90.000
1912	460.400	346.700
1913	530.000	200.000

Not: Bu verilere Akka verileri dahildir.
£: Sterlini ifade eder.

Beyrut Vilayet Salnamesinde 1906 yılında kaza dahilinde 100.000 kilo buğday, 100.000 kilo arpa, 10.000 kilo bakla, 8.000 kilo susam, 1.000.000 okka üzüm, 117.000 okka zeytin yağı ile 1.000.000 portakal hasıl olup bunlar çeşitli memleketlere ve Avrupa’ya ihraç

³⁸¹ Gad G. Gilbar; “The Growing Economic Involvement of Palestine with the West, 1865-1914”, pp. 192.

edilmekte olduğu ifade ediliyordu.³⁸² Burada rakamların yaklaşık ve tahmini rakamlar olduğu düşünülmelidir. Bununla birlikte ithalat-ihracat rakamlarıyla ilgili genel bir değerlendirme yapacak olursak bu dönemde Filistin'in dış ticaret hacmi tartışmalıdır diyebiliriz. Çünkü mevcut veriler periyodik olarak ithalat ve ihracatı karşılaştırmalı olarak açıklamak için yetersizdir. Yine de mevcut kaynaklar bize başlıca eğilimleri işaret eder. Mesela 1860'ların sonlarında itibaren ithalat oranlarında artış görülür. Bu oranlar özellikle 1906-1913 yıllarında çok yüksektir. 1913'te Filistin'deki 3 ana liman(Yafa, Hayfa, Gazze) vasıtasıyla yapılan ithalat £1.951 milyondur. Ve başlıca ithalat malzemesi(Yafa limanında) pamuklu kumaşlar ile kahve,şeker, pirinç, un, tütün gibi yiyecek malzemeleridir. Fakat 1899'dan sonra ihracatta görülür bir artış meydana gelmiştir. Örneğin Yafa limanı 1898'de £ 307 bin 1913'te £ milyon ve Filistin'in üç ana liman kenti(Yafa, Hayfa, Gazze)'nin toplam ihracat rakamları £1.253 milyon'dur . Ve ana ihracat maddeleri(Yafa Limanı) portakal, sabun, susam ve şarap'tır. Düşük kaliteli verilere rağmen Filistin'in dış ticaretinde etkileyici bir büyümenin olduğu sonucu çıkaracak verilere sahibiz. Mesela Yafa, Hayfa, Gazze liman kentlerinin dış ticaret değerleri son 50 yılda 3 kattan daha fazla arttı. İşin ilginç tarafı aynı dönemde Osmanlı Suriye'sinin dış ticareti iki kat bile (£ 3.5 Milyon dan £6.8 Milyona) artmadı.³⁸³

1331 (1912-1913) senesinde Hayfa kazasında tahsil edilen genel varidatı 3.836.114 kuruş iken masrafları da 1.583.841 kuruş olarak gerçekleşmiştir.³⁸⁴

Hayfa ekonomisiyle ilgili buraya kadar verdiğimiz bilgiler ışığında Hayfa'da yaşam biçimi ve standardının kısa zamanda büyük oranda değiştiği ve geliştiği sonucunu çıkarabiliriz. Bunu desteklemek için dört tane delil ileri sürebiliriz. Bunlardan birincisi, bu dönemde baştan sona yerel tüketim için şeker, kahve ve tütün gibi lüks malların ithalatı nüfusun artışının üzerinde artmıştır; ikincisi, kişi başına hububat ve pirinç tüketimi artmıştır; üçüncüsü hırdavat ve mobilya gibi dayanıklı tüketim mallarına sahip olma oranı artmıştır; dördüncüsü ve sonuncusu, 19. yüzyılın son on yılı ve 20. yüzyılın başlarında

³⁸² BVS, 1322 (1904-1905), s. 280.(Okka değerleri birbirlerine oldukça yakındır. Faroqhi 1,28 kg, Sahillioglu 1,2288 kg, el-Mouelhy 1,248 kg, Mantran 1,280 kg, Galanti 1,225kg, Issawi de Mısır ve Yemen için 1,25 kg gibi değerler vermişlerdir. İnalcık ise standart Osmanlı okkasını 4 rıtl-ı rumi=400 dirhem=1,282945 kg olarak vermiştir. Bk. Ünal Taşkın; Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri, s. 96-97.)

³⁸³ Gad G. Gilbar; "The Growing Economic Involvement of Palestine with the West, 1865-1914", pp. 188-189.

³⁸⁴ Mehmet Behcet; Beyrut Vilayeti , s. 256.

şehirde uzun zaman ikamet eden yabancı sayısı artmıştır. Ve şehir gibi muhtemelen kırsalda da yaşam standardı yükselmiştir,³⁸⁵ diyebiliriz.

5. Tarım ve Hayvancılık

5.1. Tarımsal Faaliyetler

Hayfa'nın iklimi kış mevsiminde yağışlı ve yaz mevsiminde kurak tipik Akdeniz iklimiydi. Kış mevsiminde 22.6 inc yağış düşmesi neticesinde zirai alanlar sulama için bol miktarda suya sahip oldurdu. Böylece yıl boyunca ziraat yapılmasına imkan sağlanmış olurdu.³⁸⁶ Hayfa'da en yağışlı mevsimler Kasım, Aralık, Ocak ve Şubattır. Diğer mevsimlerde yağış yok denecek azdır. Mart, Nisan, Mayıs ve Haziran'da çok az yağış vardır. Temmuz ve Ağustos'ta hiç yağış yoktur. Eylül ve Ekim'de çok az yağış vardır.³⁸⁷

Hayfa koyu civarı ziraat için elverişli geniş bir alana sahiptir. Bu alan Filistin'in bütün şehirleri içerisinde en geniş ekilebilir toprak hinterlandına (iç bölge) sahiptir. Ülkenin üç tane verimli ovası Hayfa'dan yayılır. Saron ovası güney doğru genişler ve 300.000 akreden daha fazla ekilebilir topraklara sahiptir. Güneydoğu'daki Esdraleon Vadisi ise Filistin'in en verimli diyarıdır. 100.000 akrelik toprağının 94.000'i ekilebilmektedir. Hayfa'nın kuzeyi Akka ovasına uzanır. Bu ovaların en önemli ticari mahsulleri portakal ve greyfurtur.³⁸⁸ Bununla birlikte Hayfa halkı tarım arazilerini esasen zeytin, incir, hurma, üzüm ve diğer meyveler yetiştirmek için kullanıyorlardı.³⁸⁹ Ayrıca Hayfa'da buğday, arpa, burçak, susam, nohut, mercimek, tütün de zirai olunmaktadır.³⁹⁰ Bütün kıyı boyunca ekilen tipik bir ticari mahsul de karpuzdu. Ve bu karpuzlar Doğu Akdeniz havzasında büyük bir üne sahipti.

³⁸⁵ Gad G. Gilbar; "The Growing Economic Involvement of Palestine with the West, 1865-1914", pp. 205.

³⁸⁶ E. Ray Casto; "Haifa: The Port City of Palestine", pp. 348. (22.6 inç =574.04 mm'dir. değerine sahip olmaktadır. Bk. <http://www.birimcevir.com/basinc-birimleri/basinc-birimleri.aspx>.)

³⁸⁷ E. Ray Casto; "Haifa: The Port City of Palestine", pp. 346.

³⁸⁸ E. Ray Casto; "Haifa: The Port City of Palestine", pp. 347. (1 akre, 4.047 metre karedir. İngiliz dönüm birimidir.)

³⁸⁹ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 223.

³⁹⁰ BVS, 1318 (1900-1901), s. 293.

Yazın ülkedeki çeşitli limanlardan etkin bir şekilde ihracı yapılıyordu.³⁹¹ Hayfa sahillerinde birçok hurma ağacı da bulunmaktaydı.³⁹²

Hayfa'nın 9 saat güneyinde Hazire köyünde 20.000 dönüm arazi mevcuttur. 6.000 dönüm kumsal arazisinde portakal, zeytin, badem, okaliptus ağaçları vardır. Burada 30.000 ağaçlı bir okaliptus ormanı vücuda getirilmişti.³⁹³ Hayfa'nın 5 saat güneyinde kain Zemarin köyünde 11.500 dönümlük arazisiyle birleştirilmiş 200 dönümlük okaliptus ormanı mevcuttur. Bu arazinin 6.400 dönümü ziraata uygundur kalanı ise meri veya taşlıktır. Köyün arazisinde üzüm, buğday, burçak ve susam ziraatı yapılmakta olup üzümünden Yahudiler fabrikada şarap imal etmektedirler. Zemarin'in batısında yer alan(Zevar El-Zerka) bataklığı 7.000 dönüm olup Zemarin Kariyesi, Kisariye, Tantura ve Feridis köylerinin havasını ihlal etmekte ve malarya'nın (sıtma) yayılmasına sebebiyet vermektedir.³⁹⁴

Tablo 37. 1331(1912-1913) Tarihinde Hayfa Kazasında Zirai Faaliyete Uygun Araziler.³⁹⁵

Arazi Dönüm İtibariyle	Arazi Türü
220.140	Ziraat Yapmaya Uygun Arazi
127.779	Ziraat Yapmaya Uygun Olmayan Arazi
Toplam	347.919 *

* : Raportör bu rakamın kaza'nın tapu dairesinden alınan resmi kayıt olduğunu belirtiyor.

Tablomuza göre Hayfa'nın 347.919 dönümlük toplam arazisinin 220.140 dönümünün ziraata elverişli 127.779 dönümünün ise elverişsiz olduğunu görüyoruz. Yani toplam arazinin % 63.27 'si zirai faaliyete uygun, % 36.73'ü ise uygun değildir diyebiliriz.

³⁹¹ Yossi Ben Artzi; "Changes in the agricultural sector of the moshavot 1882-1914" , pp. 138.

³⁹² Mehmet Behcet; Beyrut Vilayeti, s. 237. (Yazar bu durumu "deniz kenarına doğru mütevekkilane duran birçok hurma ağaçları.....görülürdü" tabiriyle ifade etmiştir.)

³⁹³ Mehmet Behcet; Beyrut Vilayeti , s. 253.

³⁹⁴ Mehmet Behcet; Beyrut Vilayeti, s. 253.

³⁹⁵ Mehmet Behcet; Beyrut Vilayeti, s. 254.(H. 1 Muharrem 1331 tarihi miladi olarak 10 Aralık 1912'ye geldiği için 1913 tarihini de tabloya dahil ettik. Bk. <http://prayer.al-islam.com/convert.asp?l=eng>)

Tablo 38. Ekilen Mahsullerin Dönüm İtibariyle Değerlendirilmesi.³⁹⁶

Arazi Dönüm İtibariyle	Ekilen Mahsul
56.500	Buğday
33.500	Arpa
14.800	Beyaz Darı
120	Mısır
22.700	Susam
10.000	Zeytin
1.000	İncir
Toplam	138.620

Hayfa'daki zirai faaliyete uygun olan 220.140 dönümlük toplam arazinin 138.620 dönümlük kısmına buğday, arpa, beyaz darı, mısır, susam, zeytin ve incir ekildiğini görmekteyiz. Bu mahsulleri dönüm itibariyle en çok ekilenden başlayarak sıralayacak olursak buğday, arpa, susam, beyaz darı, zeytin, incir, mısır olduğunu görürüz.

Bunlardan başka 1331(1912-1913) tarihinde 40.970 dönümlük arazide bakla, mercimek, kavun, burçak, sebze gibi zirai mahsuller ekilmiş olup toplam zirai faaliyet yapmaya uygun arazi olan 220.140 dönümlük arazinin 179.590 dönümünde zirai faaliyet yapılmaktadır. Zirai faaliyet yapılamayan 127.779 dönümlük arazinin 20.500 dönümü orman ve 1.980 dönümü meri (otu çok olan yer) halindedir. Bütün kaza dahilinde 27 orman mevcuttur.³⁹⁷

Hayfa'da 1909 yılında 1.150 adet hane vardır, bu hanelerden 50 dönümden büyük araziye sahip olan hane sayısı 1.080'dir.³⁹⁸

³⁹⁶ Mehmet Behcet; Beyrut Vilayeti, s. 254-255.

³⁹⁷ Mehmet Behcet; Beyrut Vilayeti, s. 255.

³⁹⁸ Donald Quataert; "19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914", Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914 (Çev.: Ayşe Berktaş; Süphan Andıç; Serdar Alper), C.2., Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 982.

Tablo 39. 1330 (1911-1912) Senesi Zirai Mahsulatı.³⁹⁹

Mahsulün Cinsi	Kıyye İtibariyle*
Buğday	5.833.568
Arpa	3.863.840
Susam	1.251.000
Üzüm	164.800
Toplam	11.113.208

* : 1 Kıyye=1.282 kg'dır.

Tablo 40. 1331 (1912-1913) Senesi Zirai Mahsulatı.⁴⁰⁰

Mahsulün Cinsi	Kıyye İtibariyle
Buğday	4.096.800
Arpa	2.275.000
Darı	700.000
Susam	681.000
Yaş Üzüm	-
Toplam	7.752.800

İki tabloyu incelediğimiz zaman anlaşılacağı üzere 1331(1912-1913) senesi genel mahsulatı bir sene evvelkinden yarı yarıya⁴⁰¹ noksan olup mahsulattan elde edilecek gelirlerde de 361.192 kuruşluk bir azalma gerçekleşmişti. Bu durumun sebebi 1912 yılında gerçekleşen çekirge afetiydi.⁴⁰²

³⁹⁹ Mehmet Behcet; Beyrut Vilayeti, s. 255. (Yazar ürünlerin toplamını 15.016.608 kıyye olarak yanlış hesaplamıştır. Doğrusu 11.113.208 kıyyedir. 1 Kıyye 1.282 kg'dır. Bk. <http://www.birimcevir.com/agirlik-ve-kutle-birimleri/agirlik-ve-Kutle-Birimleri.aspx>)

⁴⁰⁰ Mehmet Behcet; Beyrut Vilayeti, s. 255-256.

⁴⁰¹ Yazarımız birinci tablonun verilerini yanlış topladığı için mahsulün yarı yarıya azaldığı tespitini yapmıştır. Verilere göre mahsulde %30.24 oranında bir azalma gerçekleşmiştir.

⁴⁰² Mehmet Behcet; Beyrut Vilayeti, s. 256.

56.500 dönüm buğday ekilen araziden 1911 yılında yaklaşık 7.478.634 ton, 1912 yılında 5.252.097 ton buğday mahsul edilmiş; 33.500 dönüm arpa ekilen araziden 1911 yılında yaklaşık 4.953.442 ton, 1912 yılında 2.916.550 ton arpa mahsul edilmiş; 22.700 dönüm susam ekilen araziden 1911 yılında 1.603.782 ton, 1912 yılında 873.042 ton susam mahsul edilmiş; 14.800 dönüm beyaz darı ekilen araziden 1912 yılında 897.400 ton darı mahsul edilmiştir. Ekilen arazi miktarı verilmeyen ürünlerden üzüm, 1911 yılında 211.273 ton üzüm mahsul edilmiştir. Ancak bu verilerle 120 dönüm ekilen mısır'dan, 10.000 dönüm ekilen zeytin'den ve 1.000 dönüm ekilen incir'den ne kadar ürün mahsul edildiğine ulaşamayız.

Filistin ve dünya ekonomik sisteminin birbirine bağlanması ve ekonomik büyümenin sonucu olarak yeni talepler ile mal ve hizmetlerin üretimi üç üretim sektöründe önemli yapısal ve üretimsel değişikliklerle sonuçlandı. Mesela tarımda ihracat ürünü desteği toplam tarımsal üretimde bir büyüme sağladı. Bu büyüme esasen turuncgiller üretimindeki artıştan kaynaklanmaktaydı. Portakal ve limon 1870'ler den öncede zaten Filistin'de üretilip, ihracatı yapılıyordu. Bununla birlikte 10 sene içerisinde meyve bahçesi dönümünde ve mahsul miktarında çok büyük bir artış meydana geldi. Bu artış özellikle 1890'ların ikinci yarısında 1. Dünya Savaşının patlak vermesine kadar sürdü. Meyve bahçeleri 1880'de 7.500 dönüm iken 1913'te 33-35 bin dönüme yükselmiştir. Bu gelişme 1904-1913 yıllarında Turuncgilleri başlıca ihracat ürünü yaptı. Turuncgiller ekimindeki büyüme sadece arazi ve sermaye'deki artışla değil bunlara ek olarak teknolojik yeniliklerle mümkün hale geldi.⁴⁰³ Bu gelişmeyi de sağlama büyük ölçüde Alman kolonisiydi çünkü Alman koloni çiftçiliği, şarap üzümü, hayvan yemi ve sonra süt sığırcılığı, bir miktar hububat yetiştirme gibi faaliyetler üzerine temellenmişti. Bu branşlardaki Alman uzmanlığı, birçok tecrübe kazanılmasından dolayı yüksek bir dereceye ulaştı. Alman kolonicileri ekip-biçmek ve toplamak için pahalı teknoloji enstrümanlarını ithal etmekte tereddüt etmemişleridir. Ve kolonistler ekonomik etkinliklerini ve karlılıklarını artırmak için verimli pazarlama organizasyonları geliştirdiler.⁴⁰⁴ 1910 yılında Alman kolonisi Hayfa'da 216 tane ikamet için yapılmış binaya, 106 tane halkın kullanımına açık yapıya, çeşitli büyük işlerle uğraşan 750 kişilik nüfusa sahipti. Buna ek olarak Almanlar Avrupa'nın en büyük nakliye şirketinin ve 7 tane Avrupa sigorta derneğinin acenteliğini

⁴⁰³ Gad G. Gilbar; "The Growing Economic Involvement of Palestine with the West, 1865-1914", pp. 189-191.

⁴⁰⁴ Yossi Ben Artzi; "Changes in the agricultural sector of the moshavot 1882-1914", pp. 155.

yapıyorlardı.⁴⁰⁵ Koloniler çeşitli çiftlik modelleri geliştirdiler. Çiftçiler turunçgillerde, asmacılıkta, zeytin ve badem yetiştirmede uzmanlaştılar. Ve ayrıca ahırcılık ve mandıracılık konularında geliştiler. Artan süt talebi, yolların ve nakliye araçlarının gelişmesi, Alman kolonisinin Hayfa ve Yafa'daki talep merkezlerine odaklanmasını sağladı.⁴⁰⁶ Üzüm bağları Kermil dağının yamaçlarını kaplamaya başladı ve yüzlerce dönüm arazi hububat ve hayvan yemi yetiştirmek için satın alındı ya da kiralandı.⁴⁰⁷

Tarımsal faaliyetlere katkıda bulunan diğer bir grupta Yahudilerdi. 1890'lar ve 20.yy'ın başında azalan Yahudi göçü 1904'te tekrar canlandı. 1904'ten 1917'ye kadar yaklaşık 33.000 Yahudi Filistin'e göç etmişti. Bunların çoğu şehirlere yöneldi, sadece küçük bir kısmı zirai yerleşim alanlarına yöneldi. İkinci kategoridekiler aşağı yukarı 13.000 kişilik genç bir grubu oluşturuyorlardı fakat sermayeden yoksunlardı. Bu insanlar öncelikle kurulan zirai alanlarda çalıştırılacak işçiler olarak bölgeye çekildiler. Neticede 1908'den 1914'e kadar bölgede 392.000 dönümün üzerinde bir alan 48 zirai yerleşim birimi yayılmıştı.⁴⁰⁸

Alman yerleşimciler Filistin'e yerleşmelerinin ilk yılı boyunca Yahudilere ve Museviliğe karşı olumsuz ve düşmanca bir tavır içinde oldular. Bu olumsuz yaklaşım dini düşünce üzerinde temelleniyordu. Fakat Alman yerleşimciler Hayfa, Yafa ve Sarona'da kendi yerleşim planlarına başlamalarıyla birlikte birçok ciddi problemle yüzleştiler ve dinsel nitelikteki konuları geçici olarak ihmal ettiler. Almanlar ve Yahudiler azınlıktaydı bunun için birbirleriyle işbirliği yapma noktasında her ikisi de tereddüt etmedi. Fakat bu durum yüzyılın sonuna doğru binlerce Yahudi göçmenin bölgeye gelmesiyle Alman varlığı gölgelendi ve gelen Yahudilerin kasabalarda ve köylerde Almanlarla tarımda, ticarete, zanaat'ta rekabete girişmeleri sonucunda yeniden araları bozuldu. Alman yerleşimcilerin Yahudi cemaatiyle mücadelesi temelde ekonomikti ve bölgedeki Türk hakimiyetinin sonuna kadar aralarındaki bu mücadele devam etti.⁴⁰⁹ Bu rekabetin tarımın gelişmesine ve modernleşmesine katkı sağladığı sonucuna ulaşabiliriz.

⁴⁰⁵ Mahmoud Yazbak; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, pp. 230-231.

⁴⁰⁶ Yossi Ben Artzi; "Changes in the agricultural sector of the moshavot 1882-1914", pp. 140.

⁴⁰⁷ Yossi Ben Artzi; "Changes in the agricultural sector of the moshavot 1882-1914", pp.139.

⁴⁰⁸ Yossi Katz; "Agricultural Settlements in Palestine, 1882-1914", Jewish Social Studies, 50:1/2 (1988:Winter/Spring) pp .63.

⁴⁰⁹ Alex Carmel; "The German Settlers in Palestine And Their Relations With The Local Arab Population And The Jewish Community 1868-1918", pp. 455-458.

5.2. Hayvancılık Faaliyetleri

1311 (1893-1894) BVS’de Hayfa kazasında 6.500 öküz, 520 boğa, 2.793 inek, 1.500 dana, 400 bargir (beygir), 8.579 keçi, 20.222 ganem (koyun), 313 deve, 3.500 merkep tahmin olunmaktadır,⁴¹⁰ ifadesi yer almaktadır. 1904-1905’teki hayvan tür ve adedine bakacak olursak:

Tablo 41. 1322 (1904-1905) Tarihinde Hayfa’daki Hayvan Türü, Adedi ve Vergisi.⁴¹¹

Rüsumat		Toplam Hayvan Sayısı	İnek ve Öküz	Manda	At Bargir Kısarak	Ester	Deve	Merkep
Para	Kuruş	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet
20	69.086	7.836	4.734	144	800	45	570	1.543

Tabloya göre 1904-1905 yılları arasında Hayfa’daki toplam 7.836 hayvanı en fazla olandan en az olan doğru sıralayacak olursak 4.734 tane inek ve öküz, 1.543 tane merkep, 800 tanesini at, beygir ve kısarak, 570 tane deve, 144 manda ve 45 tane katır vardır. Ve bunlardan toplam alınan vergi miktarı ise 20 Para 69.086 kuruştur.

Tablo 42. 1322(1904-1905) Senesinde Ait Hayfa’daki Ağnam Verileri.⁴¹²

Koyun	Keçi	Hayvan	Toplam Rüsumat
Adet	Adet	Toplamı	Kuruş
12.280	23.850	36.130	130.116

Tabloya göre toplam 1904-1905 yılları arasında Hayfa’da 36.130 adet küçük baş hayvan mevcuttur. Bunların 23.850 tanesi keçi, 12.280 tanesi ise koyundur. Bu küçük baş hayvanlardan alınan vergi toplamı ise 130.116 kuruştur.

⁴¹⁰ BVS, 1311 (1893-1894), s. 437. (Bargir, beygir anlamına; Ganem, koyun anlamına gelmektedir.)

⁴¹¹ BVS, 1326 (1908-1909), s. 108. (Ester, katır anlamına gelmektedir. Orijinal tabloda hayvan adedi toplamı 7.841 olarak yanlış toplanmıştır, doğrusu 7.836’dır.)

⁴¹² BVS, 1326 (1908-1909), s. 106.

Filistin gerçekte, fakir bir alan olduğunu ve herhangi bir mineral bulunmadığını bunun sonucunda Filistin'in tamamıyla hayvancılığa (çiftlik hayvanlarından özellikle keçiye) ve ziraata bağımlı⁴¹³ olduğunu belirtmiştik. Bu tablodaki veriler de bu ifadeyi doğrulamaktadır.

Tablo 43. 1332 (1913-1914) Senesinde Hayfa'daki Hayvan Türü ve Adedi.⁴¹⁴

Hayvan Türü	Adet*
At	293
Ester	62
Öküz	4.169
Manda	5
Kısrak	316
Deve	311
Merkep	292
Boğa	30
Cins At	9
Cins Kısrak	259
Toplam	5.746

* : Bu adede çürük ve 3 yaşına kadar olan hayvanlar dahil edilmemiştir.

1913-1914 yılındaki verileri 1904-1905 yılı verileriyle karşılaştıracak olursak 1904-1905 arasında 800 adet at,beygir ve kısrak varken 1913-1914'te 877 adet at, kısrak, cins at ve cins kısrak mevcuttur. 1904-1905'te 4.734 inek ve öküz varken 1913-1914'te 4.169 adet öküz ve 30 adet boğa vardır. 1904-1905'te 144 manda varken 1913-1914'te bu sayı 5'e düşmüştür. 1904-1905'te 1.543 adet merkep varken 1913-1914'te bu sayı 292'ye

⁴¹³ C. Gordon Smith; "The Geography and Natural Resources of Palestine As Seen by British Writers in The Nineteenth and Twentieth Centuries", pp. 99-100.(Galilee'de koyun ve keçi yetiştirilmesi teşvik ediliyordu. Onların peynirleri de Akka ve Hayfa'da başarılı bir şekilde pazarlanıyordu. Bk Yossi Ben-Artzi, Changes in the agricultural sector of the moshavot, 1882-1914. Ottoman Palestine 1800-1914, Ed: Gad G. Gilbar, E.J. Brill, Leiden, 1990, s. 153-154.)

⁴¹⁴ Mehmet Behcet; Beyrut Vilayeti, s. 256.

düşmüştür. Yine aynı şekilde deve sayısı da 570'ten 311'e düşmüştür. Katır sayısı ise 45'ten 62'ye yükselmiştir.

6. Sanayi ve Madencilik

6.1. Sanayi Faaliyetleri

Filistin'deki modern endüstriyi geliştirmek için bu dönemde sayısız girişim yapılmıştır. Tekstil, yağ, cam, inşaat malzemeleri, demir ürünleri ve diğer endüstri eşyaları üretmek için modern fabrikalar inşa edilmiştir. Baron Edmond de Rothchild , Rishon le-Tziyon ve Zikhron Ya'akov'da şaraphaneler inşa ettirmiştir ve yerel ekonomiye önemli katkılar sağlamıştır.⁴¹⁵ Mesela Rothchild'in değirmeni büyük ölçekli bir diğer yatırımdır ve yakın doğunun en büyük un değirmenlerinden biridir.⁴¹⁶ Önceden un değirmenlerinde hayvanların gücünden yararlanılıyordu. Fakat önceki konularımızda bahsettiğimiz gibi 1900-1914 yılları arasında artan ticari faaliyetler, dünya ekonomisine entegrasyon sonucunda hızlı bir şekilde nüfusu ve imar alanları artmıştı. Bu gelenler içerisinde civar bölgelerden örneğin Suriye, Lübnan, Ürdün gibi yerlerden gelen seçkin Arap aileler, Alman kolonisi ve Siyonist faaliyetler neticesinde artan Yahudi yerleşimi sayısı gibi faktörlere bağlı olarak tarımsal ürünlere yönelik talepte artmıştı. Bunun sonucunda at gücüyle çalışan değirmenlerin artan talebi karşılayamamasından dolayı hububat öğütmedeki kolaylıklarından dolayı Kudüs'te ve çevresinde yel değirmenleri dikilmiştir. Alman kolonisi tarafından Hayfa'nın deniz kıyısı yakınlarına yel değirmenleri⁴¹⁷ dikilmiştir.⁴¹⁸

1880'lerin başında Filistin'de yel değirmeni neredeyse kullanılmamaktadır. Fakat 1872 yılında Hayfa'da çalışmaya başlayan iki tane yel değirmeni aralıklarla da olsa 1917

⁴¹⁵ Gad G. Gilbar; "The Growing Economic Involvement of Palestine with the West, 1865-1914", pp. 202.

⁴¹⁶ E. Ray Casto; "Haifa: The Port City of Palestine" , pp. 349.

⁴¹⁷ Alman tipi öğütme, 100 kg. yıkanmış buğdaydan 15 kg. birinci, 55 kg. ikinci, 4 kg. üçüncü ve son olarak 4 kg. dördüncü olmak üzere toplam 78 kg. 4 cins un ile 6 kg. ince, 15 kg. kalın kepek üretmektir. Bk. Osmanlı Sanayi 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistiki, Haz.:Gündüz Ökçün, Tarihi İstatistikler Dizisi, C.4., Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1997, s. 47.

⁴¹⁸ Shmuel Avitsur; "Wind Power in the Technological Development of Palestine", Palestine in The Late Ottoman Period, Ed: David Kushner; Yad Izhak Ben-Zvi Press, Jerusalem 1986, pp. 236. (Bu bölge bugün Bat Galim bölgesi olarak ifade edilir.)

yılındaki İngiliz işgaline kadar çalışmaya devam etmiştir.⁴¹⁹ Salnamelerden anladığımız kadarıyla bu değirmenlerden başka 1900 ile 1905 arasında 5 tane buharlı dakik (un) değirmeni olduğunu görmekteyiz.⁴²⁰

Hayfa'daki değirmenler Alman tipi fakat İngiliz yapımı dişli çarklar ve öğütme makineleri ile donatılmıştır. Bu modern yel değirmenleri vasıtasıyla üretilen unlar atların sürüdüğü değirmenlerinden üretilenlerden daha kalitelidir.⁴²¹ Kıyı ve iç kesimler arasındaki ticaret ağının gelişmiş olması, Hayfa ve iç kesimler arasında düzenli seferlerin başlaması ve ulaşımın kolaylığı münasebetiyle civar yerlerde (Nahal Taninim)su gücüyle çalışan hububat değirmenleri olmasına rağmen insanlar ulaşımın kolay olmasından dolayı ürünlerini Hayfa'daki değirmende öğütmeyi tercih ediyorlardı.⁴²² Bundan dolayı, örneğin, Kudüs ve Hayfa'da birçok yel değirmeni inşa edilmiştir. İsrail'in kuzeyindeki alanda da (Galilee) su değirmenleri geliştirilmiştir. Ekonominin çeşitli dallarında önce buhar makineleri sonra da yanmalı makinelerin kullanımında hızlı bir artış yaşandı. İçten yanmalı motorların sayısındaki artış derin su kaynaklarının çoğalmasına ve tarım için su stoklamayı mümkün hale getirdi.⁴²³ İçten yanmalı motorların sayısındaki artışta fabrika ve değirmenler için ithal edilen motorlardan vergi alınmaması⁴²⁴ da etkili olmuştur.

Yıllara göre Hayfa'da faaliyet gösteren sanayi kuruluşlarına bakacak olursak 1900 tarihinde Hayfa kazasında 5 adet buharlı dakik (un) değirmeni.⁴²⁵ 1901 tarihinde de 5 buharlı dakik fabrikası, 2 sabunhane, 1 buzthane vardı.⁴²⁶ 1904 tarihinde de 5 buharlı dakik değirmeni ⁴²⁷ 3 fabrika, 2 sabunhane, 2 mezbaha, 2 debbağhane (tabakhane) bulunuyordu.⁴²⁸ bunun yanında Hayfa şubesinin birinci kısmında Hayfa istasyonun binaları olmak üzere, 1 demirhane, 1 kömür fabrikası mevcuttu.⁴²⁹ 1914'e gelindiğinde 1 tren alet sanayine mahsus imalathanesi ve 1 vagon sundurması, 1 ticari eşya salonu, 7 un fabrikası, 16 adet motor fabrikası (kuyulardan su çekmek için), 1 buz fabrikası, 7 kereste fabrikası, 4

⁴¹⁹ Shmuel Avitsur; "Wind Power in the Technological Development of Palestine", pp. 237.

⁴²⁰ BVS, 1318 (1900-1901), s. 294; BVS, 1319 (1901-1902), s. 250; , 1322 (1904-1905), s. 287.

⁴²¹ Shmuel Avitsur; "Wind Power in the Technological Development of Palestine", pp. 239.

⁴²² Shmuel Avitsur; "Wind Power in the Technological Development of Palestine", pp. 238.

⁴²³ Gad G. Gilbar; "The Growing Economic Involvement of Palestine with the West, 1865-1914", pp. 203.

⁴²⁴ BOA, MV / 72-115, 01/R/1325.

⁴²⁵ BVS, 1318 (1900-1901), s. 293-294.

⁴²⁶ BVS, 1319 (1901-1902), s. 250.(BVS, 1322 (1904-1905), s. 287'de de aynı veriler var bununla birlikte sadece çeşitli emlak sayısı farklı olarak 5.566 olarak verilmiştir.)

⁴²⁷ BVS, 1322 (1904-1905), s. 287.

⁴²⁸ BVS, 1322 (1904-1905), s. 280.

⁴²⁹ BVS, 1322 (1904-1905), s. 288.

zeytin yağı fabrikası, 1 Pamuk fabrikası, Almanların şıra fabrikası, Yahudilerin sabun fabrikası mevcuttu.⁴³⁰

Başlangıçta tamamıyla Yahudilerin mülkiyetinde olan Shemen yağ ve sabun fabrikasının sermayesi ilerde çoğunluğu İngilizlerin olan uluslararası bir yağ grubunun kontrolüne geçecektir. Fakat yönetim ve işçiler yine Yahudi olarak kalacaktır. Bu fabrika sürekli faaliyette kaldı ve yenilebilir yağ, boyacılık için yağ, çeşitli türde sabun ve sığırların beslenmesi için küspe üretti. Bu fabrikanın kullandığı hammaddelerin çoğu Filistin'in zirai ürünleriydi.⁴³¹

Filistin'deki sabun üretim merkezleri⁴³² çoğunlukla Nablus ve Yafa'dadır ve daha az derecede Gazze, Lydda, Ramle ve Hayfa'da bulunur.⁴³³

Yahudiler büyük sermayeler harcayarak ayrıca bir de demir imali için demirhane inşa ettiler. Fakat bu demirhane muharebenin ilanına kadar faaliyette bulunabildi.⁴³⁴

Almanlar, demir-çelik ve sabunculuk ile iştigal ederek kasaba ahalisini birçok şeylerde dışarıya müracaat ihtiyacından kurtarmakta oldukları ve Avrupa sabunlarına muadil kutulu birkaç nevi sabun dahi imal ile harice irsal etmektedirler.⁴³⁵

Hayfa'da bir tane de Müslümanların şahsi teşebbüsünü temsil eden bir ispiroto fabrikası vardır. Kurucularından biri Beyrutlu Hüseyin Reşit efendidir fabrikayı kurmaya 1913'te karar vermiştir. Fabrikanın makineleri Fransa'nın (Deray) fabrikasından 2300 liraya getirilmiştir ve fabrika tesis edilmiştir. Başlangıçla ıtıriyat(Güzel kokulu yağlar-parfümler) fabrikası olarak kurulmuş olan fabrika 3 ay sonra adı geçen Hüseyin efendi, Beyrutlu Selim Efendiyle ıtıriyat yerine ispiroto üretmeye başladı. Mevad-ı ibtidaiyesi (ham

⁴³⁰ Mehmet Behcet; Beyrut Vilayeti, s. 243-244.

⁴³¹ E. Ray Casto; "Haifa: The Port City of Palestine", pp. 348-349.

⁴³² Sabun üretimi, hammadde olarak zeytinyağı kullanıldığı için zeytin yetişen bölgelerde birçok sabunhane görülür. Osmanlı Devleti'nde sabun imalat merkezi Suriye'dir. Buradan önemli ölçüde sabun ihracatı yapılır. Bk. Osmanlı Sanayi 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki, Haz.:Gündüz Ökçün, Tarihi İstatistikler Dizisi, C.4., Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1997, s. 169.

⁴³³ Gad G. Gilbar; "The Growing Economic Involvement of Palestine with the West, 1865-1914", s. 201.

⁴³⁴ Mehmet Behcet; Beyrut Vilayeti, s. 252-253.

⁴³⁵ BVS, 1311 (1893-1894), s. 438.

maddeleri) kuru üzüm, hurma, incir, keçi boynuzu, darı, arpa olan fabrika tahminen 100.000 kilo ispiroto üretmekteydi. Ve bu ürünün ihracatı da yapılıyordu.⁴³⁶

Bunlara ilaveten Hayfa'da Alman kolonileri tarafından kullanılmak üzere su çıkarmak için rüzgar pompaları inşa edilmiştir. Hicaz demiryolu hattı boyunca özellikle transit olarak Ürdün çölünü geçerken ve güneye doğru Medine'ye giderken su ihtiyacını karşılamak amacıyla da rüzgar pompaları inşa edilmiştir. Benzer bir rüzgar-güçlü su istasyonu Hicaz demiryolunun Hayfa şubesinde de inşa edilmiştir.⁴³⁷

6.2. Madencilik Faaliyetleri

Filistin gerçekte, fakir bir alandır. Herhangi bir mineral zenginlik, kömür, demir cevheri, bakır, altın veya gümüş gibi madenler bulunmamaktadır. Filistin tamamıyla hayvancılığa ve ziraata bağımlıdır.⁴³⁸ Bölgede incelemelerde bulunan Mehmet Behcet'te Akka sancağında belli başlı kıymetli madenlerin mevcut olmadığını ifade etmiştir.⁴³⁹

Bu durumu bir örnekle açıklayacak olursak, bir İtalyan firmasına 4 Ağustos 1910 yılında fosfat çıkarması için imtiyaz hakkı verilmişti. 1911-1912 yılında 25.000 ton fosfat çıkarılabileceği düşünülüyordu. Hatta Hayfa limanı ve demiryolunun inşasından sonra 100.000 ton fosfat çıkarılabileceği öngörülüyordu. Fakat bölgede daha fazla yapılan araştırmaların neticesi olumsuzdu. Maden cevheri (%70 ve %80) oranında çok saf olmasına rağmen maden rezervi umulandan çok azdı ve arzu edilen miktarda çıkarılmayı desteklemiyordu,⁴⁴⁰ diyebiliriz.

⁴³⁶ Mehmet Behcet; Beyrut Vilayeti , s. 246-247.

⁴³⁷ Shmuel Avitsur; "Wind Power in the Technological Development of Paletsine", pp. 242.

⁴³⁸ C. Gordon Smith; "The Geography and Natural Resources of Palestine As Seen by British Writers in The Nineteenth and Twentieth Centuries", pp. 99-100.

⁴³⁹ Mehmet Behcet; Beyrut Vilayeti , s. 47.(Yalnız Safed kazasında sarı mermer ocakları bulunduğunu, Nasıra'da beyaz ve yumuşak tebeşir'in bulunduğunu ve Nablus'ta büyük beyaz tebeşir kayaları olduğunu ifade etmektedir.)

⁴⁴⁰ Sergio Minerbi; "Italian Economic Penetration In Palestine (1908-1919)", pp. 472.

7. Ulaşım ve Haberleşme

7.1 Ulaşım Faaliyetleri

1853 yılındaki ilk talimattan sonra neşredilen ilk yol nizamnamesi 8 Cemaziyelevvel 1278 (11 Kasım 1861) tarihli'dir. Bu nizamname Ticaret Nezareti'ne bağlı Meclis-i Meabir tarafından hazırlanmıştır. Bu nizamname hazırlanmadan önce, memleketin bütününde yol yapımı hakkında bir nizamname yapılması fikri Meclis-i Meabir'den Ticaret Nezareti'ne bildirilmiş ve mesele bakanlık tarafından yine aynı meclise havale edilmiştir. Meclis-i Meabir'de hazırlanan Fransızca Nizamname, tercüme edilerek Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'nin Daire-i Kavanin ve Nizamât şubesine gönderildi ve burada nizamnameye son şekli verildi. Bu nizamname Avrupa'da kolaylık ve menfaati tecrübeyle görülen tedbir ve icraat dikkate alınarak hazırlanmış olup, genellikle Fransız yok sisteminden aktarma idi. Ticaret Nezareti'nden Meclis-i Vala'ya oaradan da sadarete havale edilen nizamname, sultanın 8 CA 1278 (11 Kasım 1861) tarihli sözlü olur emriyle yürürlüğe konulmuştur.⁴⁴¹

Bu nizamnameyi 1869'daki erkek nüfusa yol yapımında mükellefiyetler getiren nizamname takip etti. Bu nizamnamede karayollarının işlerlik derecesine göre 1) vilayetleri İstanbul'a ve diğer iskelelerle demiryollarına, 2) vilayetleri birbirlerine, 3) kazaları anayollar, iskele ve demiryolları ile birbirine bağlayan yollara, 4) trafiğin devamlı olmadığı nahiyeler arası yollar şeklinde ayrıldığı gibi bu yol ve banketlerin genişlikleri ile döşenecek taşların cins ve yolun sınıfına göre kalınlıkları, vs. de tesbit edilmiş bulunuyordu.⁴⁴² Osmanlı devletinin birçok yerinden edinilen tecrübelerinde eklenmesiyle hazırlanan bu nizamname Osmanlı yol teşkilatı tarihindeki en mühim düzenlemedir.⁴⁴³ Turuk ve Meabir Hakkında Nizamnamedir künyesini taşıyan bu nizamnameye göre yol standartlarını gösteren bir tablo verelim.

⁴⁴¹ Selahattin Tozlu; "Osmanlı Yol Düzenlemesi (1839-1908)", Osmanlı, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 649.

⁴⁴² Mübahat Kütükoğlu; "Osmanlı İktisadi Yapısı", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, C. 1, Yıldız Matbaacılık, İstanbul 1994, s. 591.

⁴⁴³ Selahattin Tozlu; "Osmanlı Yol Düzenlemesi (1839-1908)", s. 651.

Tablo 44. 1869 Yol Nizamnamesine Göre Yol Standartları.⁴⁴⁴

Yolun Sınıfı	Yolun İki Tarafında Boş Bırakılacak Yerler		Şose		Yekün	
	Metre	Santim	Metre	Santim	Metre	Santim
I.Sınıf (Büyük Yol)	2	-	7	-	9	-
II. Sınıf	1	50	5	50	7	-
III.Sınıf	1	-	4	50	5	50
IV. Sınıf	-	-	-	-	3	-

20. yüzyıl'ın ilk çeyreğine kadar köy, nahiye, kaza ve vilayet yolları bu nizamnamelere göre yapılmıştır. Vilayet yollarını ve Akka Sancağındaki Tarık (Yol) ve Maabiri (Geçitler) gösteren tablolarımızı verelim sonra da Hayfa Kaza'sının yollarını bu standartlara göre değerlendirelim.

Tablo 45. Başlıca Vilayet Yolları 1910.⁴⁴⁵

	En Metre	Boy Kilometre
Beyrut-Akka-Hayfa	6-8	140
Hayfa-Nasıra-Taberiya	6-8	70
Cenin-Afula	6	18
Kudüs-Yafa	7-8	61
Kudüs-Hebron-Gazze	6-7	120
Kudüs-Ceriko	6	42
Beyt Cala-Beytüllahim	5-6	11

⁴⁴⁴ Selahattin Tozlu; “Osmanlı Yol Düzenlemesi (1839-1908)”, s. 652.

⁴⁴⁵ Gad G. Gilbar; “The Growing Economic Involvement of Palestine with the West, 1865-1914”, pp. 204.

Tablo 46. Akka Sancağındaki Tarık (Yol) ve Maabir (Geçitler) ⁴⁴⁶

Yolun İsmi	Yol Umumiyesi Km.	Tesviye Tarabya Km	Şose Km	Köprü ve Menfez Adedi	İnşaata 1324 Senesine Talik Edilen Kısımlar
Hayfa-Nasıra Yolu	36,500	-	36,500	51	-
Nasıra-Taberiya Yolu	33,000	-	15,000	11	18,000
Nasıra-Afule Yolu	12,000	-	-	-	12,000
Safed-Tabia Yolu	21,500	-	-	-	21,500
Akka-Hayfa Yolu	12,000	-	730.m	1	11,270

Yol standartların dikkatte alındığında Hayfa-Akka-Beyrut ile Hayfa-Nasıra-Taberya yolunun genişliği 6-8 metre'dir. Standartlara göre bu yollar 1.sınıf yol statüsündedir. Akka ile Hayfa arası 12 km olup bu yolun sadece 730 metresi şose yoldur ve yol üzerinde 1 tane köprü vardır. Buna göre Beyrut ile Akka arası 128 km olup yol 140 km uzunluğundadır. Hayfa-Nasıra arası 36,5 km olup yolun tamamı şose yoldur ve yol üzerinde 51 tane köprü ve menfez vardır. İkinci tablomuza göre Nasıra-Taberiya arası 33 km'dir. Fakat birinci tabloda Hayfa-Nasıra-Taberiya yolunun toplam uzunluğu 70 km verilmiştir. Hayfa-Nasıra arasını 36,5 km aldığımızda Nasıra-Taberiya arası 33,5 km olmaktadır.

Filistin civarında demiryolu yapımı da önem arz ediyordu. Ve Avrupa'nın güçlü devletleri Osmanlı İmparatorluğunun her yerinde politik nüfuz ve ekonomik çıkar sağlamak için demiryolu yapma yarışına giriştiler. ⁴⁴⁷ Fransa'nın çok etkin olduğu Filistin'de ilk demiryolu "Societe de Chemins de Fer Ottoman de Jaffa a Jerusalem" tarafından 14 Milyon franka inşa edilmiştir. Osmanlı Devleti de 1900'de Damaskus-Amman-Hicaz

⁴⁴⁶ BVS, 1326 (1908-1909), s. 110-111.

⁴⁴⁷ Sergio Minerbi; "Italian Economic Penetration In Palestine (1908-1919)", pp. 469.

demiryolu yapımına başlamış ve bu hattı 1908 yılında tamamlanmıştır. Bu hattın Der’a-Hayfa kısmı ise 1905 yılında trafiğe açılmıştır.⁴⁴⁸

Hayfa-Der’a hattı Hayfa’dan başlayarak Şemamiye, Nehru’l Mukatta, Telu’s Şemmam, Afule, Şatta, Bisan, Cisru’l Mecami, Delhamiye, Samah, Yermük Köprüsü, El-hemme, Vadi-i Halid, eş-Şecere, el-Mukarin, Zeyzun, Tellu’s-Şahm, Müserib ve Der’a güzergahını takip etmiştir.⁴⁴⁹ Bu güzergahların Hayfa şubesine uzaklıklarını bir tablo ile gösterelim.

Tablo 47. Hicaz Demiryolu Hayfa Şubesinin Güzergahı.⁴⁵⁰

Mevkilerin İsimleri	Başlangıçtan Mesafesi	Mevkilerin İsimleri	Başlangıçtan Mesafesi
	Km		Km
Hayfa	0	El- Hüsame	96
Şumariye	10	Vadi-i Halid	107
Telu’s-Şemmam	21	Eş-şecere	119
Afule	37	El-Mukarin	124
Şatta	52	Zeyzun	135
Bisan	60	Müserib	150
Cisru’l Mecami	77	Der’a	161
Samah	87		

Hayfa-Der’a şube hattı, ana hatta olduğu gibi, 1.05 metrelik dar çaplı bir hat olmuştur. Hattın 60 kilometresi Cezril Vadisi’nden, 30 kilometresi Tiberya Denizi’ne kadar uzacak şekilde Ürdün Vadisi’nden diğer bir 60 kilometresi Ürdün Vadisi’nden ve geriye kalan kısmı ise Hanran dağlarından geçmiş ve hattın toplam uzunluğu 161 kilometreyi bulmuştur. Hat Hayfa’dan (0 km) 36 km uzaklıkta bulunan Afule’ye -62 metre kadar alçalarak ilerlemiştir. Afule’den sonra 76 km uzakta bulunan Ürdün Köprüsü (Cisru’l Mecami)’ne kadar ise 246 metrelik bir alçalma kaydetmiştir. Bu noktadan itibaren demiryolu hattı tekrar yükselişe geçmiş ve 87 km uzaklıkta Tiberya Denizi kenarında bulunan Samah’ta -187 metreye ulaşmıştır. Hat daha sonra Yermük Vadisi’nin sarp, derin

⁴⁴⁸ Sergio Minerbi; “Italian Economic Penetration In Palestine (1908-1919)”, pp. 469.

⁴⁴⁹ Metin Hülagu; Bir Umudun İnşası Hicaz Demiryolu, s. 175.

⁴⁵⁰ BVS, 1326 (1908-1909), s. 64.

yarıklarını muhtelif köprü ve tüneller vasıtasıyla geçerek ilerlemiştir. 149 km uzaklıkta bulunan Mesarib İstasyonu'na yakın bir mesafede 462 metre yükseklikte bulunan Hanran Ovası'nın sınırlarına ulaşmıştır. Nihayet normal bir yüksekliği takip ederek 161 km uzaklıktaki, hattın son durağı olan ve +529 metre yükseklikte bulunan, Der'a ya ulaşmıştır.⁴⁵¹ Hayfa-Der-a-Şam hattı da toplam 280 km'dir.⁴⁵²

Hayfa ile Şam arasında hergün karşılıklı yolcu ve ticari eşya katarları çalışmaktaydı.⁴⁵³ Ve Hayfa-Şam arasındaki yolculuk yaklaşık 11,5 saati bulmaktaydı.⁴⁵⁴ 1913 yılına gelindiğinde ise 17 km mesafesinde olan Hayfa-Akka hattı tamamlanmıştır.⁴⁵⁵

7.2. Haberleşme Faaliyetleri

Osmanlı ülkesinde XIX. yy'a kadar haberleşme ulak⁴⁵⁶-menzilhane esasına dayanmaktaydı bu da resmi haberleşmeler için kullanılmaktaydı.⁴⁵⁷ Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren menzillerin “ Eyaletler ahval ve muamelatı ile serhadlerde sair devletlerden edinilen bilgileri devlete bildirmek ve hükümetin emirlerinin yerlerine ulaştırmak için Rumeli ve Anadolu'nun sağ, sol ve orta kol yollarında tertip” olunduğu kayıtlarda geçmektedir. Bu gayeye yönelik görev yapan menziller, İlhanlı, Arap ve Memlüklerin haberleşme sistemleri örnek alınmak suretiyle oluşturulmuş ve bunlar kaynaştırılarak mükemmelleştirilmiştir⁴⁵⁸. İşte buna bağlı olarak Osmanlı menzilleri daha sonra, ordunun yiyecek ve içeceğinin temininde, özel haberleşmelerde ve nihayet kısmen de olsa ticari mal naklinde de kullanılmıştır.⁴⁵⁹

⁴⁵¹ Metin Hülagu; Bir Umudun İnşası Hicaz Demiryolu, s. 176.(Hayfa şubesinin yollarını gösteren tabloda Hayfa-Afule arası 37 km, Hayfa-Cisru'l Mecami arası 77 km ve Hayfa-Müserib arası 150 km olarak verilmiştir.)

⁴⁵² Murat Özyüksel; Hicaz Demiryolu, s. 260.

⁴⁵³ Ufuk Gülsoy; Hicaz Demiryolu., s. 141-142.

⁴⁵⁴ Murat Özyüksel; Hicaz Demiryolu, s. 143.

⁴⁵⁵ Ufuk Gülsoy; Hicaz Demiryolu, s. 210.

⁴⁵⁶ Mana olarak sa'i, tatar, berid, posta karşılığı kullanılan Ulak kelimesi, Uygur sözlüğünde Ulağ şeklinde kaydedilmiş olup sıra, irtibat, ulak, yük hayvanı olarak geçmektedir. Göktürk yazıtlarında olduğu gibi Kaşgarlı Mahmud'un Divanı Lügati't Türk'ünde Ulağ “ Beğin emrinde koşa koşa giden postacının, başka bir at buluncaya kadar bindiği at” şeklinde tarif edilmiştir. Yusuf Halaçoğlu; Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller), PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002, s. 181.)

⁴⁵⁷ Mübahat Kütükoğlu; “Osmanlı İktisadi Yapısı”, s. 600.

⁴⁵⁸ Her ne kadar haberleşme sisteminin mükemmelleştirildiği söylene de menzil sisteminin kendine has kusurları mevcuttur. Zaten kusurları olduğu için modern manada postaneler teşkil edilmiştir. Bu kusurlar için Bk. Abdullah Saydam; Osmanlı Medeniyeti Tarihi, Kemal Ofset Matbaacılık, Trabzon 1995, s. 378.

⁴⁵⁹ Yusuf Halaçoğlu; Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller), PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002, s. 43.

1839 senesinde tam manasıyla bir posta teşkilatı kurulduğunu görüyoruz. 27 maddelik bir nizamnisi bulunan bu teşkilat bugünkü posta teşkilatının da esasını teşkil etmiştir.⁴⁶⁰ 1840'da Posta Nezareti kuruldu ve bu Nezaret İstanbul'la birlikte taşra şehirlerinde de teşkilatın şubelerini açma yoluna gitti.⁴⁶¹ Bu zamanda Osmanlı hükümetine ek olarak yabancı hükümetler de postaneler açtılar.⁴⁶² 1869 'da Filistin'de ilk postane Avusturya-Macaristan tarafından Kudüs'te kuruldu ardından Rusya, Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya gibi güçlü devletler de Osmanlı imparatorluğu içinde nüfuzlarını artırmak için posta hizmet organizasyonları inşa ettiler.⁴⁶³ Bu yabancı postalar arasında en geniş ağ kurmuş bulunan, gerek sürat, gerekse ücret bakımından diğeriyle kolaylıkla rekabet edebilen Avusturya postalarıydı. Fransız postaları, ikinci def'a faaliyete geçtikten sonra, Avusturya'ya rakip olmaya çalışmışlarsa da başarılı olmamışlardı. Zira Avusturya postaları hem hareket saatinden onbeş dakika öncesine kadar mektup kabul ediyor; hem ücretleri Fransızlara nispetle düşük tutuyorlar; hem de değişik istikametlerden gelip-giden postaların saatlerini ayarladıkları için avantajlı bir durumda bulunuyordu.⁴⁶⁴

⁴⁶⁰ Yusuf Halaçoğlu; *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, s. 197.

⁴⁶¹ Mübahat Kütükoğlu; "Osmanlı İktisadi Yapısı", s. 601.

⁴⁶² Gad G. Gilbar; "The Growing Economic Involvement of Palestine with the West, 1865-1914", pp. 203.

⁴⁶³ Sergio Minerbi; "Italian Economic Penetration In Palestine (1908-1919)", pp. 472.

⁴⁶⁴ Mübahat Kütükoğlu; "Osmanlı İktisadi Yapısı", s. 603-604.

Tablo 48.Filistin’de Yabancı Postaların Güzergahları.⁴⁶⁵

Hareket Günü	Tarihi	Bera veya Mecra⁴⁶⁶	Vapur İsmi	Güzergahlar
Pazartesi	30 Ağustos 309	Bera	Rusya Vapuru	Sayda, Sur, Akka, Hayfa, Nasıra,Taberiya, Safed, Nablus, Cenin, Trablus, Tartus Cebele, Lazkiye vs.
Perşembe	2 Temmuz 309	Bera	Hidivi Vapuru	Sayda, Sur, Akka, Hayfa, Nasıra, Taberiya, Safed, Nablus Vesaireye
Pazartesi	6 Temmuz 309	Bera	Namçe Vapuru	Sayda, Sur, Akka, Hayfa, Nasıra,Taberiya, Safed,Cenin, Trablus,Tartus, Cebele,Lazkiye vs.
Perşembe	9 Temmuz 309	Bera	-	Sayda, Sur, Akka, Hayfa, Safed, Nasıra, Taberiya, Nablus, Cenin vs.
Pazartesi	30 Ağustos 309	Bera	Rusya Vapuru	Sayda, Sur, Akka, Hayfa, Safed, Nasıra, Taberiya, Ceninden vs.
Cuma	3 Eylül 309	Bera	Hidivi Vapuru	Trablus, Cuniye, Betron, Sayda, Sur, Akka, Hayfa, Nasıra, Taberiya, Safed vs.
Pazartesi	6 Eylül 309	Bera	Fransız Vapuru	Sayda, Sur, Akka, Hayfa, Nasıra, Taberiya, Safed, Cenin, Nablustan vs.
Cuma	10 Eylül 309	Bera	Namçe Vapuru	Sayda, Sur, Akka, Hayfa, Cuniye, Betron, Trablus vs.

1. Dünya savaşından evvelki on sene zarfında hacı ve eşyayı ticariye nakliyatının günden güne yükselen miktarı dolayısıyla Hayfa; posta, yolcu ve tüccar vapurları tarafından muntazaman uğranan bir liman kenti olmuştu ⁴⁶⁷ diyebiliriz.

Limanlardan alınan posta ve koliler iç kesimlere demiryolları vasıtasıyla ulaştırılıyordu. Fakat bu durum da bazı sıkıntılara sebep oluyordu. Örneğin Hayfa ile Şam arasında işleyen posta seyyar memurları Der’aya da uğruyorlar oradan Şam’a geçiyorlardı. Fakat Posta seyyar memurlarının Der’a uğramaları gecikmelere sebep oluyordu. Bu da şikayetleri ve

⁴⁶⁵ BVS, 1311 (1893-1894), s. 482-485.

⁴⁶⁶ Bera: Her ayın ilk ve son günü demektir. Mecra ise bir haberin yayılma yolu veya bir şeyin dolaştığı yer anlamındadır.

⁴⁶⁷ Diekmann; “Hayfa Liman İnşaâtı”, s. 209.

önerileri beraberinde getiriyordu. Örneğin posta seyyar memurlarının Hayfa-Şam arasında işlettirilmesi ile seyyar memur ve tahsisat ilavesi yapılması gibi talepler oluyordu.⁴⁶⁸

Osmanlı posta teşkilatının kurulmasından sonra da yabancı postalar faaliyetlerini devam ettirdiler. Osmanlı Hükümeti, bunların kaldırılması hususunda epey uğraştı. Özellikle kontrolsüz olan bu postalar dolayısıyla memlekete kaçak olarak mücevherat ve çeşitli kıymetli eşya sokulduğu için Gümrük Emaneti konuya titizlikle eğildi. Bir taraftan halkın Osmanlı postasına rağbetini artırmak için 1863’de sahil şehirleri arasında taşınacak mektuplar için özel tarifeler tatbik edilirken diğer taraftan da demiryollarında yabancı posta torbalarının taşınmasının yasaklanması gibi tatbiki mümkün olmayacak tedbirlere teşebbüs olundu.⁴⁶⁹ Bu duruma somut bir örnek verecek olursak Almanya Posta İdaresi’nin Yafa, Kudüs ve Hayfa’da şube açarak kendi adına posta göndermesinin engellenmesi için demiryollarıyla gelecek posta çantalarının sınırda bekletilmiş ve ancak Saltanat-ı seniye postaları adına gelir ise kabul edilebilecekleri hususunda Sadarettin onay beklenmiştir.⁴⁷⁰ Ancak bu tedbirlerden hiç biri Osmanlı postalarını güçlendirip yabancı postalarını tesirsiz kılma hususunda başarılı olamamıştır.⁴⁷¹

Posta usulüne geçildiği tarihler, Avrupa’da yeni bir sistemin icadına rastlamaktadır. İngiltere’de 1841 ve Fransa’da 1844’den sonra kullanılan bu yeni icad telgraf olup, 1854’ten sonra Osmanlılara da geçmiş ve Türk Posta Teşkilatı’nın önemli bir konulunu oluşturmuştur.⁴⁷²

1855’de Rumeli topraklarında İstanbul’dan başlayan ve Edirne’de ikiye ayrılarak biri Filibe-Sofya-Niş üzerinden Belgrad’a ulaşan; diğeri, Şumnu’dan Fransızların daha önce yaptıkları Varna-Şumnu hattıyla birleşen hat yapıldığı gibi İngilizlerin yaptıkları Çanakkale-İskenderiye hattına bağlanan İstanbul-Çanakkale hattı ile Hindistan’ı Avrupa’ya bağlayacak olan hattın Osmanlı toprakları dahilinde kalan kısmı da Türk sermayesi ile meydana getirilmiştir. Önce Üsküdar-İzmit ve İzmit-Sivas arasındaki hatlar çekilmiş; Bağdad-Basra hattının İngilizler tarafından yapılan Hindistan-Basra hattına

⁴⁶⁸ BOA, DH.MKT / 82-1240, 25/RA/1325.

⁴⁶⁹ Mübahat Kütükoğlu; “Osmanlı İktisadi Yapısı”, s. 604.

⁴⁷⁰ BOA, DH.MKT / 9-2237, 1-3, 15/R/1317.

⁴⁷¹ Kütükoğlu; a.g.m., s. 604.(Kudüs, Yafa ve Hayfa cihetlerinde bulunan ecnebi postalarıyla rekabet edebilmek için alınması gereken tedbirler hakkında Bk. BOA, DH.MKT/ 80-1259, 1-2, 09/Ca/1326.

⁴⁷² Yusuf Halaçoğlu; Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller), s. 198.

birleşmesiyle 1864'te Hindistan'ı karadan Avrupa'ya bağlayan telgraf hattı tamamlanmıştır.⁴⁷³ Yani Osmanlı topraklarındaki telgraf hatlarının tesisi yabancı mühendisler ve Türk emeği ve sermayesi aracılığı ile gerçekleşmiştir.⁴⁷⁴

İlk telgraf hatlarının Fransızlar tarafından inşa edilmesi sebebiyle Osmanlı Devleti'nde kullanılan telgraf dili tabiyetiyle Fransızca olmuştu. Ancak bu durum hem Fransızca ile haberleşmenin güçlüğünü getirmiş, hem de resmi haberleşmenin bir yabancı dil ile yapılması hükümlanlık anlayışına ters düşmüştü.⁴⁷⁵ 1856 yılından sonra mors alfabesinin Arap alfabesine göre geliştirilmesinden sonra telgraflar Türkçe olarak çekilmeye başlanmıştır.⁴⁷⁶

Zamanla posta idareleri yaygınlaştıkça halkın haberleşmesine de telgraf girmeye başladı. Yeni teknoloji halkın gönüllü katkılarıyla kısa sürede oldukça yaygınlaştı. Birçok yerde halk para ve emek gücüyle katılarak şehir ve kazalarına telgraf hatlarının döşenmesini temin etmişti.⁴⁷⁷ Telgrafların kullanımı o kadar yaygınlaşmıştıki Şam, Beka, Beyrut, Humus, Haleb, Hama, Havran ve Hayfa'da seri bir şekilde tren ulaşımı bulunmasına rağmen mülki, askeri ve mali haberleşmeler genellikle telgraflar aracılığıyla yapılmaktaydı.⁴⁷⁸

⁴⁷³ Mübahat Kütükoğlu; "Osmanlı İktisadi Yapısı", s. 605.

⁴⁷⁴ Abdullah Saydam; Osmanlı Medeniyeti Tarihi, s. 381.

⁴⁷⁵ Abdullah Saydam; Osmanlı Medeniyeti Tarihi, s. 382.

⁴⁷⁶ Mübahat Kütükoğlu; "Osmanlı İktisadi Yapısı", s. 606.

⁴⁷⁷ Abdullah Saydam; Osmanlı Medeniyeti Tarihi, s. 381.

⁴⁷⁸ BOA, DH.MKT / 60-1255, 1-2, 18/R/1326.

SONUÇ

Ortadoğu bölgesi, tarihte olduğu gibi günümüzde de önemini kaybetmemiş olmasından dolayı bu önemli bölgenin Osmanlı Devleti dönemindeki idarî, sosyal ve ekonomik yapısının bilinmesi tarih biliminden gereğince faydalanabilmek için önem arz etmektedir. Bu sebeple biz de bu bölgede yer alan Hayfa Kazası'nın 1900-1914 yılları arasındaki sosyo-ekonomik yapısını incelemeye çalıştık.

Hayfa Kazası 19.yy'ın başlarında küçük bir balıkçı kasabasıydı ancak 19. yüzyıl boyunca teknolojinin evrimi özellikle vapurların kullanımındaki yaygınlaşma Doğu Akdeniz'de ticari aktivitelerin büyük oranda artmasına katkı sağladı. Buharın kullanılması, gemilerin taşıma kapasitelerini, hızlarını ve güvenilirliğini artırdı. Doğu Akdeniz kıyılarında gemilerdeki ve ticaretteki bu artış eğilimi 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte daha da arttı. Bunlara ek olarak bu eğilimin artmasında 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı reformcularının ticareti geliştirmek için gösterdikleri ilgi de etkili oldu. Bu sebeplerden dolayı Hayfa 1886-1914 arasında Hayfa Filistin'deki başka hiçbir şehirde olmayan bir nüfus artışı yaşadı.

Hayfa'nın nüfus gelişimini iki döneme ayıracak olsak 1871-1904 ve 1905-1912 şeklinde ayırabiliriz. Birinci dönemde yıllık nüfus artışı yüzde 4.1 iken ikinci dönemde bu oran yüzde 6.6 olmaktadır. Bu artışta birinci sebep Hayfa bu dönemde belediyeçilik sayesinde sağlık şartlarına daha uygun hale gelmiş ve salgınlardan korunaklı bir bölge olmuştur. Ve burada İngiliz, Alman ve Rus misyonerler hastaneler inşa etmişlerdir bunun sonucunda da ölüm oranları daha da azalmıştır. İkinci ve nüfus artışında daha önemli sebep ise tabii ki göçtür. 1870-1903 yılları arasında yıllık yüzde 3'lük bir artışla göç gerçekleşirken 1904-1914 yılları arasında yıllık yüzde 5 olarak gerçekleşmiştir. Yani Avrupa konsolosluklarının koruması altındaki turist ve hacıların akını, Hristiyan tarikatlarının çalışmaları, 1882 sonrasında ilk Yahudi zirai kolonisinin ve 1869'da küçük bir Alman kolonisinin bölgeye

gelmesi, Hayfa'nın artan önemi ile birlikte Filistin'in değişik bölgelerinden özellikle Suriye ve Lübnan'dan tüccar ailelerin Hayfa'ya taşınması ve Osmanlı reformları ile birlikte ekonomik gelişmenin teşvik edilmesi nüfusu epey artırmıştır. Bunu rakamla ifade edecek olursak 1870'lerde 4000-6000 olan nüfus 1880'lerde 7000-7500'e ulaşmış 1914'e gelindiğinde ise 30-32.000 civarlarına gelmiştir.

Hayfa küçük bir kasabadan, Şam, Havran ve Filistin'in kuzeyi için önemli ticaret merkezi haline gelmesinde 1905 yılında Hicaz demiryolunun Hayfa şubesinin açılması da çok etkili olmuştur. Hayfa'nın modern bir şehre doğru gelişmesinde bu unsur çok önemli bir yer tutmaktadır. Aynı zamanda bu hattın açılması Hayfa körfezi boyunca hilal şeklinde Kermil dağının eteklerine uzanan Filistin'in tek doğal limanı olup modern gemilerin demirlemesine imkan sağlayan Hayfa limanının önemini de artırmıştır. Hayfa limanına demirleyen vapur ve yelkenlilerin adet ve tonajlarının 15-20 yıl içerisinde devasa bir şekilde arttığını düşündüğümüzde Hayfa'nın gelişmesinde limanın uygun olan bu konjonktürden gereğince istifade edebildiği görülmektedir. Rakamlarla ifade edecek olursak 1895'te 99 gemi limana uğrarken 1913'te 486 gemi uğramıştır. 1895'te limana uğrayan gemilerin tonajı ise toplam 103.145 ton iken, 1913'te bu rakam 808.763 tona yükselmiştir. 1902-1903'de 572.000 kuruş olan toplam liman varidatı 1911'e gelindiğinde 5.000.000 kuruşa ulaşmıştır. Bu da yukarıda belirttiğim gibi Hayfa'nın ticaret merkezi haline gelmesinde Hicaz Demiryolu Hayfa Şubesinin Hayfa ekonomisine yaptığı katkıyı gösteren ekonomik delillerdendir.

Sonuç olarak Hayfa açısından 1900-1914 yılları arasındaki dönem 1.Dünya savaşının başlamasıyla durdurulan sosyo-ekonomik gelişme ve büyüme eğilimini sembolize eden bir dönem olmuştur, diyebiliriz.

KAYNAKÇA

a. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kaynakları

BOA, DH.İD / 50-117, 07/ZA/1329.
 BOA, DH. KMS / 25-6, 07/B/1332.
 BOA, DH.MKT / 9-2237, 15/R/1317.
 BOA, DH.MKT / 13-997, 21/R/1323.
 BOA, DH.MKT / 60-1255, 18/R/1326.
 BOA, DH.MKT / 68-563, 15/CA/1320.
 BOA, DH.MKT / 75-2838, 2/CA/1327.
 BOA, DH.MKT / 80-1259. 09/CA/1326.
 BOA, DH.MKT / 82-1240, 25/RA/1325.
 BOA, DH.MKT / 83-2421, 04/B/1318.
 BOA, DH.MKT / 104-2422, 07/B/1318.
 BOA, DH.SN.M / 44-1.
 BOA, HR.HMŞ.İŞO / 25-84, 16/TE/1333.
 BOA, HR.HŞM.İŞO / 47-206, 07/L/1332.
 BOA, HRT.h /1340 / 14/C/1321.
 BOA, MV / 72-115, 01/R/1325.
 BOA, Y.PRK.MYD / 103-26, 16/Ş/1326.
 BOA, Y.PRK.NMH /95-7, 10/C/1316.
 BOA, Y.PRK.UM / 135-46, 18/S/1317.

b. Salnameler

b.1. Vilayet Salnameleri

BVS, 1311 (1893-1894).
 BVS, 1318 (1900-1901).
 BVS, 1319 (1901-1902).

BVS, 1322 (1904-1905).

BVS, 1324 (1906-1907).

BVS, 1326 (1908-1909).

b.2. Maarif Salnameleri

MS, 1316 (1898-1899).

MS, 1317 (1899-1900).

MS, 1318 (1900-1901).

MS, 1319 (1901-1902).

MS, 1321 (1903-1904).

c. Tetkik Eserler

Akyüz, Yahya; Türk Eğitim Tarihi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Yayınları, Ankara 1982.

Behcet, Mehmet; Beyrut Vilayeti, Vilayet Matbaası, Beyrut H. 1333.

Gülsoy, Ufuk; Hicaz Demiryolu, Eren Yayıncılık, İstanbul 1994.

Halaçoğlu, Yusuf; Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller), PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002.

Hollstein, Walter; Filistin Sorunu (Çev.: Cemal Ertuğ), Yücel Yayınları, İstanbul 1975.

Hülagu, Metin; Bir Umudun İnşası Hicaz Demiryolu, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2008.

Karasapan, Celal Tefik; Filistin ve Şark-ül-Ürdün, C.1, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul 1942.

Karasapan, Celal Tefik; Filistin ve Şark-ül-Ürdün, C. 2, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul 1942.

Karpat, Kemal H.; Osmanlı Nüfusu 1830-1914 (Çev.: Tırnakçı, Bahar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

Khalidi, Rashid İsmail; British Policy towards Syria&Palestine 1906-1914, Ithaca Press, London 1980.

Kodaman, Bayram; Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980.

McCarthy, Justin; The Population of Palestine, Columbia University Press, New York, 1990.

Meissner; Demiryollar İnşaatı (Çev.: Bingüler, İhsan), Yüksek Mühendis Mektebi Matbaası, İstanbul 1936.

Osmanlı Sanayi 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistiki, Haz.: Gündüz Ökçün, Tarihi İstatistikler Dizisi, C.4., Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1997, s. 47.

Öke, Mim Kemal; Filistin Sorunu, Ufuk Kitapları, İzmir 2002.

Öke, Mim Kemal; Osmanlı İmparatorluğu, Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914), Doğu Matbaası, İstanbul 1982.

Özyüksel, Murat; Hicaz Demiryolu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

Saydam, Abdullah; Osmanlı Medeniyeti Tarihi, Kemal Ofset Matbaacılık, Trabzon 1995.

Yazbak, Mahmoud; Haifa in The Late Ottoman Period 1864-1914, Brill, Leiden, Boston, Köln 1998.

d. Makaleler

Aaronsohn, Ran; “Baron Rothschild and the initial stage of Jewish settlement in Palestine (1882-1890): a different type of colonization?” , Journal of Historical Geography, 19:2 (1993:Apr.), pp. 142-156.

Adıyeke, Nuri; “Islahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair”, Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 381-393.

Ali, Anwar; “Banking in The Middle East”, International Monetary Fund Staff Papers, 6:1,(1957:Nov.), pp. 51-79.

Avitsur, Shmuel; “Wind Power in the Technological Development of Palestine”, Palestine in The Late Ottoman Period, Ed: David Kushner; Yad Izhak Ben-Zvi Press, Jerusalem 1986, pp. 231-244.

Baltacı, Cahit; “Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim”, Türkler, C. XI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 446-462.

Belirtilmemiş; “Hayfa Limanı”, Türkiye Cumhuriyeti Nafia Vekaleti Nafia İşleri Mecmuası, (Çev.: “The Engineer” mecmuasının 3 Teşrinisani 1933 tarihli nüshasından tercüme edilmiştir), C. 1, S.1, 1934, s. 25-28.

Ben-Arieh, Yehoshua; “The Population of The Large Towns in Palestine During The First Eighty Years of The Nineteenth Century According To Western Sources”, Studies on Palestine During The Ottoman Period, Ed: Moshe Ma’oz, The Magnes Press, Jerusalem 1975. pp. 49-69.

Ben Artzi, Yossi; “Changes in the agricultural sector of the moshavot 1882-1914”, Ottoman Palestine 1800-1914, Ed: Gad G. Gilbar, E.J. Brill, Leiden 1990, pp.131-158.

Bentwich, Norman; “ Acre Old and New” , Contemporary Review, 188 (1955:July/Dec.), pp. 233-235.

Braude, Benjamin; “Millet Sisteminin İlginç Tarihi”, Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 315-332.

Carmel, Alex; “The German Settlers in Palestine And Their Relations With The Local Arab Population And The Jewish Community 1868-1918”, Studies on Palestine During The Ottoman Period, Ed: Moshe Ma’oz, The Magnes Press, Jerusalem, 1975, pp. 442-465.

Casto, E. Ray; “Haifa: The Port City of Palestine”, Journal of Geography, 37 (1938:Jan./Dec.), pp. 344-351.

Çetin, Atilla; “II. Abdülhamit’e Sunulmuş Beyrut Vilayetindeki Yabancı Okullara Dair Bir Rapor”, Türk Kültürü Dergisi, S. 253, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1984, s. 316-324.

Diekmann; “Hayfa Liman İnşaatı”, Demiryolları Mecmuası (Çev.: Bürhanettin), S. 87, Haydapaşa Demiryollar Matbaası, 1932, s. 209-210

Elath, Eliahu; “A British Project For The Construction Of A Railway Between Jaffa and Jerusalem”, Studies on Palestine During The Ottoman Period, Ed: Moshe Ma’oz, The Magnes Pres, Jerusalem 1975. pp. 415- 422.

Ercan, Yavuz; “ Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olmayan Topluluklar(Millet Sistemi)”, Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 333-354.

Eryılmaz, Bilal; “Osmanlı Devleti’nde Farklılıklara ve Hoşgörüyeye Kavramsal Bir Yaklaşım”,Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 405-417.

Giladi, Dan; "The Agronomic Development of The Old Colonies In Paletsine (1882-1914)", Studies on Palestine During The Ottoman Period, Ed: Moshe Ma'oz, The Magnes Press, Jerusalem 1975, pp.175-189.

Gilbar, Gad G.; "The Growing Economic İnvolvement of Palestine with the West, 1865-1914", Palestine in the Late Ottoman Period, Ed: David Kushner, Yad Izhak Ben-Zvi Press, Jerusalem 1986. pp. 188-210.

Grunwald, Kurt; "Jewish Schools Under Foreign Flags in Ottoman Palestine, Studies on Palestine During The Ottoman Period", Ed: Moshe Ma'oz, The Magnes Press, Jerusalem, 1975. pp.164-174.

Gölsoy, Ufuk; "Gerçekleşen Bir Rüya; Hicaz Demiryolu", Yeni Türkiye, S. 32., Ankara 2000, s. ?.

Gölsoy, Ufuk; "Bağışlarla Gerçekleşen Eser: Hicaz Demiryolu", Tarih ve Medeniyet, S.6., İstanbul 1995, s. 35-37.

İhsanoğlu, Ekmeleddin; "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları" Osmanlı Medeniyeti Tarihi, C. 1, İstanbul 1999, s. 223-361.

Karaman, Lütfullah; "Hicaz Demir Yolu", Askeri Tarih Bülteni, S.22, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997, s. 77-82.

Kark, Ruth; " The rise and decline of coastal towns in Palestine", Ottoman Palestine 1800-1914,Ed: Gad G. Gilbar, E.J. Brill, Leiden 1990, pp. 69-89.

Katz, Yossi; "Agricultural Land Transactions in Palestine, 1900-1914: A Quantitative Analysis", Explorations in Economic History, 27:1 (1990:Jan.) pp. 29-45.

Katz, Yossi; "Agricultural Settlements in Palestine, 1882-1914", Jewish Social Studies, 50:1/2 (1988:Winter/Spring) pp .63-82.

Keyder, Çağlar; Y. Eyüp Özveren; Donald Quataert; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Liman Kentleri”, Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri 1800-1914, Ed. Çağlar Keyder; Y. Eyüp Özveren; Donald Quataert (Çev.: Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 121-157.

Khan, Arshi; “Osmanlı İmparatorluğu: Çokkültürlülüğün Doğulu Mimarı”, Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu, Ankara 2001, s. 367-393.

Kurat, Yuluğ Tekin; “Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu”, Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 355-365.

Kütükoğlu, Mübahat; “Osmanlı İktisadi Yapısı”, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, C. 1, Yıldız Matbaacılık, İstanbul 1994, s. 513-650.

Landau, Jacob M.; “The Educational Impact Of Western Culture On Traditional Society In Nineteenth Century Palestine”, Studies on Palestine During The Ottoman Period, Ed: Moshe Ma’oz, The Magnes Press, Jerusalem 1975. pp. 499-506.

Minerbi, Sergio; “Italian Economic Penetration In Palestine(1908-1919)”, Studies on Palestine During The Ottoman Period, Ed: Moshe Ma’oz, The Magnes Press, Jerusalem 1975. pp. 466-482.

Ortaylı, İlber; “Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat”, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, C.1, Yıldız Matbaacılık, İstanbul 1994, s. 283-334.

Özveren, Y. Eyüp; “Beyrut”, Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri 1800-1914, Ed: Keyder, Çağlar; Y. Eyüp Özveren; Donald Quataert, (Çev.: Güven, Gül Çağalı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 75-102.

Özyüksel, Murat; “Osmanlı Demiryolu İşletmeciliğinde Bir Devlet Girişimi: Hicaz Demiryolu (I)”, İktisat Dergisi, S. 292, Şefik Matbaası, İstanbul 1989, s. 18-25.

Özyüksel, Murat; “Osmanlı Demiryolu İşletmeciliğinde Bir Devlet Girişimi: Hicaz Demiryolu (II)”, İktisat Dergisi, S. 293-294, Yenilik Basımevi, İstanbul 1989, s. 29-43.

Pick, Walter Pinhas; “Meissner Pahsa and the construction of railways in Palestine and neighboring countries”, Ottoman Palestine 1800-1914, Ed: Gad G. Gilbar, E.J. Brill, Leiden 1990, pp.179-218.

Porath, Yehoshua; “The Political Awakening of The Palestinian Arabs and Their Leadership Towards The End Of The Ottoman Period”, Studies on Palestine During The Ottoman Period, Ed: Moshe Ma’oz, The Magnes Press, Jerusalem, 1975. pp. 351-381.

Reilly, James A.; “Women in the Economic Life of Late-Ottoman Damascus” , Arabica, 42 (1995), pp. 79-106.

Rinott, Moshe; “Capitulations: “The Case of the German Jewish Hilfsverein Schools in Palastine 1901-1914”, Palestine in the late Ottoman Period, Ed: David Kushner, Yad Izhak Ben-Zvi Press, Jerusalem 1986. pp. 294-301.

Schmelz, U. O.; “Population characteristics of Jerusalem and Hebron regions according to Ottoman census of 1905”, Ottoman Palestine 1800-1914, Ed: Gad G. Gilbar, E.J. Brill, Leiden 1990, pp. 15-68.

Smith, C. Gordon; “The Geography and Natural Resources of Palestine As Seen by British Writers in The Nineteenth and Twentieth Centuries”, Studies on Palestine During The Ottoman Period, Ed: Moshe Ma’oz, The Magnes Press, Jerusalem 1975, pp. 87-100.

Quatatert, Donald; “19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914”, Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914 (Çev.: Berkay, Ayşe; Süphan Andıç; Serdar Alper), C.2., Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s. ?.

Tozlu, Selahattin; “Osmanlı Yol Düzenlemesi (1839-1908)”, Osmanlı, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 644-662.

Yazbak, Mahmoud; “Templars as Proto-Zionists? The "German Colony" in Late Ottoman Haifa”, *Journal of Palestine Studies*, Vol. 28, No. 4, (Summer, 1999), pp. 40-54.

Yediyıldız, Bahaeddin; “Osmanlı Toplumu”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C. I, İstanbul 1994, s. 441-510.

Yolalıcı, M. Emin; “XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim Kurumları”, *Osmanlı*, C.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 281-296.

e. Bildiriler

Kushner, David; “From Eyalet to Sancak: The District of Acre in Transition, 1840-1918”, (XIII. Türk Tarih Kongresi , Ankara, 4-8 Ekim 1999), *Kongreye Sunulan Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002, pp. 2021-2028.

f. Ansiklopediler

Görsel Genel Kültür Ansiklopedisi, Wilhelm 2 Maddesi, C.2. Görsel Yayınları, İstanbul 1981, s. 1275-1276.

The Encyclopaedia Of Islam, Hayfa Maddesi, Vol.III, New Edition, Leiden 1971, pp.324-326.

Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, Hayfa Maddesi, C. 17, Divantaş, İstanbul 1988, s. 40-42..

g. Tezler

Taşkın, Ünal; *Osmanlı Devleti’nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

h. İnternet Siteleri

<http://www.obarsiv.com>

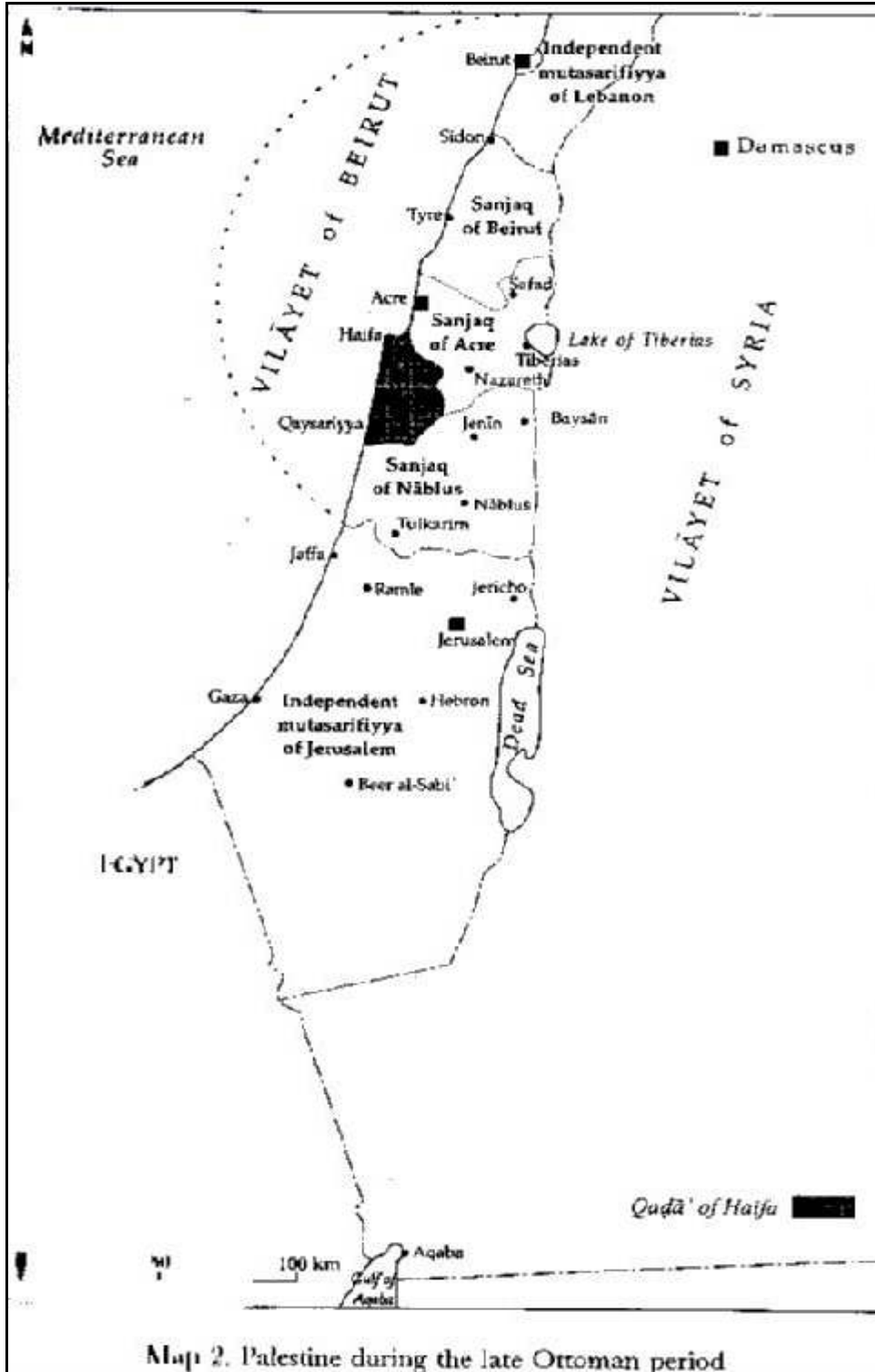
<http://www.birimcevir.com>

<http://www.palestineremembered.com>

<http://193.255.138.2/takvim.asp> (Türk Tarih Kurumu Tarih Çevirme Kılavuzu)

<http://prayer.al-islam.com/convert.asp?l=eng>

EKLER

Mahmoud Yazbak; Haifa In The Late Ottoman Period 1864-1914, Brill, Leiden, Boston, Köln 1998, pp 30. (Osmanlı Devletinin son zamanlarında Beyrut Vilayetinin idari sınırları içinde bulunan Hayfa Kazasını gösteren harita)

BOA, HRT.h / 1340 / 14/C/1321. (Hayfa, Akka, Hamama, El-Hama, Sukufiye civarını gösteren harita. Ölçek: 1/ 100.000)

- ١٤ -

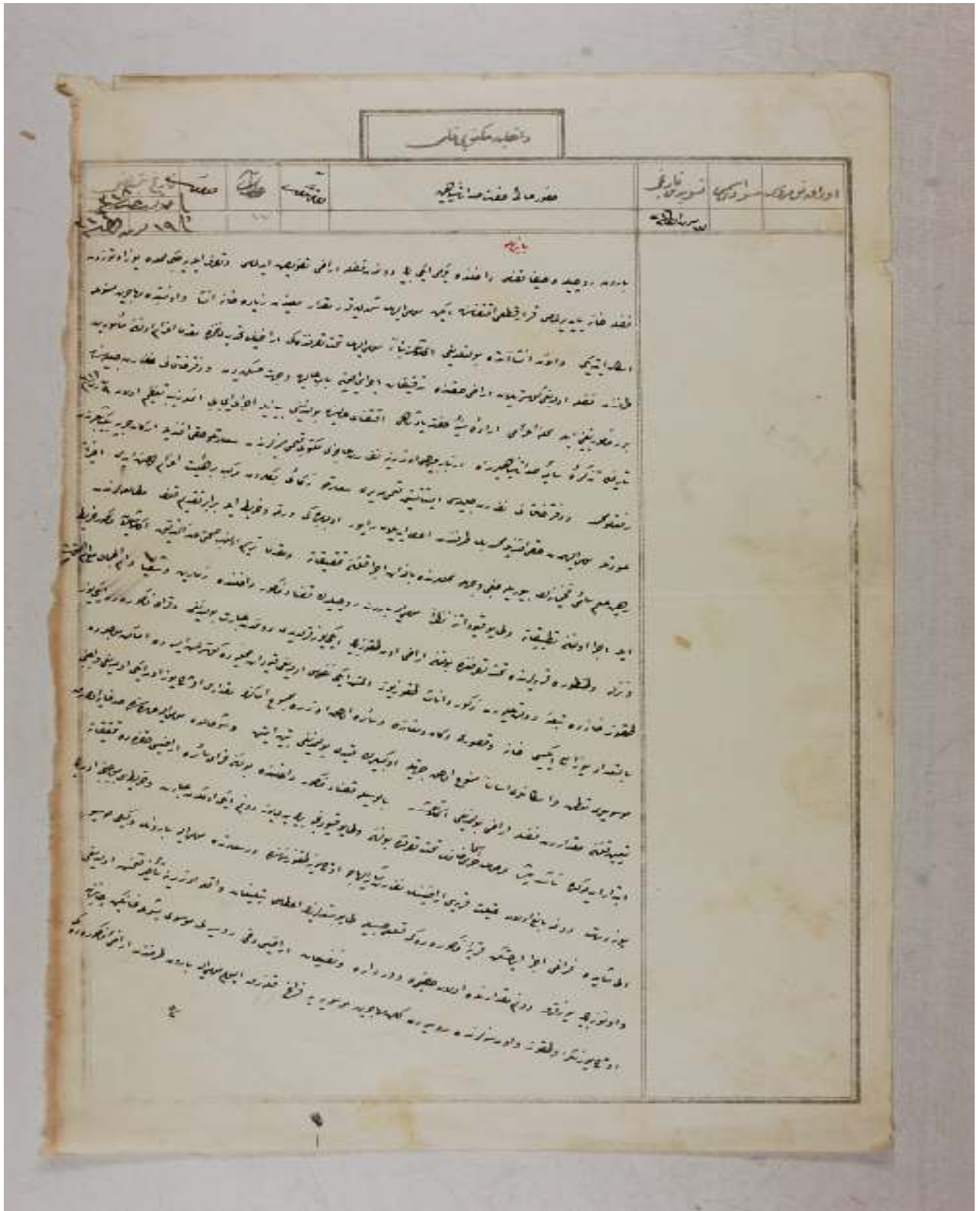
سیر	اسمائی ولایات لوا و قضا	تکون	اسلام	روم	ارمنی	موسوی	قزلباش	ارمنی قزلباش	بریدگان	لایم
٢٧٨	سرد سنجائی مرکز	٢٧٨٠٩	٢٧٨١٥		٢٧٨١٨				١١٢	
٢٧٩	ارمنی	٢٧٨٢٨	٢٧٨٣٥		٢٧٨٤٠					
٢٨٠	برادری	٢٧٨٥٢	٢٧٨٥٨		٢٧٨٦١					
٢٨١	تنگ و ان	٢٧٨٥٩	٢٧٨٦٦		٢٧٨٦٩					
٢٨٢	مردانی	٢٧٨٦٦	٢٧٨٧٣		٢٧٨٧٦				١٠٦	
	کلیه سنجائی مرکز	٢٧٨٧٠	٢٧٨٧٦		٢٧٨٧٩					
	خانقار	٢٧٨٧٦	٢٧٨٨٣		٢٧٨٨٦					
	لایم	٢٧٨٨٣	٢٧٨٩٠		٢٧٨٩٣					
	موش سنجائی مرکز	٢٧٨٩٠	٢٧٨٩٦		٢٧٩٠٣				٢٦٦٩	
	ولایت	٢٧٩٠٣	٢٧٩٠٩		٢٧٩١٦					
	مادون	٢٧٩٠٩	٢٧٩١٥		٢٧٩٢٢					
	بازار	٢٧٩١٥	٢٧٩٢١		٢٧٩٢٨					
	ولایت	٢٧٩٢١	٢٧٩٢٧		٢٧٩٣٤					
٢٨٣	تکلیف ولایت تکون	٢٨٩٢٧	٢٨٩٣٣		٢٨٩٤٠				٢٧٨٨	١٦٤٠
٢٨٤	بروت ولایت مرکز قضا	٢٨٩٤٠	٢٨٩٤٦		٢٨٩٥٣				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٨٩٤٦	٢٨٩٥٢		٢٨٩٥٩				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٨٩٥٢	٢٨٩٥٨		٢٨٩٦٥				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٨٩٥٨	٢٨٩٦٤		٢٨٩٧١				٢٨٠	٢٨٠
	طرابلس شام سنجائی مرکز	٢٨٩٦٤	٢٨٩٧٠		٢٨٩٧٦				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٨٩٧٠	٢٨٩٧٦		٢٨٩٨٢				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٨٩٧٦	٢٨٩٨٢		٢٨٩٨٨				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٨٩٨٢	٢٨٩٨٨		٢٨٩٩٤				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٨٩٨٨	٢٨٩٩٤		٢٩٠٠٠				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٠٠٠	٢٩٠٠٦		٢٩٠١٢				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٠٠٦	٢٩٠١٢		٢٩٠١٨				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٠١٨	٢٩٠٢٤		٢٩٠٣٠				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٠٢٤	٢٩٠٣٠		٢٩٠٣٦				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٠٣٦	٢٩٠٤٢		٢٩٠٤٨				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٠٤٨	٢٩٠٥٤		٢٩٠٦٠				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٠٥٤	٢٩٠٦٠		٢٩٠٦٦				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٠٦٦	٢٩٠٧٢		٢٩٠٧٨				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٠٧٨	٢٩٠٨٤		٢٩٠٩٠				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٠٨٤	٢٩٠٩٠		٢٩٠٩٦				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٠٩٦	٢٩١٠٢		٢٩١٠٨				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩١٠٨	٢٩١١٤		٢٩١٢٠				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩١٢٠	٢٩١٢٦		٢٩١٣٢				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩١٣٢	٢٩١٣٨		٢٩١٤٤				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩١٤٤	٢٩١٥٠		٢٩١٥٦				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩١٥٦	٢٩١٦٢		٢٩١٦٨				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩١٦٨	٢٩١٧٤		٢٩١٨٠				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩١٨٠	٢٩١٨٦		٢٩١٩٢				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩١٩٢	٢٩١٩٨		٢٩٢٠٤				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٢٠٤	٢٩٢١٠		٢٩٢١٦				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٢١٦	٢٩٢٢٢		٢٩٢٢٨				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٢٢٨	٢٩٢٣٤		٢٩٢٤٠				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٢٤٠	٢٩٢٤٦		٢٩٢٥٢				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٢٥٢	٢٩٢٥٨		٢٩٢٦٤				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٢٦٤	٢٩٢٧٠		٢٩٢٧٦				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٢٧٦	٢٩٢٨٢		٢٩٢٨٨				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٢٨٨	٢٩٢٩٤		٢٩٣٠٠				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٣٠٠	٢٩٣٠٦		٢٩٣١٢				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٣١٢	٢٩٣١٨		٢٩٣٢٤				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٣٢٤	٢٩٣٣٠		٢٩٣٣٦				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٣٣٦	٢٩٣٤٢		٢٩٣٤٨				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٣٤٨	٢٩٣٥٤		٢٩٣٦٠				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٣٦٠	٢٩٣٦٦		٢٩٣٧٢				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٣٧٢	٢٩٣٧٨		٢٩٣٨٤				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٣٨٤	٢٩٣٩٠		٢٩٣٩٦				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٣٩٦	٢٩٤٠٢		٢٩٤٠٨				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٤٠٨	٢٩٤١٤		٢٩٤٢٠				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٤٢٠	٢٩٤٢٦		٢٩٤٣٢				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٤٣٢	٢٩٤٣٨		٢٩٤٤٤				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٤٤٤	٢٩٤٥٠		٢٩٤٥٦				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٤٥٦	٢٩٤٦٢		٢٩٤٦٨				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٤٦٨	٢٩٤٧٤		٢٩٤٨٠				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٤٨٠	٢٩٤٨٦		٢٩٤٩٢				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٤٩٢	٢٩٤٩٨		٢٩٥٠٤				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٥٠٤	٢٩٥١٠		٢٩٥١٦				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٥١٦	٢٩٥٢٢		٢٩٥٢٨				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٥٢٨	٢٩٥٣٤		٢٩٥٤٠				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٥٤٠	٢٩٥٤٦		٢٩٥٥٢				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٥٥٢	٢٩٥٥٨		٢٩٥٦٤				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٥٦٤	٢٩٥٧٠		٢٩٥٧٦				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٥٧٦	٢٩٥٨٢		٢٩٥٨٨				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٥٨٨	٢٩٥٩٤		٢٩٦٠٠				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٦٠٠	٢٩٦٠٦		٢٩٦١٢				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٦١٢	٢٩٦١٨		٢٩٦٢٤				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٦٢٤	٢٩٦٣٠		٢٩٦٣٦				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٦٣٦	٢٩٦٤٢		٢٩٦٤٨				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٦٤٨	٢٩٦٥٤		٢٩٦٦٠				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٦٦٠	٢٩٦٦٦		٢٩٦٧٢				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٦٧٢	٢٩٦٧٨		٢٩٦٨٤				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٦٨٤	٢٩٦٩٠		٢٩٦٩٦				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٦٩٦	٢٩٧٠٢		٢٩٧٠٨				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٧٠٨	٢٩٧١٤		٢٩٧٢٠				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٧٢٠	٢٩٧٢٦		٢٩٧٣٢				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٧٣٢	٢٩٧٣٨		٢٩٧٤٤				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٧٤٤	٢٩٧٥٠		٢٩٧٥٦				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٧٥٦	٢٩٧٦٢		٢٩٧٦٨				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٧٦٨	٢٩٧٧٤		٢٩٧٨٠				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٧٨٠	٢٩٧٨٦		٢٩٧٩٢				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٧٩٢	٢٩٨٠٠		٢٩٨٠٨				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٨٠٨	٢٩٨١٤		٢٩٨٢٠				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٨٢٠	٢٩٨٢٦		٢٩٨٣٢				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٨٣٢	٢٩٨٣٨		٢٩٨٤٤				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٨٤٤	٢٩٨٥٠		٢٩٨٥٦				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٨٥٦	٢٩٨٦٢		٢٩٨٦٨				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٨٦٨	٢٩٨٧٤		٢٩٨٨٠				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٨٨٠	٢٩٨٨٦		٢٩٨٩٢				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٨٩٢	٢٩٩٠٠		٢٩٩٠٨				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٩٠٨	٢٩٩١٤		٢٩٩٢٠				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٩٢٠	٢٩٩٢٦		٢٩٩٣٢				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٩٣٢	٢٩٩٣٨		٢٩٩٤٤				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٩٤٤	٢٩٩٥٠		٢٩٩٥٦				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٩٥٦	٢٩٩٦٢		٢٩٩٦٨				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٩٦٨	٢٩٩٧٤		٢٩٩٨٠				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٩٨٠	٢٩٩٨٦		٢٩٩٩٢				٢٨٠	٢٨٠
	سور	٢٩٩٩٢	٣٠٠٠٠		٣٠٠٠٨				٢٨٠	٢٨٠

[illegible]

BVS, 1326 (1908-1909), s. Cedvel. (Beyrut Vilayetinin Nüfusu Umumiye Cedveli)

سوره ولایت نه شفع

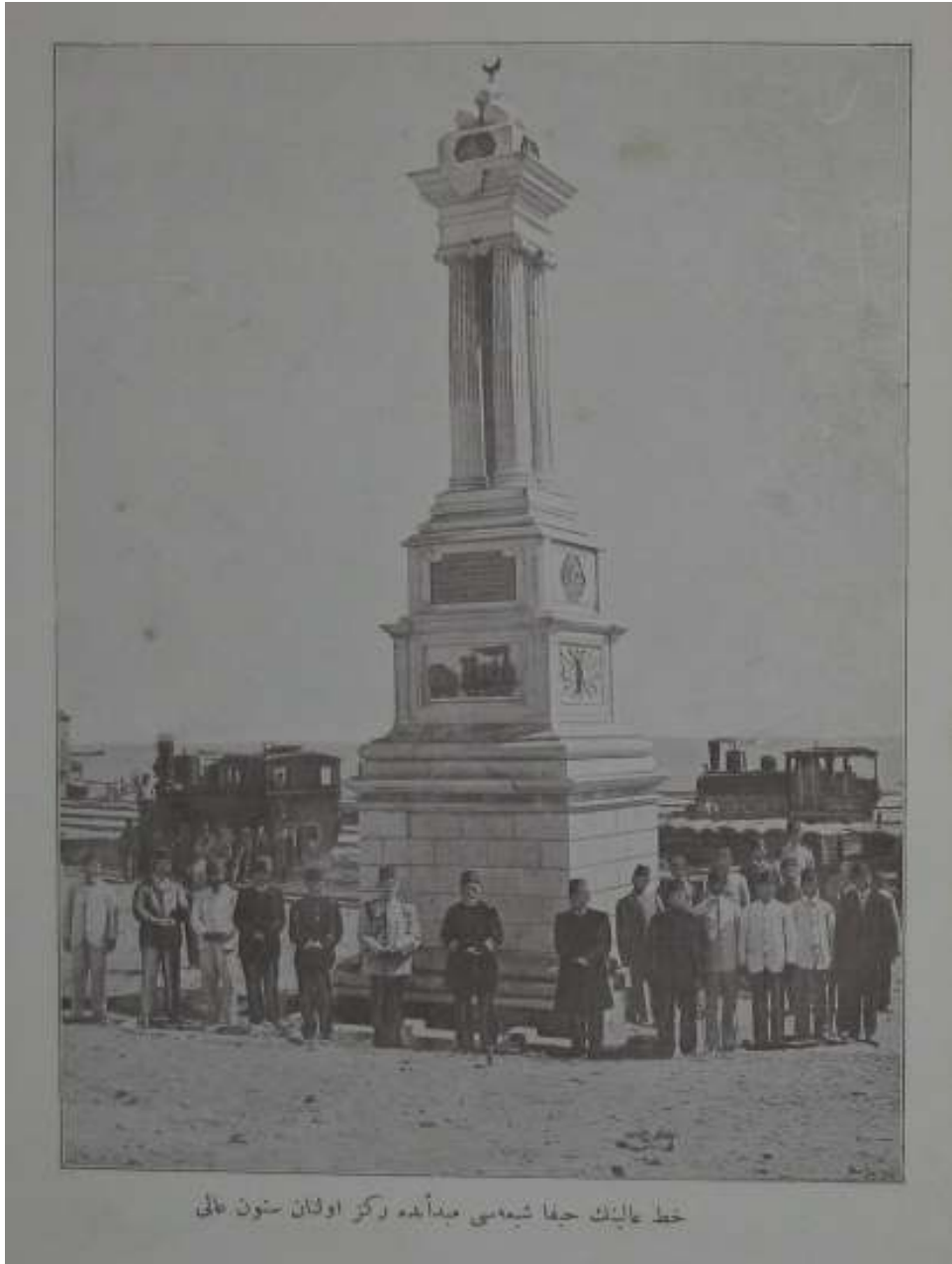
عقلا شمع شمع و فرار عملیات و سید سید صفا طرفه انکیز متورز به عددی نرابعه ایک درخ
 قریه لری طوالت و در سدرک اولی خریطه لری المقده اوله قدری کی دیو عیوبه داندی و
 ابکی بجهت مقدم او رابعه سیاحت انچه در انکیز دهها کلمه اولی عیوبه علیا
 قنایه نه نقیانه لدرم اجلاس مفضای اراده سیه ضیاء خلاقیتا هجیه بولنه بقی باکیت
 جلیله و نه النامه ۱۱ حراره ۱۲ نایخو نایخو نام ده شمایو لدرم نکو طریق که کند لاله
 تبیه و عیوبه انیک او نه شمع و فر قومی کلک تحریر اندر سدرک طرفه بولنه لری عیوبه
 جزیه کیده جکیز بیانه ایبه صبر و در سدرک لهر مال و حرکتیک ختم زمره بولنه لری عیوبه
 غریبه نه اوله شرفه نقیانه و باکیت و اخیه نقیه جلیله لری ۱۳ مایه ۱۴ نایخه
 معلوم و بولنه لری دیو عیوبه داندی ابکی بجهت مقدم کلمه اوله قدری جمله اخبار نه
 اوله شواله عاجز لری اوله شرفه سیاحت نه بولنه لری کجه کلامه بر انکیز صلی صلی
 طرفه سیاحت نه ایوبه با عیوبه ده بیله لدرم و کند و سدرک سفایزیه و قویله و اجته او نه
 جانب با عیوبه موافقه جوابه انچه ابکی نه ضاکو سدرک بلایه سیاحت نه و کجه
 برای سیاحت نه بولنه کلمه اوله انکیز لهر نقیه نقیه ایضا نقیه و قیسه
 نکره لری بر اگر فیله طرفه کلامه انکیز سیاحتی نقیه و نه اوله لری لری نقیه

BOA, DH.MKT, 104-2422. (Baron Rothschild'ın Hayfa'ya bağlı köylerde arazi satın alarak Yahudilerin iskan edilmesine yardım ettiğine dair Osmanlı arşiv belgesi)

<http://www.palestineremembered.com/Haifa/Haifa/Picture14082.html> (Karmil Dağın'dan Hayfa'nın genel görünüşü)

BVS, 1326 (1908-1909), s. 53. (Hattı Ali'nin Hayfa Şubesine Dikilen Sütun-u Ali)

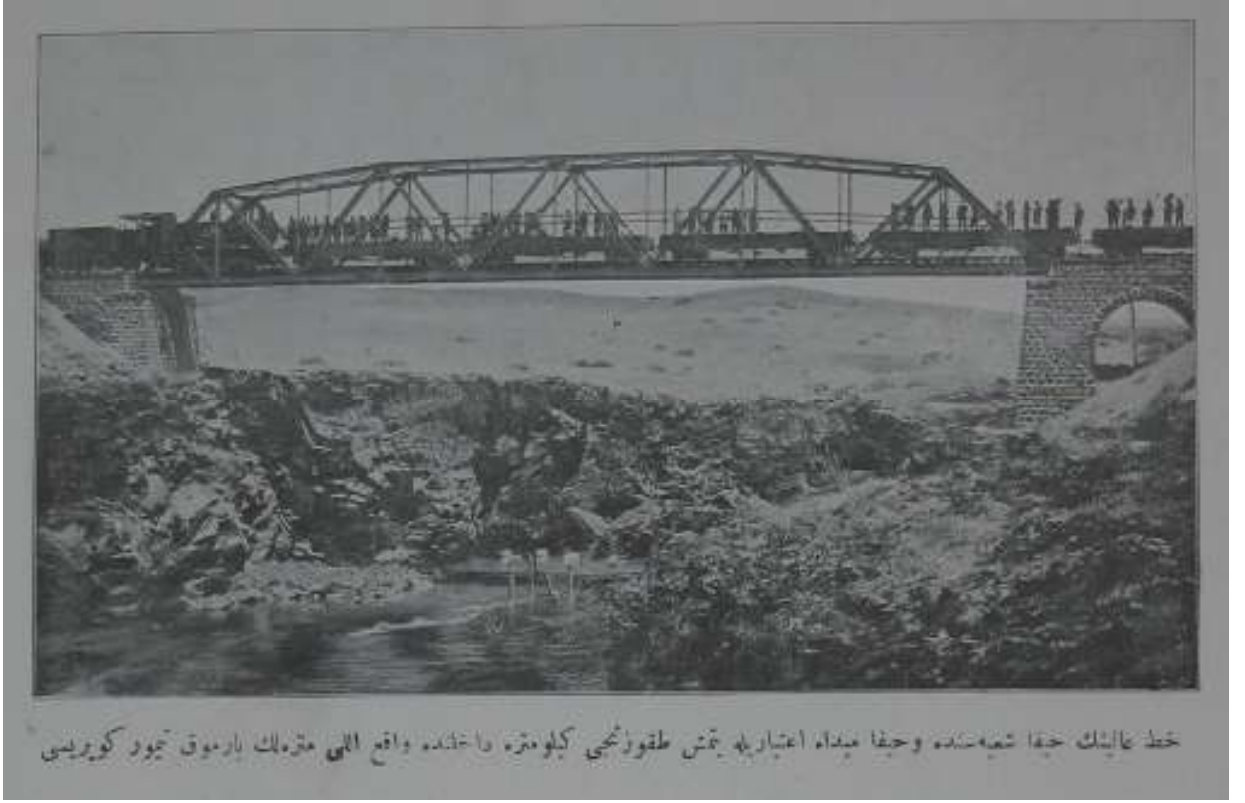
<http://www.palestineremembered.com/Haifa/Haifa/Picture14110.html> (Hayfa'nın kuzeybatısındaki plajdan Hayfa'nın genel görünüşü)

BVS, 1326 (1908-1909), s. 280. (Hamidiye Hicaz Hattı Ali'sinin Hayfa İstasyonu-Deniz tarafından görünüşü)

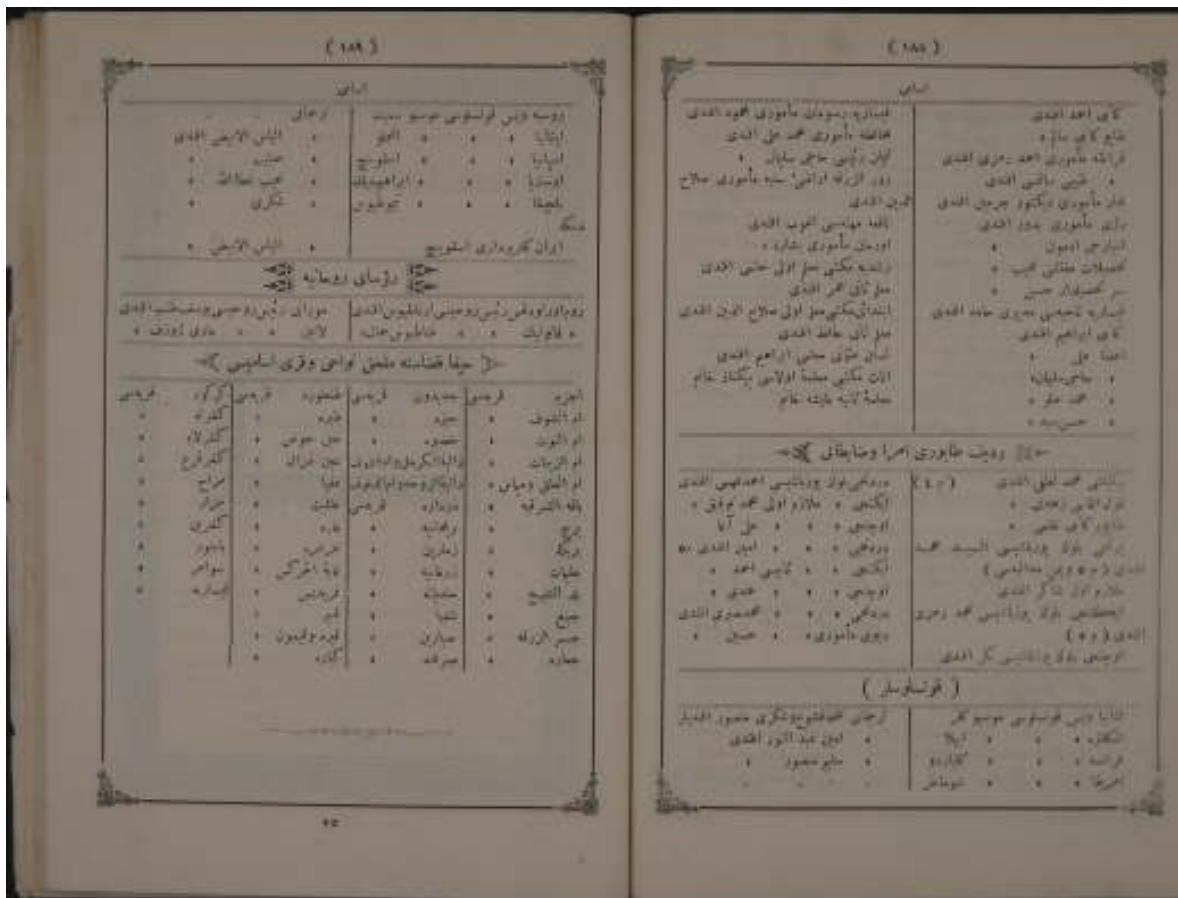
BVS, 1326 (1908-1909), s. 281. (Hamidiye Hicaz Hattı Ali'sinin Hayfa İstasyonu-Kara tarafından görünüşü)

BVS, 1326 (1908-1909), s. 57. (Hattı Ali'nin Hayfa kolu üzerinde bir demir köprü)

<http://www.palestineremembered.com/Haifa/Haifa/Picture14112.html> (Hayfa'daki Alman Kolonisinin genel manzarası-1920)

BVS, 1324 (1906-1907), s. 188-189. (Beyrut Vilayet Salnamesinde Hayfa Kazasıyla ilgili bir bölüm)

<http://www.palestineremembered.com/Haifa/Haifa/Picture14090.html> (Karmil Dağından Hayfa'nın genel görünüşü)

<http://www.palestineremembered.com/Haifa/Haifa/Picture14098.html> (Kermil Dağın'dan Hayfa'nın genel görünüşü-1935)

<http://www.palestineremembered.com/Haifa/Haifa/Picture1339.html> (Modern Hayfa'dan bir panorama)

ÖZGEÇMİŞ

Recep Kürekli, 07/05/1979 tarihinde Nevşehir’de doğmuştur. İlköğretim ve Ortaöğretimini Nevşehir’de tamamlayan Kürekli, 2000 tarihinde Erciyes Üniversitesi Yozgat Meslek Yüksekokulu İşletmecilik bölümünü kazanmış ve 2002 tarihinde sınıf birincisi olarak eğitimini tamamlamıştır. Aynı yıl Ondokuz Mayıs Üniversitesi Amasya Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bölümünü kazanmış ve 2006 tarihinde bölüm birincisi olarak eğitimini başarıyla tamamlamıştır. Özel Dershane ve okullarda çalışma hayatına girmiştir. 2006 tarihinde Erciyes Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans eğitimine başlamıştır.

Kürekli, bekardır ve İngilizce bilmektedir.

İletişim Bilgileri:

e-posta: recepkurekli@gmail.com